

T. C

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

EMEVÎLER DÖNEMİNDE SAKÎF KABİLESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELAMİ KÜRŞAT KILIÇ

DANIŞMAN:

DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA SARMIŞ

AKSARAY 2019

T. C
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

EMEVÎLER DÖNEMİNDE SAKÎF KABİLESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELAMİ KÜRŞAT KILIÇ

DANIŞMAN:
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA SARMIŞ

AKSARAY 2019

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren on iki (12) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Selami Kürşat

Soyadı : KILIÇ

Bölümü : İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İmza :

Teslim tarihi : 14.10.2019

TEZİN

Türkçe Adı : Emevîler Döneminde Sakîf Kabilesi

İngilizce Adı : Saqif Tribe In The Umayyad Caliphate

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Selami Kürşat Kılıç

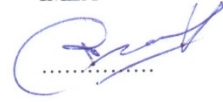
İmza:.....

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Selami Kürşat KILIÇ tarafından hazırlanan "Emeviler Döneminde Sakif Kabilesi" başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği /oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

İMZA

Danışman: (Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SARMIŞ)
(Din Bilimleri Ana Bilim Dalı ,Aksaray Üniversitesi)

Üye: (Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ATA)
(İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Aksaray Üniversitesi)

Üye: (Dr. Öğr. Üyesi Mesut CAN)
(İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Karamanoğlu Mehmetbey Üniv.)

Tez Savunma Tarihi: 13/09/2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 24/10/2019 tarih ve 2019.143-9... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Selami Kürşat KILIÇ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Sevilay USLU DİVANOĞLU

İmza

TEŞEKKÜR

Çalışma süresince bilimsel ve akademik olarak eksiklerimi gidermem noktasında beni yönlendiren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SARMIŞ'a teşekkür ederim.

Tez savunmasında yaptıkları yapıcı eleştiriler ve kıymetli katkılarından ötürü Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'nden Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ATA'ya ve Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü'nden Dr. Öğr. Üyesi Mesut CAN'a şükranlarımı sunuyorum.

Ayrıca kendilerinden ders aldığım Prof. Dr. Bahaüddin VAROL ve Doç. Dr. Osman Zahid ÇİFÇİ'ye de teşekkür etmem gerekir. Yine aynı şekilde derslerinden istifade ettiğim Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümündeki kıymetli hocalarıma teşekkür ederim.

Bana her koşulda güvenip daha iyisini yapmam için teşvik eden aileme teşekkür etmeyi borç biliyorum.

Selami Kürşat KILIÇ

Aksaray / Ekim 2019

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EMEVLER DÖNEMİNDE SAKİF KABİLESİ

Yüksek Lisans Tezi
Selami Kürşat Kılıç, Aksaray 2019

ÖZET

Hicaz bölgesinin en önemli üç şehriden birisi Taif şehridir. Taif şehrinde ikamet eden Sakîf Kabilesi de siyasi, sosyal, kültürel ve ticari bağlantılarından ötürü Arap yarımadasının en önemli kabilelerinden birisi haline gelmiştir. Cahiliye döneminde kabile mensupları arasında Hanif inancına sahip kişiler yer alsa da İslam davetinin başlamasıyla beraber genel olarak olumsuz bir tavır takınmışlardır. Arap kabileleri içinde en son İslam'a girenlerden birisi olan Sakîf Kabilesi Hz. Peygamber'in ahirete irtihal etmesinden sonra İslam'da kaldıkları gibi Hz. Ebu Bekir'in emrinde dinden dönenlerle yapılan Ridde Savaşları'na katılmışlardır. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde bazı idari görevlerde bulunan Sakîf Kabilesi mensupları, Emevîler'in hilafete gelmesiyle beraber siyasi ve idari alanlarda daha da ön plana çıkmışlardır. Emevîler'in 90 yıla yaklaşan idareleri boyunca en güçlü destek Sakîf Kabilesi'nden gelmiştir. Bu tezde Sakîf Kabilesi'nin ve kabile mensubu kişilerin Emevîler dönemi boyunca gerçekleştirdiği faaliyetler ele alınarak etki ettikleri siyasal olaylar araştırılmıştır. İslam tarihi boyunca Emevîler'e yöneltilen bazı eleştirilerin arka planında Sakîflilerin oluşu bu kabilenin önemini daha da arttırmaktadır. Emevî iktidarını ayakta tutan en mühim dinamiklerden biri olan Sakîf Kabilesi, etkileri günümüze kadar sürecek birçok hadisede başrol oynamıştır.

Bilim Kodu:

Anahtar Kelimeler: Sakîf Kabilesi, Emevîler, Taif, Kabile

Sayfa Adedi: 91

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SARMIŞ

AKSARAY UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
SAQIF TRIBE IN THE OMAYYAD CALIPHATE

Post Graduate Thesis
Selami Kürşat Kılıç, Aksaray 2019

ABSTRACT

One of the most important cities of Hejaz region was Taif. The Saqif tribe residing in Taif becomes one of the most important tribes of the Arabian peninsula because of its political, social, cultural and trade connections. Although the people of the Hanif belief takes place among the tribal members in the period of ignorance they have generally adopted a negative attitude with the beginning of the Islamic invitation. As one of the last Arabs in the Arab tribe, Saqif tribe in command of Ebubekir entered into Ridde war against apostates besides remaining faithful to Islam after. Hz. Muhammed had moved to hereafter. Saqif tribe known to have taken some administrative duties in the period of The Rashidun Caliphate came to the foregrounds of Omayyads Caliphate. The most powerful support came from the Saqif tribe during nearly 90 years of the Omayyads control. In this thesis, the activities of the Saqif tribe and tribal members in the Omayyads Caliphate period were examined. Throughout the History of Islam, there is the Saqif Tribe in the background of the criticisms directed at the Omayyads. This situation further increases the importance of the Saqif Tribe. Saqif tribe, which is the most important dynamic that maintains the power of Omayyads, played a leading role in many events that will last until now.

Science code:

Keywords: Saqif Tribe, Omayyads, Taif, Tribe

Number: 91

Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SARMIŞ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	i
İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ.....	iii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Metodu ve Kaynakları	1
2. Cahiliye Döneminde Sakîf Kabilesi.....	3
2.1. Sakîf'in Soyu.....	3
2.2. Sakîf Kabilesi'nin Yaşadığı Coğrafya	5
2.3. Dinî Hayat	8
2.4. Ekonomik ve Sosyal Yaşam.....	9
2.5 Meşhur Sakîfliler.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE SAKÎF KABİLESİ

1.1. Hz. Peygamber Döneminde Sakîf Kabilesi.....	18
1.2. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Sakîf Kabilesi	26

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVÎLER DÖNEMİNDE SAKÎF KABİLESİ

2.1. Süfyânîler Döneminde Sakîf Kabilesi	31
2.1.1. Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670)	31
2.1.2. Ziyâd b. Ebih (ö. 53/673).....	36
2.1.3. Ziyâd b. Ebih'in oğulları	43
2.2. Mervânîler Döneminde Sakîf Kabilesi.....	48
2.2.1. Ubeydullah b. Ziyâd'ın Mervânîler Dönemindeki Faaliyetleri ...	48
2.2.2. Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem (ö. 66/685-86).....	52
2.2.3. Muhalif Bir İsim: Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sekafî (ö. 67/687)....	53

2.2.4. Ubeydullah b. Ebû Bekre (ö. 79/698).....	62
2.2.5. Haccac b. Yusuf (ö. 95/714)	62
2.2.6. Muhammed b. Kasım (ö. 96/715).....	75
2.2.7. Hür b. Abdurrahman (ö. 100/719).....	78
2.2.8. Yusuf b. Ömer (ö. 127/744).....	78
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA	86

ÖNSÖZ

İslâm tarihinde meydana gelen olaylarda kabile yapısı genel itibarıyla etkili olmuştur. Sakîf Kabilesi de gerek İslam öncesi dönemde gerek İslam'a girdikten sonraki süreçte önemli izler bırakmıştır. Emevîler döneminde Sakîf Kabilesi'nin faaliyetleri incelenerek yapılan bu çalışma, şüphesiz dönemin tam manasıyla anlaşılmasında tek başına yeterli değildir. Bu anlamda çalışmamızı Sakîf Kabilesi'nin Emevîler dönemindeki siyasal gelişmelerdeki etkinliğiyle sınırlandırmak daha doğru olur.

Çalışmanın giriş kısmında tezin önemi, amacı, metodu, problemi ve kullanılan kaynaklardan söz edilmiştir. Sakîf Kabilesi'nin nesebi, yaşadığı coğrafya, İslam öncesi dönemde Sakîf Kabilesi'nin genel durumundan bahsedilerek İslam'ın doğuşuyla beraber nasıl bir tavır aldıkları anlatılmıştır. Araştırmanın birinci bölümünde, İslâm tarihi sürecinde Sakîf Kabilesi'nin Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde siyasal olaylara etkileri ve oynadıkları rol üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Emevîler döneminde siyasal gelişmelerin odağında yer alan Sakîf Kabilesi'nin ve kabile mensubu olan şahısların faaliyetlerine değinilmiştir. Bu çalışma, yaklaşık 90 yıllık Emevî iktidarında, bu aileden sonra gelen en önemli kabilelerden Sakîf'in siyasal olaylara olan etkisini inceleyerek dönemin anlaşılmasına matuf mütevazı bir katkı sunmak amaçındadır.

Selami Kürşat KILIÇ

Aksaray/ Ekim 2019

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
b.	: Bin
c.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
m.	: Miladi
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
(s.a.v.)	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Metodu ve Kaynakları

Tarihi olaylar, her zaman aynı malzemelerin kullanıldığı laboratuvar ortamlarında yapılan deneyler değildir. Her birinin özel şartları, değişik mekânları vardır. Tarihi olaylara karışan şahısların olay esnasındaki hâlet-i ruhiyeleri, karakterleri vb. faktörler birbirinden farklıdır. O halde, gerçek manada bir tahlil için, bütün bu hususların derinlemesine analiz edilerek her birinin ayrı ayrı araştırılması gerekir.¹

Bu çalışmada esas olarak Emevîler döneminin başlangıcından sonuna kadar olan süreçte İslâm tarihi alanında önemli bir yere sahip olan Sakîf Kabilesi'nin siyasal olaylardaki faaliyetleri ele alınacaktır. Çalışmanın amacı Sakîf Kabilesi'nin Emevîler dönemindeki siyasi hadiselerde oynadıkları rolü incelemektir. Kabilecilik anlayışı İslâm öncesi Arap toplumunda hemen her olayda belirleyici bir faktör olmuştur. Hz. Peygamber'in risaletiyle birlikte kabilecilik anlayışı gerilemiş gibi gözüktü de özellikle Hz. Osman'ın halifeliğinin son yıllarında tekrar ortaya çıkmıştır. Kabilecilik anlayışının yeniden zuhuruyla beraber Sakîf Kabilesi de gelişen olaylara kayıtsız kalmamış ve süreçteki yerini almıştır. İslâm tarihi alanında kabileler özelinde az çalışılmış olmasından ötürü yaptığımız çalışmanın bu alana katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Tezin hazırlanışı esnasında tümevarım ve kaynak tarama metodu kullanılmıştır. Kabileye mensup önemli kişilerin hayatları, yaşadıkları coğrafya ve mühim hadiseler klasik kaynaklardan çağdaş araştırmalara varıncaya dek incelenerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Kaynakların taranmasıyla elde edilen bilgilerle cereyan eden hadiseler arasında bir bütünlük oluşturulmaya çalışılmış ve olaylar bu ekseninde yorumlanmıştır.

¹ Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, 6. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998, s.8.

Konuyu ele aldığımız araştırma sürecinde karşılaşılan sorunların başında Sakîf Kabilesi'ne ait bilgilerin dağınık halde olması gelmektedir.

Tez hazırlanırken İslam tarihinin klasik kaynakları kullanılmaya çalışılmıştır. Kaynaklardaki veriler üzerinde değerlendirmelerde bulunarak birbirinin tekrarı olan bilgileri ilk rivayet eden kaynaktan almaya gayret edilmiştir. Klasik kaynakların dışında sonraki dönemlerde yazılmış makale ve kitap gibi eserlerden de faydalandığımızı ifade etmek gerekir. Klasik kaynaklardaki bilgilerin değerlendirilmesi açısından konuyla ilgili özellikle akademik makaleler oldukça faydalı olmuştur.

Sakîf Kabilesi'nin nesebi ile ilgili bilgilerin yanında özellikle Emevîler döneminde ön planda yer alan kabile mensuplarının süreçteki faaliyetlerini anlatan Ensâb kitapları arasında Belazuri'nin (ö.279/892) *Ensâbü'l-Eşrâf* kitabına müracaat edildi. Siyer ve genel İslâm tarihi kaynakları arasında İbn Hişam'ın (ö.218/833) *es-Sîretü'n Nebeviyye*'si, Taberi'nin (ö.310/923) *Tarih'ül Ümem ve'l-Mülük* adlı eseri, Yakubi'nin (ö.292/905) *Târîhu'l-Ya'kûbî* adlı eseri, İbnü'l Esîr'in (ö.630/1233) *el-Kâmil fit Tarih* adlı eseri çalışmada önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar arasında en fazla Taberi ve İbnü'l Esîr'e başvurduğumuzu söylemeliyiz. Ayrıca yine Belazuri'nin *Fütuhu'l Büldân* adlı eseriyle İbnü'l Kelbî'nin müstakil bir putperestlik kitabı olan *Kitabü'l-Esnâm* adlı eserinden de yararlanılmıştır.

Zikredilen klasik kaynakların dışında Emevîler dönemi hakkında bilgiler veren araştırmalardan da faydalanılmıştır. Bunların başında Âtîf Abbâs Hammûdî el-Kaysî'nin *Sakîf ve Devruhâ fi't-Târîhi'l-Arabi'l-İslâmî hattâ Evâhiri'l Asri'l-Emevî* adlı eseri gelmektedir. Bu eser müellifin doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir. 5 bölümden oluşan eserde Sakîf Kabilesi'nin siyasi, askeri, kültürel, ekonomik ve dini hayattaki faaliyetlerinden bahsedilmiştir. Bu faaliyetler kronolojik olarak Cahiliye dönemi, İslam'ın doğuşu ve Emevîler dönemi şeklinde ele alınmıştır. Kitabın ilk 3 bölümü konumuzla alakalı olduğu için bu bölümlerdeki bilgileri tahlil etmeye çalıştık. Bize göre en dikkat çeken ayrıntı Sakîf Kabilesi'ne mensup kişilerin olumlu olaylarda ön plana çıkarılmasına karşın isyan hareketlerinde adı geçen kabile mensuplarının sınırlı sorumluluklarının olduğu yorumunun yapılmasıydı. Kitabın 4. bölümü ise kültürel alandaki yetkinlikleri bilinen Sakîflilerin edebiyat, tıp ve fıkıh gibi alanlara yaptıkları katkılardan bahsetmektedir. Ayrıca yine meşhur Sakîfli tabipler, şairler ve âlimler anlatılmıştır. Zaman zaman tekrara düşmüş olsa da kitap, Sakîf Kabilesi hakkında geniş malumat vermektedir.

Sakîf Kabilesi'ne mensup önemli şahıslardan Mugîre b. Şu'be² ve Ziyâd b. Ebîh³ hakkında yapılan müstakil tezlerden konular geldikçe yararlanılmıştır. Ayrıca Ömer Aktaş tarafından 2018 yılında yapılan *Mugîre b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği* adlı doktora tezinden de yararlanılmıştır. Çalışmamızın konusuyla ilgili olarak Mustafa Asiltürk tarafından 2005 yılında *Tâif Şehri ve Sakîf Kabilesi (İslam Öncesi'nden Dört Halife Dönemi'nin sonuna kadar)* adlı yüksek lisans çalışmasının yapıldığını tespit ettik.⁴ Konumuzla alakalı olarak bu tezden de istifade edilmiştir. Bu tezde araştırmacı, Cahiliye döneminden Dört Halife döneminin sonuna kadar Sakîf kabilesinin icraatlarını ele almıştır. Bizim konumuz Sakîf Kabilesi'nin Emevîler dönemindeki faaliyetleriyle alakalı olduğundan bu tezden farklı bir konuda çalışma yaptığımızı söylemek gerekir.

Yine aynı şekilde Âdem Apak'ın *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Emevîler dönemi)* adlı çalışmasından da yararlanılmıştır. Ayrıca dönemle alakalı bakış açısını geniş tutmak amacıyla müsteşriklerin eserlerinden de yararlanılmıştır. Oryantalistlerden özellikle Philip Hitti'nin *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi* adlı eseri, Julius Wellhausen'ın *Arap Devleti ve Sükûtu* adlı eseri, Robert Mantran'ın *İslam'ın Yayılış Tarihi* adlı çalışmasıyla Thomas Walker Arnold'un *İslam'ın Tebliğ Tarihi* adlı eserlerinden de istifade edilmiştir. Bu kaynaklar dışında Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerine müracaat edilmiştir.

2. Cahiliye Döneminde Sakîf Kabilesi

2.1. Sakîf'in Soyu

Cahiliye Arapları arasında önemli bir yer işgal eden Sakîf Kabilesi'nin nesebi hakkında muhtelif rivayetler mevcuttur. Sakîf, soy itibarıyla Adnaniler'e nispet edilmektedir.⁵ Sakîf Kabilesi'nin kökenine geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına Araplar hakkında tarihçilerin tasnifini paylaşmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Tarihçiler Arapları Arab-ı Bâide ve Arab-ı Bâkiye olmak üzere ikiye ayırmıştır.⁶ Araplar'ın bu şekilde ayrılması daha çok dil ve kültürden kaynaklanmaktadır. Güney

² Melek Yılmaz, "Mugîre b. Şu'be (Hayatı, Şahsiyeti, Devlet Adamlığı)", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bursa 2005.

³ Melek Yılmaz Gömbeyaz, "Ziyâd b. Ebîh (Hayatı, Şahsiyeti, Devlet Adamlığı)", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Bursa 2015.

⁴ Mustafa Asiltürk, "Tâif Şehri ve Sakîf Kabilesi", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2005.

⁵ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyüp el-Humeyrî, **es-Sîretü'n-Nebeviyye**, Çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 2006, c.1, s.83.

⁶ Hakkı Dursun Yıldız, "Arap", **DİA**, İstanbul 1991, c.3, s.273.

Arabistan'ın dili, klasik Arapça haline gelecek olan Kuzey Arabistan'ın dilinden farklıdır. Güneyin dili ayrı bir alfabe ile yazılıyor ve Habeşçe ile akraba bulunuyordu. Diğer önemli bir ayrılık ise Güney Arapları'nın yerleşik bir hayat sürmeleridir. Ancak Kuzey ve Güney Arapları uzun tarihleri boyunca daha ziyade ekonomik sebeplerle karşılıklı olarak göç etmişler ve birbirleriyle kaynaşmışlardır. Bu tasnife ek olarak Araplar kendi milli geleneği içerisinde Arab-ı Bakiye'yi de Arab-ı Ârîbe ve Arab-ı Müsta'ribe şeklinde ikiye ayırmışlardır.⁷

Anavatanı Yemen olan Kahtânîler grubu Arab-ı Ârîbe'yi oluştururken Hz. Peygamberin kabilesi olan Kureyş ve çalışmamıza konu olan Sakîf Kabilesi Arab-ı Müsta'ribe içerisinde yer almaktadır.⁸

Sakîf Kabilesi'nin soyuyla ilgili farklı rivayetler mevcuttur. Bu farklılıkların nedenlerinden bazıları Sakîfli idarecilerin tutumlarından kaynaklanmaktadır. Kaynaklarda Kays Aylan'a veya İyad'a nispet edilen Sakîf Kabilesi'nin nesebiyle alakalı olarak üzerinde ittifak edilen şahıs Kasi b. Münebbih'tir.⁹ Araplar içinde iki kız kardeşi nikâhı altında toplayan ilk kişi Kasi b. Münebbih olmuştur. Kays Aylan kabilesinin reisi olan Âmir b. Zarib el-Advânî'nin kızları Zeynep ve Ümeyme ile evlenen¹⁰ Kasî'ye becerikli ve mahir anlamına gelen Sakîf adı verilmiştir. Kasî'nin nesebi hakkında iki rivayet vardır.¹¹

a) Kasî b. Münebbih b. Bekr b. Hevazin b. Mansur b. İkrime b. Hasafe b. Kays b. Aylan b. Muzar b. Nizar b. Maad b. Adnan.

b) Kasî b. Nebit b. Münebbih b. Mansur b. Yakdum b. Efsa b. Dü'mi b. İyad b. Nizar b. Maad b. Adnan.¹²

Sakîf için Semûd Kavmi'nin bakiyesi olduğu da iddia edilmiştir. Ancak meşhur Sakîfli Irak valisi Haccac b. Yusuf bu durumu şiddetle reddetmiştir. Haccac b. Yusuf (ö.95/714) "*Semûd'u da (O helak etti) ve geriye hiçbir şey bırakmadı.*"¹³ ayetinden istidlal ederek

⁷ Yıldız, **age**, c.3, s.273.

⁸ Mustafa Fayda, "Kahtan", **DİA**, İstanbul 2001, c.24, s.202; Yıldız, **age**, c.3, s.273.

⁹ İbn Hişam, **age**, c.1, s.83.

¹⁰ Belazuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir, **Ensabü'l-Eşraf**, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Zerkelî, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1996, c.13, s.341.

¹¹ İrfan Aycan, "Sakîf Kabilesi ve Taif Şehrini İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1993, s.211.

¹² İbn Hişam, **age**, c.1, s.48.

¹³ Necm, 53/51

Semûd Kavmi'nden geriye devam edecek bir soy kalmadığına işaret etmiştir.¹⁴ Sakîf'i Semûd Kavmi'nin soyundan gelmiş gibi göstermenin, Emevîlerle yaptıkları işbirliğinden ötürü onları kötölemek gayesiyle yapıldığı da söylenmiştir.¹⁵

Sakîf'le ilgili bir diğer rivayet ise kabilenin atasının Ebu Riğal adlı bir şahıs olduğudur.¹⁶ Ebrehe Kâbe'yi yıkmak için yola çıktığında Taif'e varınca Sakîf Kabilesi'nin lideri Mesud b. Muattib gönüllü bir şekilde Ebrehe'ye yardımcı olacaklarını, Lat adlı puta dokunmadığı takdirde de erzak ve rehber vereceklerini söylemiştir. Ebrehe'nin teklifi kabul etmesi üzerine işte bu Ebu Riğal rehber olarak görevlendirilmiştir.¹⁷

Taif'te bulunan Lat tapınağı ile Yemen'de bulunan tapınak dinî ve ticari bakımdan Kâbe'ye alternatif oluşturacak durumdaydılar. Aslında Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke üzerine yürütmesi sırasında bazı Arap kabilelerinin memnun oldukları söylenir. Nitekim kendi kutsal mekânları olan Lat putunun konulduğu mabedin rakibi konumundaki Kâbe'nin yıkılmasının kendilerini avantajlı kılacağını düşünen Sakîflilerin Ebu Riğal'i kılavuz ve yol gösterici olarak Ebrehe'nin yanına verme gerekçelerinin aslında bu durum olduğu da belirtilmiştir.¹⁸

Ebu Riğal'in Sakîf'in atası olduğu iddiasının mesnetsiz olduğu buradan anlaşılmaktadır. Zira Ebrehe'ye kılavuzluk eden Ebu Riğal'in Sakîf kabilesine mensup bir kişi olduğu ortadadır. Bu iddianın Sakîf Kabilesi'ni karalamak amacıyla ortaya atılması akla daha yatkın görülmektedir. Ebrehe Ebu Riğal'in kılavuzluğunda Mekke yolundayken Muğammis denilen yere vardıklarında Ebu Riğal öldü. Arapların, onun mezarını taşıdığı rivayet edilmiştir.¹⁹

2.2. Sakîf Kabilesi'nin Yaşadığı Coğrafya

Hicaz bölgesi İslam tarihi için Arabistan'ın en önemli bölgesidir. İslamiyet, bu bölgenin önemli şehrinden biri olan Mekke'de doğmuş ve Medine'de gelişerek yayılmıştır. Bu anlamda Hicaz bölgesi deyince bu iki şehre ek olarak Taif şehrini zikretmek mümkündür.

Kâbe'nin Mekke'de bulunması bu bölgenin, dinî ve kutsal bir bölge halini almasına sebep

¹⁴ Âtîf Abbâs Hammûdî el-Kaysî, **Sakîf ve Devruhâ fi't-Târîhi'l-Arabî'l-İslâmî hattâ Evâhiri'l Asri'l-Emevî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s.32.

¹⁵ Asiltürk, **age**, s.11.

¹⁶ Kaysî, **age**, s.32.

¹⁷ Ahmet Lütü Kazancı, "Ebu Riğal", **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s.217.

¹⁸ Neşet Çağatay, **İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957, s.97.

¹⁹ İbn Hişam, **age**, c.1, s.85.

olmuştur. Kâbe'nin bütün Araplar için dinî bir merkez oluşu ve Kâbe'yi tavaf etmeleri, burada belli zamanlarda panayırlar kurulmasını sağlamış böylece hem dinî hem ekonomik olarak bu durum bölge halkını daha üstün bir sosyal statüye kavuşturmuştur.²⁰

Mekke dışında hem dinî hem de ekonomik anlamda Hicaz bölgesinin en önemli merkezi şüphesiz Sakîf Kabilesi'nin oturduğu Taif şehridir. Mekke'nin 88 km. doğusunda, Vecc vadisinde denizden yaklaşık 1700 m. yükseklikte kurulmuş olan Taif, Hicaz'ın üç önemli şehrinde biridir. Taif vadisi ve Taif şehrinin bulunduğu alanın tamamı için Vecc vadisi ismi de kullanılır. Taif, Hicaz'ın kış aylarında iklimi en soğuk yerleşim birimidir. Yazın mutedil havası sebebiyle Mekke eşrafının tarih boyunca sayfiye şehri özelliği kazanmıştır. Zengin su kaynaklarına, verimli topraklara sahip olan Taif, Arabistan'ın doğu, batı ve güneyden gelen yollarının kesişme noktasında yer almakta ve Haremeyn'e açılan doğu kapısı vasfını taşımaktadır. Cahiliye devrinde Sakîf Kabilesi'nin hâkimiyeti sırasında şehrin etrafının bir surla çevrilmesinden sonra Taif (etrafı duvarla çevrili) olarak adlandırılmıştır.²¹

Taif'in kendisiyle meşhur olduğu Vecc vadisi rivayete göre Taif'in ilk yerleşimcileri olan Amalika kavminden Vecc b. Abdilhak'a nisbeten isimlendirilmiştir. Amalika Kavmi'nden sonra ise bu bölgeye Semûd Kavmi'nin yerleştiği söylenmiştir. Semûd Kavmi'nden sonra ise Amir b. Darb oğulları buraya yerleşerek Taif'in mevcut yapısını oluşturmuşlardır. Amir b. Darb'ın kızı Zeynep'le Sakîf'in isim babası ve kabilenin kurucusu olan Kasî i b. Münebbih evlenmiştir. Amir'in ölümünden sonra Zeynep de ölmüş bunun üzerine Kasî b. Münebbih Amir'in diğer kızıyla evlenmiştir. Rivayete göre bu kadın Sa'saa b. Muâviye b. Bekir b. Hevâzin ile evliliğinden Amir isimli bir çocuğa sahipti. Kocası öldükten sonra Kasî ile evlenen bu kadından Kasî'nin de çocukları olmuştur. İşte bu kabile böylece Amir b. Sa'saa oğulları ve Sakîf oğulları şeklinde ikiye ayrılmış oldu.²²

Ziraata büyük önem verilen ve sulama projeleriyle ön plana çıkan Taif'te su depolamak için birçok baraj bulunuyordu. Bölgenin gıda lojistiği açısından önemli bir yere sahip olması Mekke'ye giden meyvelerin birçok bölümünün Taif'ten karşılanmasını sağlamıştır. Sakîf'in nar ve üzüm bağları o kadar meşhur hale gelmişti ki ağızlarda şu söz dolaşır

²⁰ Çağatay, **age**, s.70.

²¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Taif", **DİA**, İstanbul 2010, c.39, s.443.

²² Kaysî, **age**, s.28-29.

olmuştu: “*Sonbaharın isabet ettiği en iyi üzüm salkımları Sakîf vadisindedir.*”²³ Taif’in coğrafi olarak elverişli bir konumda oluşundan ötürü Taiflilerin övündüğü bilinmektedir. Hatta öyle ki Taif, Arabistan yarımadasının bir şehri olarak değil, Suriye’nin verimli topraklarına benzetilmiştir.²⁴

Taif mutedil ve serin ikliminden ötürü Büstânu’l-Arab olarak nitelenmiştir. Taif halkı bundan dolayı ticarî, iktisadî ve siyasî anlamda şehirlerinin avantajlarını fırsata çevirmeyi bilmiştir. Bahçelerinin çok oluşundan dolayı havasının güzelliğiyle ön plana çıkan Taif, Mekke eşrafının yazlık olarak kullandığı bir şehirdi. Mekke ileri gelenlerinin Taif’te bahçeleri ve tarlaları bulunuyordu. Örneğin Hz. Peygamber’in amcası Ebu Talib’in (ö.619), Ebu Süfyân’ın (ö.31/651-52) ve Hz. Osman’ın (ö.35/656) Taif’te üzüm bağları bulunuyordu. Taif’in Mekke’ye ihraç ettiği en önemli maddeler, üzüm, nar, şarap, kuru üzüm ve deriydi. Kureyş’in düzenlediği ticaret kervanlarına Sakîfliler de katılmışlardır. Bazen de Kureyş Kabilesi Taif’in önemli adamlarıyla istişare ederek, birlikte ticaret kervanları kurmuş ve yolculuk yapmışlardır. İktisadî yönden Taif’in bir diğer özelliği Kureyşlilerin Taifliler’e faizle borç vermesidir. Mekkelilerin verdikleri faizin sonucu olarak geri ödeme yapamayan Taiflilerin tarlalarına el koyması ilginçtir.²⁵ Mekkelilerin Taifte mülk sahibi olmasının altında yatan etkenlerden birisinin bu durum olması kuvvetle muhtemeldir.

²³ Kaysî, **age**, s.25.

²⁴ Asiltürk, **age**, s.26.

²⁵ Kaysî, **age**, s.40.

Harita -Taif şehrinin konumu²⁶

2.3. Dinî Hayat

İslam öncesi dönemde Taif şehri dinî anlamda Arap yarımadasının önemli merkezlerinden biriydi. Bu anlamda Lât putunu zikretmemek mümkün değildir. İslam öncesi Arap toplumunda büyük saygı gören, dört köşe beyaz bir kaya parçasının sembolize ettiği Lât putunun kutsal mekânı Sakîf Kabilesi'nin bulunduğu Taif şehriydi. Sakîf Kabilesi, Kureyş ile aralarındaki rekabet ve düşmanlık yüzünden bu beyaz taşı Mekke'deki Hacerü'l-esved'in karşılığı sayıyor ve Kâbe gibi üzerinde örtü bulunan Beytürrabbe adlı bir binada koruyup tapıyorlardı. Bu sebeple Taif de bir tür hac mekânı olmuştur.²⁷

Lât putunun bulunduğu tapınağın bakıcılığını kabilenin Muattib oğulları üslenmiştir.²⁸ Lât putuna Kureyş Kabilesi de aynı ihtiramı göstermiş ve çocuklarına 'Teymu'l Lât, Zeydu'l

²⁶ <https://images.app.goo.gl/nvxwajhhdQBQ3pUn6>, erişim tarihi: 29/08/2019.

²⁷ Küçükbaşçı, "Sakîf", **DİA**, İstanbul 2009, c.36, s.10.

²⁸ İbn Hişam, **age**, c.1, s.126.

Lât' gibi isimler koymuşlardır.²⁹ Lât putu Kuran-ı Kerim'de *Gördünüz mü o Lât ve Uzza'yı?* şeklinde geçmiştir.³⁰ Cahiliye döneminde Lât putunun diğer putlardan daha öncelikli olduğu ve yemin edilirken ilk olarak onun adının söylendiği zikredilmiştir.³¹

Kureyş Kabilesi'nin Mahzumoğulları kolunun reisi Velid b. Mugîre'nin: *"Ben bırakılıp da Muhammed'in üzerine mi ayetler indirilir. Ben Kureyş'in büyüğüyüm ve onların efendisiyim. Ebu Mesud Amr b. Umeyr Sakafî de Sakîf'in efendisi olduğu halde biz bırakılıp da Muhammed'e mi vahiy gelecek. Biz iki köyün büyükleriyiz."* dediği bunun üzerine onlar hakkında ayet³² indiği rivayet edilmiştir.³³

Sakîf Kabilesi'nin, Hac mevsiminde Kâbe'ye gelirken *"Lebbeyk Allahumme! Sakîf sana geldi, mallarını geride bıraktılar. Seni umdular."*³⁴ diyerek telbiye getirdiği bilinmektedir. Sakîf Kabilesi'nin putu olan Lat'ı yıkmak için Hz. Peygamber, kabile Müslüman olduktan sonra Mugîre b. Şu'be (ö.50/670) ve Ebu Süfyân'ı görevlendirmiştir.³⁵

Sakîf kabilesinin Lat putu dışında bir başka dinî inancı ise yıldızlardır. Yıldız kaymasına anlam yükledikleri ve bu durumu bir kâhine sorarak işlerini ona göre çözmeye çalıştıkları rivayet edilen Sakîflilerin yıldız kaymasından ilk korkan Arap kabilesi olduğu zikredilir. Amr b. Ümeyye adında yine Sakîfli olan bir kâhin onlara göre Arabın en dâhisi ve en keskin görüşlü kişisiydi.³⁶

2.4. Ekonomik ve Sosyal Yaşam

Sakîf Kabilesi sosyal ve kültürel hayatta ne kadar ileri seviyedeyse iktisadi anlamda da tarım, hayvancılık, el sanatları ve ticaret gibi alanlarda Arap yarımadasının önde gelen kabileleri arasındaydı.³⁷

Kuru üzüm, şarap, zeytinyağı ve bal üretiminde tüm Arabistan'da tanınan Sakîf Kabilesi, Sasaniler ve Bizans'ın yanında Yemen'den Mısır'a kadar geniş bir coğrafyada ticarî ilişkiler kurmuştu. Kendileri gibi tarımla uğraşan Yesribliler'le bağlantıları bulunan

²⁹ İbnü'l-Kelbî Ebü'l-Münzir İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Saib el-Kelbî, **Kitabü'l Esnam**, Çev. Beyza Düşüngen, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s.31.

³⁰ Necm, 53/19-20

³¹ Asiltürk, **age**, s.43.

³² Zuhuf, 43/31-32

³³ İbn Hişam, **age**, c.1, s.482-483.

³⁴ Yakubi, İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Cafer b. Vehb, **Târîhu'l-Ya'kûbî**, Brill Matbaası, Leiden 1883, c.1, s.255.

³⁵ İbnü'l Kelbî, **age**, s.17.

³⁶ İbn Hişam, **age**, c.1, s.276.

³⁷ Kaysî, **age**, s.40.

Sakîfliler ile Kureyşliler arasında da ekonomik ilişkiler kurulmuş ve Taif'te üretilen malların önemli bir kısmının Suriye'den Horasan'a kadar pazarlanması Mekkelî tüccarlar tarafından üstlenilmişti.³⁸

Yazı yazmakta kullanılan Mısır papirüsü çok kıymetli ve az bulunan bir madde olduğundan üstelik de çok pahalı olduğundan, yazılar ince deriler üzerine yazılıyordu. Bu deri işlemeciliği için lazım olan bol su, Taif'te fazlasıyla mevcuttu. Çünkü Taif'e, yağmur mevsimlerinde bol yağmur yağıyordu. Sakîf Kabilesi de diğer ihraç malları ile birlikte bu işlenmiş derileri Ukaz panayırına getirip tüccarlar aracılığıyla Irak, Yemen ve yarımada'nın tüm bölgelerine gönderiyorlardı. Ayrıca Güney ticaret yolu Yemen'in San'a şehrinden başlayarak kuzeye doğru yol alarak Taif'e uğrar, oradan Mekke'ye gelirdi. Mekke'den kuzeye devam eden bu yol Medine'ye uğrar oradan, Medayin-i Salih, Tebük, Mûte, Umman ve Busra'dan geçerek Şam'a ulaşırdı.³⁹ Bu güzergâhtan da anlaşılıyor ki Taif şehri sadece zanaat ve tarımın yapıldığı bir şehir değil aynı zamanda bütün Arap yarımadasının etkilendiği ticaret yolunun da tam ortasında yer almaktaydı.

Ziraat işleri ve ticari güzergâh olarak ön plana çıkan Taif şehrinin aynı zamanda deri işlemeciliğinde de ünü Arap yarımadasının her tarafına yayılmıştı. Sakîfliler deri işlemeciliğinin inceliklerini ise kimseyle paylaşmıyor ve bu bilgileri adeta bir sır gibi saklıyorlardı. Taif'in deri işlemeciliğinde önemli merkezlerden birisi olmasının sebebi, şehrin havadar konumunun ve suların bol olmasına matuf deriden kaynaklanan kötü kokuları izale etmesine yardımcı olmasıdır. Yine aynı şekilde Sakîfliler mancınık yapımında da dönem şartları itibarıyla oldukça bilgi sahibi kişilerdi.⁴⁰

Hicaz bölgesinin ticari faaliyet bakımından en önemli şehirleri Mekke ve Taif'ti; bu iki şehir Karyetan (iki karye) adlandırılmaktaydı. Taif yalnızca bir zanaat ve mal ihraç eden şehir olarak değil, bir tüccar şehri olarak da ünlüydü. Sakîf Kabilesi'nin bağıcılığı, özellikle şarapları darb-ı mesel haline gelmişti. Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdulmuttalib (ö.32/653) Taif'teki bağlarında özel bir cins üzüm yetiştirip bunu Zemzem suyu ile şerbet yaparak dağıtıyordu. Taif'in çekirdeği gayet küçük, yumuşak ve ağızda hissedilmeyen cinsten üzümünü de Kureyşli tüccarlar Suriye'ye, Mezopotamya'ya ve Horasan'a kadar kervanlarla götürülüyordu. Yine aynı şekilde zeytinyağı üreticiliği de Taif'te çok yaygındı.

³⁸ Küçükbaşçı, "Sakîf", **DİA**, c.36, s.10.

³⁹ Çağatay, **age**, s.138-139.

⁴⁰ Kaysî, **age**, s.26.

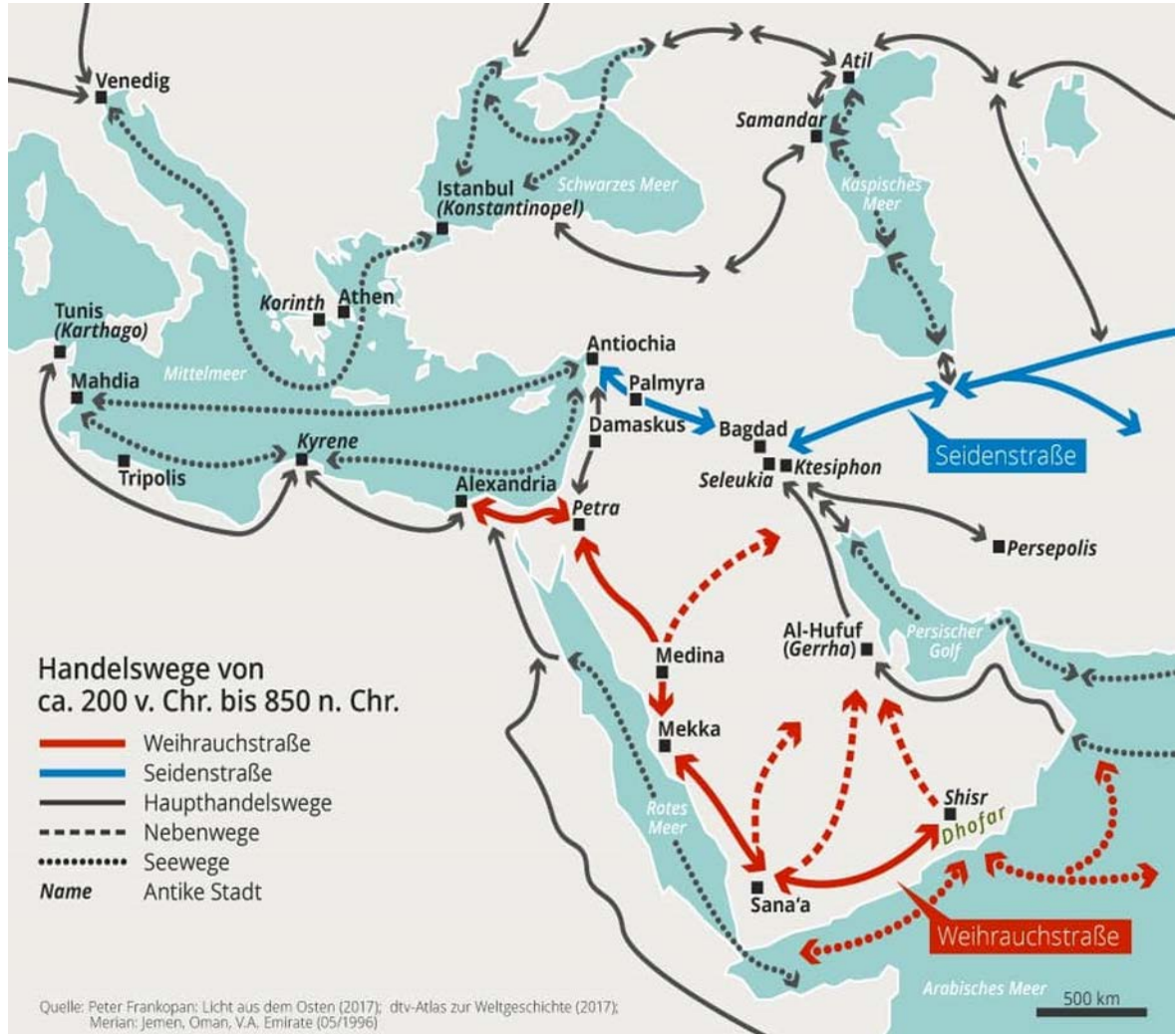
Ümeyyeoğulları'ndan Ebu Süfyân, Taif zeytinyağlarının en başta gelen satıcılarından birisiydi. Taif'te arıcılık ve bal ticareti de ileri derecede idi. Hz. Ali (ö.40/661) halife iken özel olarak Kûfe'ye Taif'ten bal getirtirdi. Emevî halifelerinden Süleyman b. Abdülmelik (ö.99/717) de balı Taif'ten getirtirdi. Taif bu şekilde, ticaret mallarının çokluğu ve çeşitliliği ile meşhur olduğu gibi havasının güzelliği ile de tanınıyordu. Hatta Taif'te kışın bazı zamanlarda suların donduğu da rivayet edilmiştir. Arabistan'da ideal yaşam yeri olarak kışın Mekke ya da Cidde'de, ilkbaharı Medine'de, yazı Taif'te geçirmek gerektiği söylenmiştir. Taif şehrinin ticari hayatından ötürü halkının zengin oluşu onların, bu imkânların elden çıkacağı korkusuyla İslam'a girme noktasında oldukça uzun ve şiddetli bir direnç göstermelerine sebep olmuştur.⁴¹

Ticari ilişkilerin yanında akrabalık ilişkilerinde de Sakîf ile Kureyş arasındaki ciddi bir bağ kurulmuştur. Kureyş'ten birçok kimse Sakîf Kabilesi'nden kız aldıkları gibi, Sakîfli birçok kimse de Kureyş Kabilesi'ne mensup kızlarla evlenmişlerdir. Sakîf Kabilesi'ne mensup kadınlarla evlenenler arasında Hz. Peygamber'in dedelerinden Abdimenaf ve oğlu Haşim, Abdulmuttalib'in oğlu Haris, Ömer b. Hattab (ö.23/644) ve oğlu Abdullah (ö.73/692) gibi şahıslar vardır. Sakîf ile Ümeyye oğulları arasında Kureyş'in diğer kabilelerine oranla daha yakın bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Ebu Süfyân'ın halalarından, kız kardeşlerinden ve kızlarından bazıları Sakîf'in meşhur simalarıyla evliyidiler. Ebu Süfyân'a bu nedenle Taif'te Sakîf'in dayısı denilmekteydi. Urve b. Mesud es-Sekafî'nin annesi Abdüşşems b. Abdimenaf'ın kızıyken, Ebu Süfyân'ın kızı da Urve'nin karısıdır. Meşhur şair Ümeyye b. Ebi Salt'ın annesi Abdüşşems b. Abdimenaf'ın kızı, Mugîre b. Şu'be'nin karısı da yine Ebu Süfyân'ın kızıdır.⁴² Ümmü Habibe annemizden ötürü Hz. Peygamber, Urve b. Mesud ve Mugîre b. Şu'be ile bacanak konumundadır. Yine aynı şekilde Sakîfli Gaylan b. Seleme, Ümeyyeoğulları'ndan Lübabe bint Safiyye bint Rebia b. Abdi Şems ile Ümeyye b. Ebi Salt ise Ümmü Habib bint. Ebi'l Âs ile evlilik yapmışlardır.⁴³

⁴¹ Çağatay, **age**, s.140-141.

⁴² Aycan, "Sakif Kabilesi Ve Taif...", s.217-218.

⁴³ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.169.

Harita 2- M.Ö 200 ve M.S 850 yılları arası Ticaret yolları⁴⁴

2.5 Meşhur Sakîfliler

Sakîf Kabilesi farklı alanlarda yetiştirdiği önemli kişilerle Cahiliye döneminde de adından sıkça söz ettirmiştir.

Cahiliye döneminde Sakîf Kabilesine mensup en ünlü kişilerden birisi şair Ümeyye b. Ebü's-Salt'tır (ö.8/630). Araplar arasında şiirde en ileri üç kabileden birisi olan ve Sakîf'in en meşhur şairi olarak bilinen Ümeyye b. Ebü's-Salt Arap yarımadasında ilk defa

⁴⁴ <https://br.de/s/3BOrelC>, Erişim tarihi: 29/08/2019.

*Weihrauchstraße: Baharat Yolu

Seidenstraße: İpek Yolu

Haupthandelswege: Ana Ticaret Yolları

Nebenwege: Yan Yollar

Seewege: Deniz Yolu

Antike Stadt: Antik Kent.

“Bismikellahumme” lafzını kullanan kişidir.⁴⁵ İslam daveti geldikten sonra da bunu Bismillahirrahmanirrahim şeklinde değiştirerek kullanmıştır. Kabilesinin içinde tevhid inancına sahip olan, birçok kitap okumuş ve putlara ibadet etmekten sakındıran, bir peygamberin gelmek üzere olduğunu savunan Ümeyye b. Ebü’s-Salt buna rağmen İslam’a girmeyi reddetmiştir.⁴⁶ Hz. Peygamber’in Ümeyye hakkında: “*Onun şiirleri iman etmiştir, fakat kalbi küfürdedir.*” dediği rivayet edilmiştir.⁴⁷

Ümeyye’nin Hanif dininden olduğuna dair delil, Fil Vak’ası’ndan sonra yazmış olduğu şu ifadelerdir:

“Şüphesiz Rabbimizin ayetleri nafızdır.
Onlarda başkası muhalefet etmez ancak çokça kâfir olan kimse eder.
Gece ve gündüz halk olundu.
Onların hepsinin hesabı belli olarak takdir olunmuştur.
Sonra Rahim gündüzü, ışıkları yayılmış olan bir güneş ile açar.
O Rab ki fili Muğammis’de hapsetti.
Şöyle ki, fil dizlerini dikip gerisi üzerine sanki yaralanmış halde, oturmaktadır.
Onu geride bıraktılar.
Sonra hep birlikte hepsinin de baldırı kırılmış olduğu halde dağıldılar.
Kıyamet gününde Hanif dininden gayrı bütün dinlere salık olanlar.
Allah indinde fasit ve batıldılar.”⁴⁸

Rum Kayseri Heraklius, Sakîfli Hanif Ümeyye b. Ebü’s-Salt, Habeşistan Necaşisi ve Mısır Mukavkısı’nın Tevrat ve İncil’den edindikleri bilgilere dayanarak, son peygamberin geleceğini haber vermeleri ve sıfatlarını zikretmeleri Cahiliye döneminde bir peygamber beklentisi içinde olduklarını göstermektedir.⁴⁹ Ümeyye’nin isminin kendi bölgesinin hâkimi olan kişilerle beraber anılması da onun sadece Arap yarımadasında değil tüm bölgede bilinen bir şahıs olduğuna delildir.

Ümeyye, Suriye ve Yemen’e seyahat ederek ticaret yapan bir kimseydi. Araplar arasında seyahatleriyle tanınan bir tacir ve âlim olarak biliniyordu. Arap nesepleri konusunda Ümeyye’nin şiirleri önemli bir kaynak sayılıyordu. Ayrıca hikmetli söz ve vecizeleriyle anılan bir Arap filozofu gibi kabul edildiği de söylenmiştir. Cahız, onun Cahiliye devrinde Sakîf Kabilesi’nin yetiştirdiği Arap dâhileri arasında benzerinin olmadığını söylemektedir. Belki de bu nedenle Peygamberlik beklentisi içerisinde olan Ümeyye peygamberlik vazifesinin Hz. Muhammed’e verilmesini çekemeyerek ona iman etmemiştir. Bununla da

⁴⁵ Zülfikar Tüccar, “Ümeyye B. Ebü’s-Salt”, **DİA**, İstanbul 2012, c.42, s.303.

⁴⁶ Kaysî, **age**, s.38; Hitti, **age**, s.161.

⁴⁷ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.441.

⁴⁸ İbn Hişam, **age**, c.1, s.99.

⁴⁹ Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1991, s.97.

kalmayan Ümeyye, Hz. Peygamber'i münazaraya davet etmiştir. Kâbe'de gerçekleşen bu münazaradan mağlup ayrılan Ümeyye'nin kınanmaktan korktuğu için Şam taraflarına kaçtığı zikredilmektedir.⁵⁰ Bu sebeple Bel'am b. Baura hakkında indiği kabul edilen A'raf suresindeki ayetlerin⁵¹ Ümeyye b. Ebü's-Salt hakkında nazil olduğu görüşü de vardır.⁵²

Bu dönemde Sakîf Kabilesi'nin en meşhur şahıslarından birisi de tabip olan Haris b. Kelede'dir (ö.13/634). Cahiliye çağının son ünlü tabiplerinden sayılan Haris, henüz gençlik yıllarında İran'a gidip büyük İskender istilasından sonra eski Yunan kültürünün tesiriyle kurulup gelişmiş olan Doğu ve Batı medeniyetinin ortak etkisiyle tıp alanında zirvede yer alan Cundişapur şehrinde tıp eğitimi almıştı. Bir müddet burada hekimlik yapmasının ardından memleketi Taif şehrine dönen Haris'in tabiplikteki şöhreti bütün Arap yarımadasına yayılmıştı. Haris'in oğlu Nadr da ünlü tabiplerdendi.⁵³

Arapların doktoru anlamına gelen 'Tabibu'l-Arab'⁵⁴ lakabıyla anılan Haris b. Kelede'nin hekimliğine Hz. Peygamber'in güvendiği belirtilir. Ayrıca hastalanan sahabilere tavsiye ettiği, Veda Haccı sırasında kalbinden rahatsızlanan Sa'd b. Ebu Vakkas'ı (ö.55/675) ziyarete gittiğinde bizzat kendisinin Haris b. Kelede'yi çağırarak onu tedavi ettirdiği bilinmektedir. Buna rağmen Haris'in Müslüman oluşuyla ilgili net bir bilgi yoktur. Haris'in ölüm tarihi hakkında da farklı rivayetler mevcuttur. Hz. Muâviye (ö.60/680) döneminde hicretin 50. yılında (m.670) öldüğünü belirten rivayetlere temkinli yaklaşılması gerektiği ifade edilir. Hz. Peygamber vefat etmeden bütün Arap yarımadasının İslam'a girdiği düşünüldüğünde bir insanın müşrik olarak elli yıl hayatını sürdürebildiğini düşünmek pek mümkün değildir. Bu bakımdan Haris'in Hz. Ebu Bekir (ö.13/634) zamanında öldüğünü belirten rivayeti daha doğru gözükmemektedir. Haris b. Kelede'nin teşhis ve tedavi konularında çok başarılı olduğu, hangi hastalığa hangi ilacın iyi geldiğini bildiği, halkın gelenek ve alışkanlıklarıyla bilgi birikimini ve tecrübelerini harmanlayarak kendine has tedavi yöntemleri geliştirdiği belirtilmiştir.⁵⁵

Cahiliye döneminde Sakîf Kabilesi'nin bir diğer ünlü siması Ahnes b. Şerîk künyesiyle meşhur Übeyy b. Şerîk b. Amr'dır. Bedir Savaşı'na katılmayan ve müttefiki olan

⁵⁰ Asiltürk, **age**, s.74.

⁵¹ A'raf, 7/175-176

⁵² Tüccar, **age**, c.42, s.303-304.

⁵³ Çağatay, **age**, s.134.

⁵⁴ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.438; Philip K. Hitti, **Siyasî Ve Kültürel İslam Tarihi**, Çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, c.2, s.398.

⁵⁵ Abdullah Köşe, "Haris b. Kelede", **DİA**, İstanbul 1997, c.16, s.198-199.

Zühreoğulları'nı savaştan geri döndüren Übeyy'e bu olaydan sonra geri döndüren manasında 'Ahnese' denmiştir.⁵⁶ İslam'a karşı takındığı olumsuz tavrı uzun süre devam ettiren Ahnes, Mekke'nin fethinden sonra Müslüman oldu ve Müslümanların safında Huneyn Gazvesi'ne katıldı. Müellefe-i kulûb'dan olması sebebiyle Hz. Peygamber, gönlünü hoş tutmak için, zekât ve ganimetten ona da pay ayırırdı.⁵⁷

Çokça zirai ürünleri yaktığından ve eşek öldürdüğünden ötürü şu ayetin iniş sebebi olarak Ahnes b. Şerîk gösterilmiştir:⁵⁸“O, (Senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez.”⁵⁹ İbn Hişam; Ebu Süfyân, Ebu Cehil ve Ahnes b. Şerîk'in Hz. Peygamber'i Kur'an okurken gizlice dinlediğinden bahsetmiştir. Rivayete göre Ahnes b. Şerîk sabaha kadar Hz. Peygamber'i dinlediği bir gün Ebu Süfyân'ın evine gelerek ona şöyle dedi: “Ey Ebû Hanzala, Muhammed'den dinlediğin şey hakkındaki görüşünü bana haber verir misin?” Ebu Süfyân ona şöyle karşılık verdi: “Ey Ebu Salebe Allah'a and olsun ki, birtakım şeyler dinledim. Onları biliyorum ve onlardan ne kastedildiğini de biliyorum. Birtakım şeyler de dinledim ki onların ne manalarını ne de onlardan ne kast edildiğini biliyorum.” Ahnes bunun üzerine şu cevabı vermiştir: “Ben de kendisine yemin ettiğin kimseye yemin ederim ki böyleyim.”⁶⁰

Durumdan da anlaşılacağı üzere kafaları bir hayli karışmış gözükten müşriklerin önde gelen isimleri, birbirlerinden gizleyerek dinledikleri ayetler hakkında aşağı yukarı aynı şeyi düşünmekteydiler. Dinlemekten büyük haz aldıkları fakat dinlerken görülmekten de aynı derece de korktukları Kur'an'a iman etmekten onları alıkoyan şeyin müthiş bir kibir ve kınanma korkusu olduğu açıktır. Ahnes b. Şerîk belki de dinlemiş olduğu Kuran-ı Kerim sayesinde kendi adamlarını Bedir Savaşı'na girmekten men etmiş, müttefiki olan Zühreoğullarını da vazgeçirmeye çalışmıştır.

Sakîf Kabilesi'nin İslam öncesi devrindeki bir diğer önemli şahsiyeti de kabilenin reislerinden ve önemli şairlerinden birisi olan Gaylân b. Seleme b. Muatteb'dir (ö.23/644). Gaylân Cahiliye döneminin mimari alanında en yetkin kişilerden birisiydi. Plan çizibilme becerisine sahip olan Gaylân b. Seleme, Taif'e sur yapılması için İran Kısrası'na

⁵⁶ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.437.

⁵⁷ Ahmet Önkâl, “Ahnese b. Ebi Şerik”, **DİA**, İstanbul 1989, c.2, s.174.

⁵⁸ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.437.

⁵⁹ Bakara, 2/205

⁶⁰ İbn Hişam, **age**, c.1, s.425-426.

ricaya giden heyet içinde yer almıştır. Taif'in savunması için Kisra, Gaylân b. Seleme'ye bir miktar mal vermiştir.⁶¹

Cahiliye döneminde Taif'te Âmir b. Sa'saa kabilesiyle çıkan savaşta Sakîf Kabilesi'nin komutanlığını Gaylân b. Seleme yapmıştır. Bu savaşta büyük fedakârlıklar gösteren Gaylân savaşın kazanılmasında da başrol oynamıştır. Aynı dönemde, Sasani Devleti'nin yönetimi altında bulunan Irak'a yapılan bir ticaret kervanında, Ebu Süfyân'ın da içinde bulunduğu tüccar kafilesinin Kisra huzurundaki sözcülüğünü Gaylân yapmıştır. Bu görüşmede hikmetli konuşması ve diplomatik tavırlarıyla kralı etkilemesi sayesinde izinsiz ticaret yapmak gibi bir suç işlemelerine rağmen cezalandırılmamışlardır. İbn Abbas, “*Elbiseni temiz tut!*”⁶² mealindeki ayette sözü edilen elbise temizliğini, Gaylân'ın “*Hamd olsun, ben ne facir elbisesi giydim ne de bir leke ile maskelenirim.*” şiirini şahit göstererek, manevi taharet ve güzel ahlak şeklinde yorumlamıştır.⁶³ Cahiliye döneminde saygın ve itibarlı bir kişi olarak bilinen Gaylân Taif'in fethinden sonra Müslüman olmuştur. Müslüman olduğu esnada on kadınla evli olan Gaylan b. Seleme bunlardan altısını Hz. Peygamber'in emri üzerine boşamıştır.⁶⁴

Amr b. Habib b. Amr es-Sekafî (ö.30/650) Cahiliye döneminin meşhur Sakîfli şairlerindendir. Daha çok, kadın, aşk, içki meclislerinden bahseden şiirler kaleme alan Ebu Mihcen hicretin 9. yılında Müslüman olmuştur. İçki müptelalığıyla da bilinen Ebu Mihcen aynı zamanda usta bir binici ve ölümden korkmayan cesur birisiydi. Ebu Mihcen, Hz. Ömer tarafından kendisine yasaklanan içkiyi terk edemeyince onun korkusundan kaçmıştır. O sırada Kadisiye Savaşı'nda İranlılar'la çarpışan ordu komutanı Sa'd b. Ebu Vakkas'ın yanına gelen Ebu Mihcen, halife Hz. Ömer tarafından gelen emir doğrultusunda tekrar hapsedilmiştir. Savaş esnasında harp meydanından geri kaldığı için çok üzülen ve savaşa katılmak isteyen Ebu Mihcen, Sa'd b. Ebu Vakkas'ın hanımını, kendisinin serbest kalması konusunda ikna etmeyi başarmıştır. Kollarını sıvayarak savaş meydanına atılan Ebu Mihcen bütün kahramanlığıyla İranlılarla kahramanca çarpışmıştır. Sa'd b. Ebu Vakkas'ın takdirini ve beğenisini kazanan Ebu Mihcen, savaş biter bitmez vermiş olduğu söze binaen

⁶¹ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.432.

⁶² Müddessir, 74/4

⁶³ Mehmet Ali Sönmez, “Gaylân b. Seleme”, **DİA**, İstanbul 1996, c.13, s.415.

⁶⁴ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.432.

geri dönüp tekrar hapse girmiştir. Bu olaydan sonra Ebu Mihcen şarap içmeyeceğine dair söz vererek tövbe etmiştir.⁶⁵

Hicaz'ın üç önemli şehriden birisi olan Taif şehrinde ikamet eden Sakîf Kabilesi cahiliye döneminde siyasi, dinî, ekonomik ve kültürel anlamda merkezi bir konumda olmayı başarmıştır. Taif'in jeopolitik özelliklerinden ötürü çevre kabileler dışında Bizans ve Sasani İmparatorluğu gibi dönemin süper gücü olarak addedilebilecek devletlerle de etkileşim halinde olan Sakîf Kabilesi'ne mensup şahısların, başta şiir olmak üzere ticaret, tıp gibi alanlarda söz sahibi kimseler oluşu kabileyeye Cahiliye döneminde sosyal gelişmelerin odağında bir pozisyon almasını sağlamıştır. Bu süreçte Sakîf Kabilesi'nin Kureyş Kabilesi ile hem akrabalık hem de ticari olarak büyük bir bağ kurmasına rağmen dinî inanç bakımından onlarla yarış halinde olduklarını söylemek gerekir. Bu durum Sakîf Kabilesi'nin en son Müslüman olan Arap kabilelerinden biri olduğu bilgisiyle birlikte okunduğunda Sakîf Kabilesi'nin iman etmeme gerekçesi açıklanabilir. Bu kanaatimize ek olarak Sakîf Kabilesi'nin İslam davetinin başlangıcında olumsuz bir tavır alması Cahiliye dönemindeki imtiyazlarının tehlikeye gireceği endişesiyle de açıklanabilir. Nitekim Taif muhasarasından sonra Medine'ye gelen Sakîf heyetinin kendileri için imtiyaz istemeleri ve sürekli farklı şartlar ileri sürmeleri bu durumu açıklar mahiyettedir. Bu konuya verilecek başka bir örnek ise putları reddeden, ilahî dinlerden ve kutsal kitaplardan haberdar olan, tevhid inancına sahip bir şahıs olarak Ümeyye b. Ebü's-Salt, sosyal statüsünü kaybedeceği düşüncesiyle hem kibri hem de kıskançlığı nedeniyle Hz. Peygamber'e iman etmemiştir.

⁶⁵ Kaysî, *age*, s.254-255.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE DÖRT HALİFE DÖNEMİNDE

SAKİF KABİLESİ

1.1. Hz. Peygamber Döneminde Sakîf Kabilesi

İslam davetinin başlamasıyla beraber Sakîfliler genel olarak olumsuz bir tavır almıştır. Cahiliye döneminde tebarüz eden şahısların faaliyetlerine yukarıda değinildiği üzere, Sakîf Kabilesi'nin en meşhur şairi Ümeyye b. Ebü's-Salt iman etmemiş, yine kabilenin önde gelenlerinden Ahnes b. Şerîk ve Gaylân b. Seleme ise çok geç bir tarihte müslüman olmuşlardır.

Nübüvvetin 10. yılında Ebu Talip öldüğü zaman Kureyş Kabilesi Hz. Peygamber'e yaptıkları eziyeti iyice arttırdı. Hz. Peygamber Taif'e gitti. Sakîf'ten yardım ve onu koruyacak kuvvetler vermelerini istiyordu.⁶⁶ Hz. Peygamber Sakîf'in Kureyş Kabilesi ile olan yakın ilişkisinden faydalanarak onların desteğini almayı ummuş olmalıdır. Zira o dönemde Kureyş ve Sakîf ilişkileri oldukça iyi bir ivme kazanmış durumdaydı.

Hz. Peygamber, çağrısına Sakîflilerin olumlu cevap vereceğini umduğundan ötürü onlara yalnız başına gitmişti. Bu yolculukta Hz. Peygamber'e sadece Zeyd b. Harise eşlik etmiştir.⁶⁷

Rasulullah Taif'e vardığı zaman Sakîf'ten reisleri konumunda olan üç kardeşin yanına gitti. Bu üç kardeş Abd-i Ya'ley b. Amr b. Umeyr, Mesud b. Amr b. Umeyr ve Habib b.

⁶⁶ İbn Hişam, **age**, c.2, s.496-497.

⁶⁷ İbn Hişam, **age**, c.2, s.497; Küçükaşcı, "Taif", **age**, c.39, s.444.

Amr b. Umeyr isimli kimselerdi.⁶⁸ Bu üç kardeş Hz. Peygamber'e olumlu cevap vermedikleri gibi onunla alay etmişlerdir. Bunun üzerine Rasulullah onlara bu işin gizli kalmasını rica etti. Fakat onlar bu teklifi reddederek kölelerine hakaret ettirmişler ve taşlatmışlardır.⁶⁹ Hz. Peygamber'in bu taşlanma sonucunda ayaklarının kanadığı ve ayaklarını kaldıramayacak hale geldiği rivayet edilmiştir.⁷⁰ Hz. Peygamber bu eziyet ve işkencenin ardından Şeybe ve Utbe b. Rebia kardeşlerin bağına sığınmıştı.⁷¹

Bağ sahibi kardeşler Utbe ve Şeybe'nin emriyle bir tabak üzüm sunduğu Hz. Peygamber ile konuşma imkânı bulan köle Addas, onun peygamberliğini kabul ederek efendileri razı olmadığı halde Müslüman olmuştur.⁷²

Burada şu tespiti yapmak isabetli olacaktır. Hz. Peygamber Taif'te Sakîf Kabilesi'ni oluşturan iki boy olan Ahlaf ve Malikoğulları'ndan, Ahlaf grubuna mensup kardeşlerle görüşmüştür. Malikoğulları'nın Lât putunun bakıcılığını üstlenmeleri Hz. Peygamber'in Ahlaf grubuyla iletişime geçmesinde etkili olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber'in bu tutumunu tevhid inancının maslahatına muvafık bir strateji olarak görmek mümkündür. Yine Hz. Peygamber'in Taif'e gitme nedenlerinden birisi olarak, Sakîf'in Kureyş ile beraber Hicaz bölgesinde bir güç unsuru olarak görülmesi de etkili olmuştur.

Taif'ten madden ve manen yaralı bir şekilde ayrılan⁷³ Hz. Peygamber'in o gün ne hissettiğini aktaran Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in Uhud savaşında yaşadıklarından daha kötüsünü Taif'te yaşadığını söylemiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber burada Taif halkına beddua etmemiş ve onların ıslah olması için Allah'a niyaz da bulunmuştur.⁷⁴

Hz. Peygamber döneminde Sakîf Kabilesi'nin önemli kişilerinden birisi Araplar içerisinde saygın bir yer edinmiş olan Urve b. Mesud es-Sekaff'dir (ö.9/630). Hudeybiye Antlaşması'na kadar Hz. Peygamber ile bir teması olmayan Urve b. Mesud Kureyş'in Rasulullah'a yolladığı elçilerden biriydi. Başlangıçta bazı Kureyşliler aleyhlerine bir sonu alacağı endişesiyle onun elçiliğine rıza göstermese de Urve gönderilen elçilerin temsil gücünün bulunmadığını, ayrıca kendisinin de annesi vasıtasıyla Kureyşli olduğunu

⁶⁸ İbn Hişam, **age**, c.2, s.76; Taberi Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, **Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk**, Çev. M. Faruk Gürkuntca, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2005, c.3, s.106; Kaysî, **age**, s.49.

⁶⁹ İbn Hişam, **age**, c.2, s.77; Taberi, **age**, c.3, s.107.

⁷⁰ İbn Hişam, **age**, c.2, s.77; Yakubi, **age**, c.2, s.36; Taberi, **age**, c.3, s.107; Kaysî, **age**, s.49.

⁷¹ Taberi, **age**, c.3, s.107; Önkâl, "Addas", **DİA**, İstanbul 1988, c.1, s.55.

⁷² Taberi, **age**, c.3, s.108-109; Önkâl, **age**, c.1, s.55.

⁷³ Hitti, **age**, s.171.

⁷⁴ Buhari, **Muhtasar**, Bed'ul-Halk 1379, s.731; Sakîfliler'in düşmanca tavırlarının nedenleri için bkz. Asiltürk, **age**, s.73-74.

söyleyerek onları ikna etti.⁷⁵ Urve, Hz. Peygamber'in yanında geldiğinde aralarında şu diyalog geçmiştir:

“Ya Muhammed, karışık insanları topladın sonra onları senin ehline ve kabilene getirdin ki o kabileni onlarla kırdırasın. Bunlar, Kureyşdir, beraberinde yeni yavrulamış develeri yavrularıyla beraber çıkmışlardır.(Yani çoluk çocuklarıyla çıkmışlardır.) Kaplanların derilerini giymişlerdir. Allah ile ahitleşirler ki onların yanına asla Mekke'ye girmeyeceksin. Allah'a yemin ederim ki bana öyle geliyor ki işte bunlar (sahabileri kast ederek) yarın senden elbette kaçacaklardır.”⁷⁶

Bu konuşmanın ardından önce Hz. Ebu Bekir sonra ise Urve'nin yeğeninin oğlu olan Mugîre b. Şu'be, Urve'ye çıkmış ve aralarında kısa bir münakaşa geçmiştir.⁷⁷ Urve b. Mesud, Hz. Peygamber'in yanından ayrıldıktan sonra Kureyş kabilesinin yanına gelerek, onları anlaşmaya sevk edecek sözler söylemiştir.⁷⁸

Urve'nin burada sahabenin Hz. Peygamber'e olan bağlılığına hayran kaldığı ve geri döndüğünde Kureyş'e, Müslümanların kararlı duruşunu anlatarak anlaşmaya zemin hazırladığı söylenebilir.

Ne Huneyn'de ne de Taif kuşatmasında yer alan Urve b. Mesud, h. 9. yılının Ramazan ayında, Tebuk'ten Medine'ye gelmiş olan Hz. Peygamber'in yanına vararak müslüman oldu. Urve b. Mesud kavminin efendisiydi. Hz. Peygamber Sakîf Kabilesi'ni İslam'a davet etmesi için Urve b. Mesud'u göndermiştir. Fakat buna rağmen Sakîf halkı kendilerine tebliğ amacıyla gelen Urve'yi öldürmüştür.⁷⁹ Urve'nin durumu bazılarınca Yasin suresindeki⁸⁰ kişiye benzetilmiştir.⁸¹

Hz. Peygamber döneminde Sakîf Kabilesi liderlerinden ve Sakîfli ilk Müslüman olarak nitelenen Mugîre b. Şu'be'nin de ismi çokça zikredilmektedir. Hicretin 6. senesinde Müslüman olan Mugîre, Hudeybiye Anlaşmasında ve Beyat-ı Rıdvan'da Hz. Peygamber'in yanında bulunuyordu.⁸²

Mugîre, Hudeybiye Anlaşması için Kureyş'in elçisi olarak gelen amcası Urve b. Mesud'a yaptığı ilginç hareketle de dikkat çekmiştir. Urve Hz. Peygamber ile konuşurken cahiliye âdeti olduğu üzere onun sakalını ellemeye başladı. Bu esnada Mugîre b. Şu'be de,

⁷⁵ Taberi, **age**, c.3, s.221-222; Hâbil Nazlıgöl, “Urve”, **DİA**, İstanbul 2012, c.42, s.183.

⁷⁶ İbn Hişam, **age**, c.3, s.430; Taberi, **age**, c.3, s.221.

⁷⁷ İbn Hişam **age**, c.3, s.430-431.

⁷⁸ Taberi, **age**, c.3, s.222

⁷⁹ İbn Hişam, **age**, c.4, s.244-245.

⁸⁰ Yasin, 36/ 13-27

⁸¹ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.343.

⁸² Belazuri, **Ensab**, c.13, s.344.

Rasulullah'ın yanı başında elinde kılıç ve başına da miğferini giymiş bir şekilde duruyordu. Urve, konuşma esnasında Hz. Peygamber'in sakalını elledikçe, Mugîre b. Şu'be de kılıcıyla onun eline vurarak *"O kılıç sana ulaşmadan elini Rasulullah'ın sakalından çek."* dedi. Mugîre'nin bu söylem ve davranışlarına çok öfkelenen Urve b. Mesud, *"Ya Muhammed! Ashabın arasında bulunan bu adam kimdir?"* diye sorunca Hz. Peygamber, *"Bu senin kardeşinin oğlu Mugîre b. Şu'be 'dir."* dedi. Bunun üzerine Urve, *"Vefasız herif! Ben daha dün senin hainliğini bir sürü koyunla temizleyebildim."* diyerek Mugîre'nin diyetini ödediğini hatırlattı.⁸³ Mugîre b. Şu'be, İslam'a girdikten sonra Hz. Peygamber'in bizzat yaptığı bütün seferlere katılmıştır. Ayrıca Mugîre, Sakîf Kabilesi'nin putu olan Lat'ı kırmak için Ebu Süfyân'la beraber görevlendirilmiştir.⁸⁴ Hz. Peygamber Mugîre'yi elçi olarak Necran Hristiyanlarına göndermiştir.⁸⁵ Mugîre b. Şu'be Arap yarımadasının her tarafından yoğun bir şekilde Medine'ye gelen ve Heyetler Yılı olarak adlandırılan yılda Medine'ye gelen misafirlerin ağırlandığında Hz. Peygamber'e hizmet etmiştir. Hz. Peygamber, heyetler yılında kendisine gelen Sakîf heyetinin Malikoğulları'ndan olanları için Mescid-i Nebi'nin yanına bir çadır kurdurmuş, Ahlaf kolundan olanları ise misafir etmesi için Mugîre b. Şu'be'yi görevlendirmiştir. Hz. Peygamber, Sakîf heyetinin ağırlandığı planlamasını yaparken heyet üyelerinin mescide yakın olup okunan Kur'an'ı dinlemelerini, kılınan namazı görmelerini ve Müslümanların birbirleriyle olan münasebetlerini göstermek istemiştir.⁸⁶

Hudeybiye Anlaşmasından sonra Sakîf Kabilesi'nden birçok kişi Müslüman olmaya devam etmiştir. Bunlar arasında en dikkat çekici kişilerden birisi Ebu Basir Utbe b. Esid b. Cariye es-Sekafî'dir. Ebu Basir Mekke'de Zühreoğulları'nın müttefikiydi. Hudeybiye Anlaşması sonrası Medine'ye gelen Ebu Basir'i anlaşma gereği Mekke'ye iadesini isteyenlerden Ezher b. Abd-i Avf b. Abd ve Ahnes b. Şerik es-Sekafî, Hz. Peygamber'e mektup yazarak Beni Amir b. Luayy'dan bir adam ile beraberindeki bir köleyi Medine'ye gönderdiler. Onlar Hz. Peygamber'e Ezher ve Ahnes'in mektubunu getirdiler. Mektubu alan Rasulullah Ebu Basir'e hitaben: *"Ey Ebû Basir, biz işte o kavme bildiğin gibi söz verdik. Bize dinimizde gadr uygun olmaz. Allah senin ve seninle beraber olan zayıflar için muhakkak bir çıkış yolu kılacaktır. Sen kavmine git."* diye söyledi. Bunu işiten Ebu Basir Hz.

⁸³ Ömer Aktaş, "Mugîre b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği", **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, s.67.

⁸⁴ İbn'ul Kelbî, **age**, s.17.

⁸⁵ Yılmaz, "Mugîre b. Şu'be (Hayatı-Şahsiyeti-Devlet Adamlığı)", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, s.27.

⁸⁶ Aktaş, **agt**, s.84-85.

Peygamber'e dininden saptıracak olan müşriklere neden iade edildiğini sordu. Rasulullah ise; *"Ey Ebu Basir git, çünkü Allah yakında senin ve senin yanındakiler için bir kurtuluş ve bir çıkış yolu kılacaktır."* diyerek onun gönlünü ferahlatmak istedi. Bunun üzerine Ebu Basir, o iki kişiyle birlikte Medine'den Mekke yoluna düştü. Zülhuleyfe denilen yere geldikleri vakit Ebu Basir yolda kendisini almaya gelenlerden birini öldürdü diğeri ise ondan kaçarak Medine'ye döndü ve olan biteni Hz. Peygamber'e anlattı. Yaşananları öğrenen Rasulullah *"Şayet onunla beraber birtakım adamlar olsaydı harbi ateşleyen ve onu tahrik eden olurdu."* buyurarak Ebu Basir'in ne kadar yaman bir Sahabi olduğunu da ortaya koymuş oldu. Hz. Peygamber'in Ebu Basir'i öven sözleri Mekke'de hapsedilmiş olan Müslümanlara varınca, derhal hapisten kurtularak el-Iys adlı yere Ebu Basir'in yanına giden yaklaşık yetmişe yakın kişi onun liderliği altında toplandılar. Ebu Basir, Kureyş'in ticaret yolu üzerindeki el-Iys'da etrafına topladığı yetmiş kişiyle ticaret kabilelerini vurmaya başladı.⁸⁷

Kureyş ticaretinin can damarını kesen Ebu Basir böylece onları büyük bir zarara uğratmış oldu. Ebu Basir ve adamlarının ticaret kervanlarını vurması Kureyş ve başta Sakîf olmak üzere müttefiklerinin ticaretini olumsuz etkilemişti. Ebu Basir ve beraberindeki Müslümanların kendi adlarına oluşan bu olumsuzluğu devam ettireceğinden korkan Kureyşliler, Müslüman olup Medine'ye gidenlerin iadesini öngören Hudeybiye Anlaşmasındaki maddeden vazgeçtiklerini, özellikle de Ebu Basir ve arkadaşlarının Medine'ye kabul edilebileceklerini Hz. Peygamber'e bildirdiler.⁸⁸ Böylece Hz. Peygamber'in Ebu Basir'e tavsiye ettiği sabır ve Allah'ın bu işe bir çıkış yolu göstereceği sözü gerçekleşmiş, onu beraberindekileri Medine'ye çağırıştır.⁸⁹

Hevâzin Kabilesi Rasulullah'ın Mekke'yi fethini haber alınca, kabile reisleri Malik b. Avf en-Nasri derhal mücadeleye girişti.⁹⁰ Hz. Peygamber'in Taif yolu üzerindeki Nahle'de bulunan Uzza heykelini yıktırmasından ötürü⁹¹ kendi putları olan Lat putunun da yıkılacağı endişesini taşıyan Sakîflileri telaşlandırdı. Sakîfliler hazırlık yaparak Evtas'ta toplanmaya başlayan Hevâzinlilere katıldılar.⁹² Sakîf dışında Nasr ve Cuşem kabileleri de Hevâzin

⁸⁷ İbn Hişam, **age**, c.3, s.445-446; M. Yaşar Kandemir, "Ebu Basir", **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s.101.

⁸⁸ Asri Çubukçu, "Ebu Cendel", **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s.119.

⁸⁹ Aycan, "Sakif Kabilesi Ve Taif...", s.224.

⁹⁰ İbn Hişam, **age**, c.4, s.108; Taberi, **age**, c.3, s.269.

⁹¹ İbn Hişam, **age**, c.4, s.107; Şevket Yavuz, "Uzza", **DİA**, İstanbul 2012, c.42, s.269.

⁹² Aycan, "Sakif Kabilesi Ve Taif..." s.225.

Kabileleri'ne destek oldular.⁹³ Bu gelişmeler yaşanırken Hz. Peygamber de asker topladı. On bini daha önce Mekke'ye fetih için gelenlerden iki bini de yeni Müslümanlardan oluşan 12.000 kişilik bir kuvvetle yola çıkan Hz. Peygamber Mekke'de yeni Müslüman olan Kureyş soylularının kalpleri İslam'a ısınsın diye Huneyn ganimetinden onlara birçok vaatle bulundu. Bunlara gönüllerinin İslam'a ısındırılması arzu edilen kimseler anlamına gelen Müllefe-i Kulûb denir.⁹⁴

Kur'an-ı Kerim'de adına yer verilen iki savaştan (diğeri Bedir Savaşı)⁹⁵ biri olan Huneyn Savaşı'nın⁹⁶ başlangıcında İslam ordusu bozulmuş gibi olsa da⁹⁷ savaş Hevâzin ve Sakîf ittifakının mağlubiyetiyle sonuçlanmıştır.⁹⁸ Savaşın bilançosu Sakîf Kabilesi'ne 70 kişinin ölümüyle ağır bir şekilde yansımıştır.⁹⁹ Huneyn Savaşı'nda Hevâzin Kabilesi ile birlikte hareket eden Sakîf'in, Kureyş'e Ficar savaşlarından kalma düşmanlığından ötürü bu şekilde davrandığı da zikredilmiştir.¹⁰⁰

Huneyn Savaşı'nın ardından Sakîf Kabilesi'nin yenilmiş ordu birlikleri Taif'e gelerek üzerlerine şehrin kapılarını kilitlediler ve savaş için hazırlık yapmaya başladılar.¹⁰¹ Sakîfliler, Huneyn Savaşı ile beraber olası mağlubiyetlerini de hesaba katarak kalelerini onarmış, ihtiyaçlarını bir yıl karşılayabilecek kadar gıda ve erzak maddelerini kale içinde depolamış bulunuyorlardı.¹⁰² Kalelerinin sağlamlığı, erzaklarını önceden temin etmeleri ve müstahkem mevziye sahip şehirlerine güvenen Sakîfliler üç haftadan daha fazla süren kuşatmada teslim olmamışlardır. Bunun üzerine Sahabe-i Kiram ile yaptığı istişareler sonucu Hz. Peygamber Taif muhasarasını sonlandırmıştır. Bu kuşatmada Müslümanlar ilk defa mancınık kullanmıştır. İlk mancınık atanın ise Hz. Peygamber olduğu rivayet edilir.¹⁰³

Taif Muhasarası'nın ardından Müslüman olan Hevâzin kabilesi reisi Malik b. Avf'a Sakîf Kabilesi'ni ve Taif'i sıkıştırma emri veren Hz. Peygamber¹⁰⁴ bu hamleyle Sakîf'in İslam'a

⁹³ İbn Hişam, **age**, c.4, s.108; Taberi, **age**, c.3, s.269; Muhammed Hamidullah, "Huneyn", **DİA**, İstanbul 1998, c.18, s.376.

⁹⁴ İbn Hişam, **age**, c.4, s.185-186; Taberi, **age**, c.3, s.270.

⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/123

⁹⁶ Tevbe, 9/25-26

⁹⁷ İbn Hişam, **age**, c.4, s.115-116; Taberi, **age**, c.3, s.272-273.

⁹⁸ İbn Hişam, **age**, c.4, s.118-119; Taberi, **age**, c.3, s.275-276.

⁹⁹ İbn Hişam, **age**, c.4, s.124; Taberi, **age**, c.3, s.274.

¹⁰⁰ Kaysî, **age**, s.58.

¹⁰¹ İbn Hişam, **age**, c.4, s.166; Taberi, **age**, c.3, s.278.

¹⁰² Nurgissa Duisenov, "Sebeup Ve Sonuçlarıyla Huneyn Gazvesi", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, s.45.

¹⁰³ İbn Hişam, **age**, c.4, s.172.

¹⁰⁴ Taberi, **age**, c.3, s.280-281.

gireceğini düşünüyordu. Nitekim muhasarayı kaldırırken Taif'e gönderdiği “*Müşriklerin elinde bulunan kölelerden kim gelir de İslam'a girdiğini açıklarsa hürriyetine kavuşacak.*” mesajı muhasaradan daha tesirli olmuştu. Hz. Peygamber'in bu mesajının ardından Malik b. Avf'a Sakîfliler'e hücum etme emri vermesinin tamamen stratejik olduğu aşîkârdır. Hem bu müjdeyi duyan hem de Malik'in saldırılarından bunalan Sakîfliler büyük bir hızla Müslüman olmuşlardır.¹⁰⁵

Taif Muhasarası'ndan sonra yayılan bu habere ilk icabet edenlerden birisi de Nüfey b. Mesrûh es-Sekaffî'dir. Taif kalesinden aşağıya “bekre” denen bir kuyu çıkırığı ile inen Nüfey'e Hz. Peygamber tarafından “Ebu Bekre” künyesi verildi ve o günden sonra hep bu künye ile anıldı. Kız kardeşi Ezde'nin kocası olan Ashab-ı Suffe'den Utbe b. Gazvan, Hz. Ömer devrinde Basra'ya vali tayin edilince Bahreyn'de bulunan Ebu Bekre'yi yanına aldırdı. Ebu Bekre ve ana bir kardeşi Ziyâd b. Ebih, Mugîre b. Şu'be'yi zina yaparken gördüklerini söylediler. Ancak daha sonra Ziyâd'ın ifadesini değiştirmesi üzerine Mugîre b. Şu'be recm edilmekten kurtuldu. Ebu Bekre ile diğer iki kişi ise iddialarını ispat edebilmek için yeterli sayıya (en az dört kişi) ulaşamadıklarından had cezasına çarptırıldılar. Kardeşi Ziyâd'ın hem bu olaydaki tutumu, hem de Hz. Muâviye'nin Ziyâd'ı Ebu Süfyân'ın nesebine katması sebebiyle onunla bir daha konuşmadı. Oğullarının Ziyâd tarafından önemli mevkilere getirilmelerini de tasvip etmedi. Cemel Vak'ası'nda Hz. Aişe taraftarı iken Hz. Peygamber'den duyduğu bir hadisi hatırlayarak geri çekildi ve tarafsız kalmayı tercih etti. Hz. Peygamber'den 132 hadis rivayet eden Ebu Bekre, Ziyâd b. Ebih'in valiliği zamanında h.51 veya 52 yılında Basra'da vefat etti.¹⁰⁶

Civarlarındaki neredeyse bütün kabilelerin Müslüman olmalarından ötürü artık daha fazla dayanamayacaklarını anlayan Sakîf Kabilesi istişare ederek Hz. Peygamber'e Abdüyâlîl b. Amr başkanlığında altı kişilik bir heyet göndermeye karar verdiler.¹⁰⁷ Hicretin 9. senesi Ramazan ayında Tebük Seferi'nden henüz dönen Hz. Peygamber Sakîf heyetini kabul etti. Heyet Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmadan önce kendisi de Sakîfli olan Mugîre b. Şu'be onlara Rasulullah'a nasıl selam vereceklerini öğretti ise de heyet bunu yapmayarak cahiliye selamıyla selam verdiler. Hz. Peygamber mescidinin bir kenarına onlar için çadır kurdurarak sahabeden onlarla ilgilenilmesini istemiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Aycan, “Sakîf Kabilesi Ve Taif...”, s.226.

¹⁰⁶ Çubukçu, “Ebu Bekre”, **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s.114.

¹⁰⁷ İbn Hişam, **age**, c.4, s.245-246.

¹⁰⁸ İbn Hişam, **age**, c.4, s.247.

Davranışlarına bakıldığında Sakîf heyeti İslam'ı kabul etmekten çok, statü ve imtiyazlarını kaybetme korkusuyla ticari ve diplomatik bir anlaşma yapmaya gelen kişilerden oluşmakta gibiydi. Selam verme gibi en cüzi nezaket adabında bile kendilerine öğretilmesine rağmen eskiyi temsil eden cahiliye selamı vererek Hz. Peygamber'i selamlamaları bu durumun bir tezahürü olsa gerektir. Nitekim Sakîflilerin Müslüman olmak için öne sürdüğü şartlara bakınca bu kanaatin doğrulanmış olduğu görülecektir.

Sakîf heyeti Hz. Peygamber'den, namazdan ve zekâtta muaf tutulmaları, zinanın kendileri için yasaklanmaması, faizin devam etmesi, Lât putuna dokunulmaması, Taif'in kutsal bölge ilan edilmesi, içki ve faize izin verilmesi gibi şartlar ileri sürdü.¹⁰⁹ Hz. Peygamber kendisine gelen heyetin en genç üyesi Osman b. Ebü'l-Âs'ı (ö.51/671) Taif'e vali tayin ederek onları gönderdi.¹¹⁰ Osman'a namaz kıldırması vazifesi veren Hz. Peygamber ona *“Ey Osman, namazı hızlı kıldır, insanları zayıflarına göre değerlendir, çünkü onların içinde yaşlı, küçük, zayıf ve ihtiyaç sahibi olanlar vardır.”* demiştir.¹¹¹

Sakîf heyetinin Hz. Peygamber'den Lât putuna dokunulmamasını istemeleri ilginçtir. Öyle anlaşıyor ki Lât putu ve çevresi Cahiliye döneminde tıpkı Kâbe gibi harem bölgesi olarak görülmekteydi. Bu nedenle Lât'ın çevresinde insan öldürülmez, hayvan avlanmaz ve ağaç kesilmezdi.¹¹²

Lât putunu kırması için de Mugîre b. Şu'be'nin yanında Sakîf'in dayısı lakabıyla bilinen Ebu Süfyân'ı Taif'e gönderdi.¹¹³ Bu olaydan sonra Müslüman olan Sakîf Kabilesi'ne Hz. Peygamber şöyle bir mektup göndermiştir:

“Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla: Allah Resulü Peygamber Muhammed'den müminlere: Şüphesiz Vecc'in elde edilen dikenli ağaçları ve oranın avı kesilmez. Bunlardan bir şeyi yapan bir kimse bulunursa ona celde vurulur ve onun elbiseleri çıkartılır. Eğer buna tecavüz ederse o kimse yakalanır ve Allah'ın Resulü Muhammed'e götürülür. İşte bu Peygamber Muhammed Rasulullah'nın emridir.”¹¹⁴

Sakîf Kabilesi'nin İslam davetinin başlangıcında olumsuz tavır almasının ardında birçok etken yer almaktadır. Bunların başında uzun yıllardır devam eden Kureyş-Sakîf mücadelesi zikredilebilir. Sakîf Kabilesi Hicaz'ın en önemli üç şehrinden birisi olan ve Arap yarımadasının dinî, ekonomik ve kültürel merkezlerinden biri sayılan Taif şehrini

¹⁰⁹ Aycan, “Sakîf Kabilesi Ve Taif...”, s.228.

¹¹⁰ Küçükbaşçı, “Sakîf”, **DİA**, c.36, s.11.

¹¹¹ İbn Hişam, **age**, c.4, s.249.

¹¹² Asiltürk, **age**, s.44.

¹¹³ İbn Hişam, **age**, c.4, s.247.

¹¹⁴ İbn Hişam, **age**, c.4, s.251.

Mekke'yle yarıştıran adeta bir güç odağı olarak lanse etmek istemiştir. Hanif inancını benimseyen ve bir peygamber beklentisi içinde olan Sakîfli kişiler olmasına rağmen yeni dine reaksiyon göstermeleri bu mücadelenin sonucuyla ilişkilendirilebilir. Arap yarımadasında İslam'ı kabul eden son kabilelerden oluşları bu durumun bir tezahürü olarak da yorumlanabilir. Tüm olanlara rağmen, belki de Hz. Peygamber'in Taif yolculuğunun ardından yaptığı duanın karşılığı olarak, Sakîfliler İslam'ı kabul ettikten sonra önemli vazifeler ifa etmişler ve İslam tarihinde cereyan eden olaylarda her zaman olayların merkezinde yer almayı başarmışlardır.

1.2. Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Sakîf Kabilesi

İslam'a en son giren Arap kabilelerinden biri olmasına rağmen Sakîfliler, Rasulullah'ın vefatıyla beraber ortaya çıkan Ridde Savaşları'nda Halife Hz. Ebu Bekir'e itaat etmişler ve İslam ordusuna askeri birlikler göndererek irtidat edenlere karşı savaşmışlardır.¹¹⁵ Sakîf Kabilesi'nin genel tutumu dinlerine sahip çıkmak olurken içlerinden az da olsa irtidat edenler olmuştur. Sakîfliler ilk irtidat eden kişiyi öldürmüşlerdir. Müseylemetu'l Kezzap ile yapılan Yemame savaşında Sakîfli Ya'la b. Cariye es-Sekafî şehit olmuştur.¹¹⁶

Sakîfliler belki de İslam'a geç girmenin verdiği duyguyla Ridde savaşlarında büyük kahramanlıklar göstermişlerdir. Ridde savaşlarından sonra Sakîf kabilesine mensup şahısların yönetici olarak görev aldıklarını görüyoruz. Hz. Peygamber'in bizzat Taif'e vali olarak atadığı Osman b. Ebü'l-Âs, Hz. Ebu Bekir döneminde bu görevine devam etmiş ve irtidat edenlerle mücadele etmiştir.¹¹⁷

H. Ömer zamanında da aynı göreve devam eden Osman gaza için izin istemiş, halife de yerine vekil bırakması durumunda gaza yapmasına izin vermiştir. Bunun üzerine Osman, Taif'te Ya'la b. Abdullah'ı vekil bırakarak Bahreyn'e gitti ve kısa zamanda orayı yeniden İslâm'a bağladı. Hz. Ömer, İran topraklarında fetih izni verince Osman'dan bölgeye gitmesini istemiştir. Şiraz, Berkâvân adası ve Tevvec gibi yerleri fetheden Osman b. Ebü'l-Âs, Tevvec'de bir mescit yaptırmıştır. Hz. Osman'ın hilâfetine ilk yılında yine fetih hareketlerine katılan Osman bu bölgenin valiliğine tayin edildi, fakat h.29 yılında görevinden uzaklaştırıldı.¹¹⁸

¹¹⁵ Aycan, "Sakîf Kabilesi Ve Taif...", s.228.

¹¹⁶ Kaysî, *age*, s.81-82.

¹¹⁷ Kaysî, *age*, s.84.

¹¹⁸ Çubukçu, "Osman b. Ebü'l-As", *DİA*, İstanbul 2007, c.33, s.464.

Hız. Ömer'in halifeliğinde komutan olarak görev yapan Sakîflilerden birisi de Ebu Ubeyd b. Mesud es-Sekafî'dir (ö.13/634). Irak cephesindeki savaşlar ve fetihler tüm hızıyla devam ediyordu. Irak'ta bulunan askerlere takviye yapmak isteyen Hız. Ömer, Medine halkından yardım talebinde bulunmuştu. Hız. Ömer'in bu talebine ise Medine halkı isteksiz davranıyordu. Yardım çağrısının dördüncü gününde, davete ilk icabet eden kişi Sakîf Kabilesi'nden Ebu Ubeyd b. Mesud olmuştu. Hız. Ömer Ebu Ubeyd'i kendisiyle beraber gönüllü olan 1.000 kişilik kuvvetin kumandanlığına getirdi.¹¹⁹ Namarık ve Kesker'de İran kuvvetlerini yenen Ebu Ubeyd¹²⁰ İran Başkomutanı Rüstem'in görevlendirdiğı Behmen Cazeveyh komutasındaki Sasani ordusuyla Fırat nehri üzerindeki bir köprüde karşılaştı.¹²¹ Askerlerini düşmanın bulunduğı tarafa geçirmeye karar veren ve bu kararı benimsemeyen arkadaşlarını korkaklıkla suçlayan Ebu Ubeyd, ordu karşı yakaya geçtikten sonra köprüyü yıktırdı. Ebu Ubeyd hücum etmeyi tercih etti ve karşı kıyıya geçirdiğı ordusuyla İran askerlerine hücum etti. İran ordusunun içerisinde filler de vardı. Çıkan kargaşada Ebu Ubeyd bir filin ayakları altında kalarak şehit düştü. Onun şehit olması bozguna sebep oldu. Tarihlerle Köprü Savaşı olarak geçen bu olay fetihler döneminde alınan ilk mağlubiyet olmuştur.¹²² Ebu Ubeyd'in, meşhur sahabi Urve b. Mesud ile kardeş olduğı şeklinde ortaya atılan iddialar varsa da¹²³ bu bilgi doğru değildir. Zira Ebu Ubeyd'in babası Mesud b. Amr, Urve'nin babası ise Mesud b. Muattib'dir.

Hız. Ömer döneminde büyük zaferlerin kazanıldığı İran fetihleri esnasında bir diğerk Sakîfli Ziyâd b. Ebih (ö.53/673) adını duyurmaya başlamıştır. Irak valisi Sa'd b. Ebî Vakkas, Celûlâ Savaşı'nın ardından henüz çocuk denecek yaşta olmasına rağmen savaş ganimetinin hesabını ve kayıt işlerini yapan Ziyâd'ı, rapor vermek üzere Hız. Ömer'e göndermişti. Ziyâd'ın verdiğı raporu beğenen Hız. Ömer, onun konuşmasındaki fesahati, hitabetteki gücünü görünce takdir etmiştir. Basra valisi Mugîre b. şu'be'nin kâtipliğini yapan Ziyâd onun görevden alınmasından sonra yeni vali Ebu Musa el-Eşari zamanında görevine devam etti. Hız. Osman zamanında Abdullah b. Amir valiliğindeki Basra'da divan ve beytûlmal işlerini yürüttü. Bu görevi esnasında fetihler için Horasan'a giden valiye vekâlet etti.¹²⁴ Hız. Ali Basra şehrinin haraç ve beytûlmal vazifelerini Ziyâd'a verdi.¹²⁵ Muâviye b.

¹¹⁹ Taberi, **age**, c.3, s.412-413; Çubukçu, "Ebu Ubeyd es-Sakafi", **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s.249.

¹²⁰ Taberi, **age**, c.3, s.414-415.

¹²¹ Taberi, **age**, c.3, s.416.

¹²² Çubukçu, **age**, c.10, s.249.

¹²³ Asiltürk, **age**, s.114.

¹²⁴ Aycan, "Ziyâd b. Ebih", **DİA**, İstanbul 2013, c.44, s.480-481.

Ebu Süfyân'ın Basra üzerine gönderdiği birliklere karşı direniş gösteren ve onları püskürten Ziyâd daha sonra Hz. Ali tarafından karışıklıkların daha yoğun olduğu Fars ve Kirman bölgesi valiliğine tayin edildi.¹²⁶

Sakîf Kabilesi'ne mensup kişilerden birisi olan sahâbi Sâib b. Akra' es-Sekâfî (ö.36/656) Hz. Ömer tarafından Nihavend Savaşı ganimetlerini bölüştürmekle görevlendirilmiştir.¹²⁷ Hz. Osman tarafından İsfahan valiliğine atanan Sâib hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.¹²⁸

Hiç şüphesiz Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki en meşhur Sakîfli Mugîre b. Şu'be'dir. Hz. Ebu Bekir'in halifeliğinin başlangıcında Müslümanların çoğu biat ederken sayıca az olmalarına rağmen önemli ve etkili kişiler henüz biat etmemişti. Bunların başında Hz. Peygamber'in kabilesi Haşimoğulları geliyordu. Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah ve Mugîre b. Şu'be'yi bu durum hakkında istişare yapmak için çağırmıştır. Bu toplantıda Mugîre b. Şu'be, Hz. Ebu Bekir'e Haşimoğulları'nın büyüğü olan Hz. Abbas ile konuşmasını ve Beni Saide gölgesiindeki biat meselesini anlatarak Hz. Ali ve diğer Haşimoğullarının da gönüllerinin alınıp biat etmelerinin sağlanabileceği görüşünü dile getirmiştir.¹²⁹

Hz. Ebu Bekir tarafından, el-Eşas b. Kays liderliğindeki mürtedlerin sığındığı en-Nüceyr'e asayişi sağlamak amacıyla gönderilen Mugîre, Daha sonra Yemame savaşına katılmıştır.¹³⁰

Hz. Ömer zamanında Basra'ya vali olarak atanan Mugîre b. Şu'be orada ilk iş olarak Basra divanını kurmuştur. Mugîre b. Şu'be burada Farsça'nın ehemmiyetini fark ederek bu dili öğrenmiştir.¹³¹ Nitekim öğrendiği dil sayesinde İranlılarla yapılan barış görüşmelerinde İslam ordusunun temsilci heyeti içerisinde yer almıştır.¹³²

Hz. Ömer döneminde İran'da yapılan fetihlerin kırılma noktası Nihavent savaşı olmuştur. Kesker Valisi Numan b. Mukarrin komutasındaki toplanan 30.000 kişilik ordunun içinde

¹²⁵ Taberi, **age**, c.4, s.64.

¹²⁶ Taberi, **age**, c.4, s.79; Aycan, **age**, c.44, s.480-481.

¹²⁷ Taberi, **age**, c.3, s.476.

¹²⁸ Kaysî, **age**, s.87.

¹²⁹ Aktaş, **agt**, s.113-114.

¹³⁰ Aycan, "Sakif Kabilesi Ve Taif...", s.233.

¹³¹ Taberi, **age**, c.3, s.431; Kaysî, **age**, s.85.

¹³² Hizmetli, **age**, s.202; Kaysî, **age**, s.100.

yer alan Mugîre b. Şu‘be bu savaşta başkomutanın şehit olması halinde kumandanlığı ele alacak kişilerden biri olarak zikredilir.¹³³

Mugîre b. Şu‘be Kadisiye savaşında gözünden yaralanmıştı. Mugîre beraberinde Cerîr b. Abdullah ve Eşas b. Kays olduğu halde Kûfe’ye doğru yola koyuldular. Yolda bir bedeviyle rastlaşınca kendilerini tanıtmadan bedeviye “*Mugîre b. Şu‘be hakkında ne dersin?*” diye sordular. Bunun üzerine bedevi “*O çok zina eden şaşı adamın tekidir. Kadın onu yükseltir ailesi ise alçaltır.*” diye cevap vermiştir. Sorularına devam eden yolcular bu kez de “*Cerîr b. Abdullah için ne dersin?*” diye sormuş bedevi ise onlara “*O Becile kabilesinin bizzat kendisidir. Cerîr’i görürseniz Becile’yi görmüş olursunuz.*” dedi. Bu kez de “*Eşas hakkında ne dersin?*” diye sordular. Bedevi de onlara “*Kendilerine kalmayacak bir şey için asla savaşmazlar.*” şeklinde mukabele etmiştir.¹³⁴

Hiz. Ebu Bekir’in hilafet dönemi boyunca kendisi için ‘Halifetü Rasulullah’ unvanı kullanılırken, Hiz. Ömer için ‘Emîrû’l-Mü’minîn’ terkihi kullanılmıştır. Hiz. Ömer’in bu unvanla anılmasında ve bu unvanın yaygınlaşmasında etkili olanların başında Mugîre b. Şu‘be gelmektedir.¹³⁵ Bir rivayete göre ise bu unvanı Hiz. Ömer için kullanan ilk şahıs Mugîre b. Şu‘be olmuştur.¹³⁶ Hiz. Ömer’i şehit eden siyahi köle Firuz, Mugîre b. Şu‘be’nin kölesiydi.¹³⁷

Hiz. Osman, Hiz. Ömer’in tavsiyesi üzerine Mugîre b. Şu‘be’yi Kufe valiliğinden azledip yerine Sad b. Ebu Vakkas’ı tayin etmiştir.¹³⁸ Mugîre b. Şu‘be’nin Hiz. Osman zamanında ikinci plana düşerek önemli bir vazife verilmediği öne sürülmüştür. Bunun gerekçesi olarak da onun ne yönetimde güçlenen Ümeyyeoğulları’na ne de bunlara muhalefet eden Haşimoğulları’na mensup oluşudur.¹³⁹ Mugîre b. Şu‘be, Hiz. Ali döneminde halifeyi mevcut valileri değiştirme fikrinden vazgeçirmek için tavsiyelerde bulunmuştur. Hiz. Ali ise bu tavsiyeye kulak vermemiştir.¹⁴⁰

¹³³ Taberi, **age**, c.3, s.475; İbnü’l Esîr, **El-Kâmil fi’t Tarih**, Çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, c.3, s.15.

¹³⁴ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.344.

¹³⁵ Mustafa Fayda, “Emîrû’l-Mü’minîn”, **DİA**, c.11, s.156.

¹³⁶ Kaysî, **age**, s.84.

¹³⁷ Taberi, **age**, c.3, s.519; İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.56; Hizmetli, **age**, s.206.

¹³⁸ Taberi, **age**, c.3, s.541; İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.84.

¹³⁹ Julius Wellhausen, **Arap Devleti ve Sukutu**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1963, s.55.

¹⁴⁰ Taberi, **age**, c.3, s.570; İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.201-202.

Sıffin ve Cemel Savaşları'nda Mugîre b. Şu'be Hz. Ali'den hastalanmış gibi yaparak izin alıp anavatanı Taif'e gitti. Buradan tahkim olayına kadar çıkmayan Mugîre b. Şu'be rivayete göre hakem heyetiyle görüşerek onlarla fikir alışverişinde bulunmuş fakat burada beklediği ilgiyi görememiştir.¹⁴¹

Mugîre b. Şu'be'nin tavrı genel manada Sakîflilerin olaya bakışını yansıtmaktadır. Sakîf Kabilesi İslam tarihinin acı dolu bu dönemlerinde Müslümanların kendi arasında yaptıkları savaflara katılmamış ve durumu izlemekle yetinmişlerdir. Olaylarda fiilen görev alan nadir Sakîflilerden birisi, Hz. Ali tarafından Fars illerinin valiliğine atanan Ziyâd b. Ebih'dir. Ziyâd b. Ebih ve Mugîre b. Şu'be'nin esas faaliyetlerine adeta kader birliği yaptıkları Emevîler döneminde değinilecektir.

¹⁴¹ Belazuri, **age**, c.13, s.346.

İKİNCİ BÖLÜM

EMEVLER DÖNEMİNDE SAKİF KABİLESİ

2.1. Süfyânîler Döneminde Sakîf Kabilesi

Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından kurulan Emevî Hilafeti, mensup olduğu Ümeyyeoğulları (Emevîler) kabilesine nisbetle bu adı almıştır. Hz. Muâviye ve ondan sonraki iki halife bu kabilenin Süfyânî kolundan, diğer on bir halife ise Mervânî kolundandır.¹⁴² Devletin kurucusu ve ilk halifesi olan Hz. Muâviye'nin babası Ebu Süfyân'a atıfla Süfyânîler kolu olarak adlandırılan bu dönemde Hz. Muâviye ve oğlu Yezid tarafından Sakîfli valiler göreve getirilmiş ve önemli icraatlarda bulunmuşlardır. Bu bölümde Süfyânîler döneminde görev alan Sakîfli valiler kronolojik olarak ele alınacaktır.

2.1.1. Mugîre b. Şu'be (ö. 50/670)

Hz. Ali'nin 40/661 yılında şehid edilmesinden sonra taraftarları oğlu Hz. Hasan'a (ö.49/669) biat ettiler.¹⁴³ Halkın Hz. Hasan'a biat etmesine karşın Hz. Ali'nin bu yönde bir vasiyeti söz konusu değildir. Hz. Ali kendisinden sonra oğlu Hz. Hasan'a biat edilip edilmemesi hususu kendisine sorulunca “*Ben bu konuda size ne emir veririm, ne de sizi bundan alıkoyarım. Siz kendi işlerinizi daha iyi bilirsiniz.*” diyerek bir bakıma veliaht tayini yapmamıştır.¹⁴⁴

Hz. Hasan halife olduktan sonra Iraklılarla yola çıkılmayacağını anlamıştı. Nitekim Hz. Muâviye'nin en çok çekindiği kişi olan ordu komutanı Kays b. Sa'd'ın öldürüldüğüne dair

¹⁴² İsmail Yiğit, “Emevîler”, **DA**, İstanbul 1995, c.11, s.87.

¹⁴³ Taberi, **age**, c.4, s.74; İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.409-410.

¹⁴⁴ Taberi, **age**, c.4, s.70; İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.401.

şayialar ayyuka çıkınca kendi ordusundaki kişiler Hz. Hasan'ın çadırına saldırmış ve Hz. Hasan yaralanmıştı. Bu olayın ardından Medain'e gelen Hz. Hasan üzerine plan yapan genç bir Sakîfli vardı. Bu kişi Köprü Savaşı'nda şehit düşen ordu komutanı Ebu Ubeyd es-Sekafi'nin oğlu Muhtar b. Ebu Ubeyd Es-Sekafi'dir (ö.67/687). Aynı zamanda Medain valisi olan Amcası Sa'd b. Mesud es-Sekafi'ye Hz. Hasan'ı yakalayıp Hz. Muâviye'ye teslim etme önerisinde bulunan Muhtar'a, amcası Sa'd *"Halkın en sevgili kişisini tutup kendi düşmanı eline vereyim öldürsün teklifinde bulunuyorsun. Bu iş, benim elimden hiçbir zaman gelmez."* cevabını vermiştir. Hz. Hasan içinde bulunduğu durumun bir yansıması olarak hilafeti Hz. Muâviye'ye bıraktıktan hemen sonra Kûfe halkına irad ettiği hutbede onlara olan kızgınlığını açıkça dile getirmiştir:

"Ey Irak ehli! Benim gönlümün ateşine soğuk sular döktünüz. Babam Ali'ye sağlığında bunca aykırılıklarda bulundunuz. Ona bir gamsız gün geçirtmediniz. En sonunda onu öldürdünüz. Bana da bu kadar zahmetler verdiniz. Üstüme saldırdınız. Beni yaraladınız. Yaram hala şifa bulup iyileşmedi. Malımı da yağma ettiniz. Ey Kûfeliler! Siz Resulün ehli beytine eza kıldınız ise Allah Teâlâ kıyamet gününde bizimle sizin aranızda hâkimdir. Bizim imdadımıza yetişendir. Şu anda ben Muâviye'ye biat etmiş bulunuyorum. Sizin bana biatınızdan bıktım, usandım. Kimi dilerse onlara biat edin."¹⁴⁵

Öyle görünüyor ki Hz. Hasan Kûfe halkının güvenilmez olduğunu babası Hz. Ali'nin hilafeti boyunca defaatle görmüştü. Bu nedenle savaş yanlısı değildi. Hz. Hasan'ın Hz. Muâviye'ye hilafeti bırakmadan önce onunla mektuplaştığı bilinmektedir.¹⁴⁶ Bu mektuplaşma sürerken Hz. Muâviye'nin uzlaşmak için gönderdiği heyetteki isimlerden birisi Mugîre b. Şu'be 'dir.¹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, Hz. Ali'nin şehit edildiği sene Hz. Muâviye adına Hac emirliğini Mugîre b. Şu'be'nin yaptığını belirtmiştir.¹⁴⁸

Mugîre b. Şu'be 'Dühât-ı Arab' denilen Arapların dört dahi isminden birisidir.¹⁴⁹ Olayları soğukkanlı analiz edebilme yeteneği, kıvrak zekası, pragmatik tutumu, hazır cevaplılığına matuf ikna kabiliyeti gibi özellikleriyle Mugîre her dönem olayların odağında olmayı başarmış bir sahabidir.

¹⁴⁵ Taberi, **age**, c.4, s.75-76; İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.412.

¹⁴⁶ İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.413-414.

¹⁴⁷ Yakubi, **age**, c.2, s.255.

¹⁴⁸ İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.410.

¹⁴⁹ Önkâl, "Dühât-ı Arab", **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s.18.

Arap kabileleri arasındaki farklılıkları göz önünde bulunduran yeni Halife Hz. Muâviye bir denge politikası takip etmekle beraber kadro seçiminde özellikle Irak bölgesinde Sakîf Kabilesi'ne mensup kişileri tercih etmiştir.¹⁵⁰

Hz. Muâviye Kûfelilerden biat aldıktan sonra bu şehre Mugîre b. Şu'be'yi vali olarak tayin etmiştir.¹⁵¹ Mugîre, ikinci kez atandığı Kûfe'de dokuz yıl valilik yapmıştır. Mugîre'nin en uzun valilik yaptığı dönem, ikinci Kûfe valiliği dönemidir. Mugîre b. Şu'be Kûfe valiliği döneminde çıkan karışıklıklarda, genellikle protestoları sertçe yatıştırmaya çalışmamış, meseleleri suhuletle halletmeye çalışmıştır. Bu nedenledir ki Kûfe halkı ondan memnun kalmıştır ve onun gibi bir valinin bir daha gelemeyeceğini söylemişlerdir.¹⁵²

Mugîre b. Şu'be'nin Kûfe'de karşılaştığı ilk problem onu bir hayli uğraştıran Haricî isyanları olmuştur. Mugîre, Kûfe'de irad ettiği hutbesinde Haricileri açıkça tehdit etmiş ve kendisine itaat etmeyenlerin ölümle cezalandırılacağını ifade etmiştir.¹⁵³ Buna karşılık Kûfe'nin diğer önemli gurubu olan Hz. Ali taraftarları, Mugîre b. Şu'be döneminde Kûfe'de bireysel veya toplumsal bir isyana teşebbüs etmemişlerdir. Onların isyan etmemesinde, Mugîre b. Şu'be'nin isyan özelliği taşımayan fikir ve gruplara hoşgörülü davranmasının büyük etkisi olmuştur. Mugîre b. Şu'be'nin ikinci Kûfe valiliği döneminde Hz. Ali taraftarlarının önde gelen isimlerinden Hucr b. Adî¹⁵⁴ olayı hariç tutulursa Ali taraftarlarıyla fiili bir çatışmaya girmemiştir demek mümkündür.¹⁵⁵

Mugîre b. Şu'be'nin Kûfe'de bir başka dikkat çeken uygulaması da Hz. Ali ve taraftarlarına karşı sürdürdüğü hakaret uygulamasıdır. Belazuri dışındaki neredeyse bütün İslam tarihi kaynakları Mugîre'nin Hz. Ali ve taraftarlarına hakaret ettiğini zikretmişlerdir.¹⁵⁶

Mugîre b. Şu'be'nin Kûfe valisiyken yaptığı önemli icraatlardan birisi de Hz. Ali tarafından Fars vilayetine vali olarak atanan ve Hz. Muâviye'ye biate yanaşmayan

¹⁵⁰ Âdem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Emevîler Dönemi)**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, c.3, s.46.

¹⁵¹ İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.421.

¹⁵² Wellhausen, **age**, s.56; Kaysî, **age**, s.122.

¹⁵³ Kaysî, **age**, s.124.

¹⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Dadan, "İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr B. Adî Hareketi Ve Toplumsal Etkileri", **İSTEM**, 5 (2005), s.203-222.

¹⁵⁵ Aktaş, "Mugîre b. Şu'be'nin Hayatı ve Kişiliği", **Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)**, 2 (2018), s.48.

¹⁵⁶ M. Bahaüddin Varol, "Emevîler'in Hz. Ali Ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", **İSTEM**, 8 (2006), s.90.

Arapların dört dâhisinden birisi olarak kabul edilen Ziyâd b. Ebîh'i Hz. Muâviye saflarına katmasıdır.¹⁵⁷

Geçmişten günümüze Müslümanları en çok meşgul eden konuların başında hilafetin saltanata dönüşmesi meselesi gelmektedir. Hz. Muâviye'ye yöneltlen eleştirilerin başında, halifeliği kendisinden sonra veliaht tayin etmek suretiyle oğlu Yezid'e (ö.64/683) bırakması yer almaktadır.¹⁵⁸ Hz. Muâviye'ye bu fikri teklif edenin Mugîre b. Şu'be oluşu dikkat çekicidir. Mugîre b. Şu'be Kufe valiliğinin elinden alınacağı endişesiyle yerini sağlamlaştırmak adına Yezid'e gelerek ona şöyle söylemiştir:

“Rasulullah'ın en yakın arkadaşları, Kureyş'in yaşlı başlı adamları, ileri gelenleri tamamen ölüp gitmiştir. Geriye onların evlatları kalmıştır ki sen bu evlatlar içerisinde en faziletli, en ileri görüşlü, sünneti ve siyaseti, yönetim işlerini en iyi bilensin. Müminlerin emirinin kendisinden sonra seni veliaht tayin etmesi konusunda neden bir girişimde bulunmadığını anlamıyorum.”¹⁵⁹

Mugîre b. Şu'be'nin bu teklifi hakikaten valiliğinin elinden gideceği korkusuyla mı yoksa Hz. Osman'ın hilafetinin sonlarına doğru ortaya çıkan ve nihayetinde hem Hz. Osman'ın hem de Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle sonuçlanan fitne hareketlerinin bir daha yaşanmaması ve Müslümanların birbirinin kanını dökmemesi adına mı yaptığı tartışmalı bir konudur. Zira İbnü'l-Esîr, Mugîre'nin veliahtlık konusunda Hz. Muâviye'yle yaptığı istişarenin ardından maiyetindekilere “*Muâviye'nin kafasına hiç olmayacak bir iş soktum. Bu iş Ümmet-i Muhammed'in asla uymaması gereken bir iştir. Ben onlar için öyle bir gedik açtım ki ebediyen kapanmayacaktır.*” dediğini zikretmiştir.¹⁶⁰

Müsteşrik Wellhausen'e göre Mugîre mevki ve makam hırsından gözü dönmüş, yalancı ve sahtekâr birisi olarak temayüz etmiştir.¹⁶¹ Dolayısıyla Mugîre'nin veliaht bırakma önerisi kendi yerini sağlama alarak idareciliğini devam ettirmek ve gücün elinden gitmesini önlemekle ilgilidir. Hz. Peygamber'e sahabi olma şerefine nail olan ve hakkında ayet indirilmiş¹⁶² kimseler zümresine dâhil bir kişi olarak Mugîre b. Şu'be hakkında Wellhausen'in ithamlarının abartılı ve gerçek dışı olduğunu söylemek mümkündür. Mevki ve makam hırsıyla yanıp tutuşan birisinin binlerce hafız sahabenin şehit olduğu Yemame savaşındaki gayreti pek de makam sevgisiyle açıklanamaz.

¹⁵⁷ Taberi, **age**, c.4, s.82-83; İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.430-431; Apak, **age**, c.3, s.54.

¹⁵⁸ İrfan Aycan, “Emevî İktidarının Devamında Sakif Kabilesinin Rolü”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1997, s.127.

¹⁵⁹ İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.503-504.

¹⁶⁰ İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.503-504.

¹⁶¹ Wellhausen, **age**, s.56.

¹⁶² Fetih, 46/18-26

Ömer Aktaş ise Mugîre hakkında, yukarıdaki fikirlerin aksi yönünde kanaat belirterek Mugîre’yi veliahtlık teklifine matuf olarak Müslümanlar üzerinde yapacağı olumsuz ve yıkıcı sonuçları hesap edecek kapasitede zeki bir devlet adamı olarak nitelemiştir. Hal böyleyken Mugîre’nin samimi düşüncelerle veliahtlık fikrini ortaya attığını savunmaktadır. Bu fikrin dayanağı olarak da onun Müslüman olduğu andan ölümüne kadar İslâm ve Müslümanlar için yapmış olduğu çok önemli hizmetleri göstermektedir.¹⁶³

Her şeye rağmen Mugîre b. Şu‘be de hatalarıyla ve sevaplarıyla bir insandır. Onun en çok eleştirildiği noktalardan birisi de kadınlara olan zaafıdır. Nitekim Mugîre dört kadınla evliydi. Bu kadınları hep birden toplayarak onlara *hitaben* “Siz boyları uzun, soyları şerefli, ahlakları güzel kadınlarsınız. Fakat ben ise çokça boşayan bir adamım.” diyerek hepsini boşamıştır. Bir kişi Mugîre’nin bu eşlerinden birisine Mugîre için “O kötülenmiş bir şaşıldır!” dedi. Kadın ise “O, kötü bir kutu içerisindeki Yemen balıdır.” diyerek kocasını savunmuştur.¹⁶⁴ İfadelerden de anlaşılacağı üzere Mugîre b. Şu‘be’nin arası kadınlarla her zaman iyi olmuştur.

Mugîre b. Şu‘be’nin kişisel özelliklerine baktığımızda cemiyet içerisinde lider profili çizdiğini ve etrafında cereyan eden hadiselerde etkili rol oynadığını görüyoruz. Hudeybiye’de Rasulullah’ın yanında bulunarak Beyat-ı Rıdvan’a katılanlardan birisi olması, Lat putunu kırmakla vazifelendirilmesi gibi Hz. Peygamber döneminde önemli vazifeler ifa etmiş bir kişi olarak temayüz eden Mugîre b. Şu‘be idarecilik vasfını Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer döneminde de korumuştur. Hz. Osman döneminde Sakîf Kabilesi’nin en nüfuzlu kişisi olmasına rağmen pek itibar görmeyen Mugîre, Hz. Ali döneminde yeniden olaylarda adını duyurmayı başarmış ve söz sahibi olmuştur. Mugîre b. Şu‘be’nin hayatı boyunca, güç ve iktidar çevresinde konuşlanan bir kişi olduğunu söylemek yanıltıcı olmaz. Nitekim Araplar’ın dört dâhisi namıyla anılan bir kişi için böylesine bir serencam çok da abartılı olmasa gerektir. Tüm bu özellikleriyle beraber Mugîre, Emevî idarecilerinin iktidarı boyunca itici güç olan Sakîf Kabilesi mensuplarından Irak’ta valilik yapan ilk kişidir. Mugîre b. Şu‘be’nin valiliğe atanmasını Sakîflilerin Irak’taki devrinin başlangıcı olarak kabul etmek mümkündür.

¹⁶³ Aktaş, **agm**, s.48.

¹⁶⁴ Belazuri, **age**, c.13, s.346.

2.1.2. Ziyâd b. Ebih (ö. 53/673)

Mugîre b. Şu‘be ’den sonra Emevî-Sakîf iş birliğinin en önemli ismi Ziyâd b. Ebih’tir. Ziyâd’la ilgili en ilginç detay künyesinden de anlaşılacağı üzere nesebi üzerine yapılan spekülasyonlardır. Ziyâd’ın annesi Sümeyye meşhur Sakîfli tabip Haris b. Kelede’nin cariyesiydi. Haris b. Kelede, Sümeyye’yi Ubeyd adında aslen Rum olan birisiyle evlendirmiş ve bu evlilikten Ziyâd olmuştur. Yine İbnü’l-Esir’de geçen bir rivayette ise Ebu Süfyân Cahiliye döneminde Ebu Meryem adlı bir meyhaneci vasıtasıyla Sümeyye ile birlikte olmuş ve bu birliktelikten Ziyâd doğmuştur.¹⁶⁵

Ziyâd’ın Fars valiliği sırasındaki başarılarından rahatsız olan Hz. Muâviye ona bir mektup yazarak tehdit etmiş ve babasının Ebu Süfyân olduğunu ima etmişti. Nitekim Ziyâd hakkında bu tarz söylentiler artmaya başlamış ve en sonunda Hz. Ali’nin kulağına gelince Hz. Ali, Ziyâd’a bir mektup yazarak şunları söylemiştir:

“Ben seni asla onun akrabası olduğundan dolayı oraya tayin etmedim. Ebu Süfyân’ın ağzından kaçırdığı ve boş olan bu sözden dolayı sen ne ondan miras alabilirsin ne de alacağın bu miras sana helal olur. Seni onun nesebine ilhak etmek de caiz değildir. Muâviye insanları kandırmaya çalışır. Ondan kendini sakın ve korumaya çalış.”¹⁶⁶

Ziyâd hakkındaki bir başka rivayette ise Ebu Süfyân’ın karısı ve Muâviye’nin annesi olan Hind’in cariyesi Sümeyye, Ebu Süfyân ile bir aşk yaşamış ve Ebu Süfyân’dan gebe kalmıştır. Ebu Süfyân karısı Hind’den korktuğu için hamile olan cariyeyi, karnındaki çocukla satmıştır.¹⁶⁷

Hz. Ali’nin şehadetinden sonra Ziyâd, Maskala b. Hubeyre adındaki kişiye yirmi bin dirhem vererek kendisinin Ebu Süfyân’ın oğlu olduğunu etrafta yaymasını istemiştir. Nitekim Maskala, Hz. Muâviye’nin yanına gelerek “*Ziyâd’ın Ebu Süfyân’ın oğlu olduğu söyleniyor.*” demiştir. Bu durum karşısında Ziyâd’ın kendisine meylettiğini anlayan Hz. Muâviye bu tezi doğruluğuna şahitlik edecek kimselerin çağrılmasına karar vermiştir. Çağrılanlar arasında Ebu Meryem es-Seluli’nin de oluşu dikkat çekicidir. Zira Cahiliye döneminde Ebu Süfyân’la, Ziyâd’ın annesi Sümeyye’nin birlikte olmasını sağlayan kişi Ebu Meryem’dir. Ebu Meryem, Ebu Süfyân’la Sümeyye’nin cinsel münasebet kurduğuna şahitlik yaparak söylentileri doğrulamıştır. Bu olaydan sonra da Hz. Muâviye, Ziyâd’ı nesebine katmıştır. Hz. Muâviye’nin bu hareketine önde gelen sahabilerin birçoğu karşı çıkmıştır. Zira ortada Rasulullah’ın “*Çocuk kimin yatağında doğmuşsa onun nesebine*

¹⁶⁵ Aycan, “Ziyâd b. Ebih”, **DİA**, İstanbul 2013, c.44, s.480.

¹⁶⁶ İbnü’l-Esir, **age**, c.3, s.450-451.

¹⁶⁷ Taberi, **age**, c.4, s.83.

bağlıdır.” hükmü açıkça ihlal edilmiştir. Ziyâd yeni künyesine meşruiyet kazandırmak için Hz. Ayşe’ye mektup yazarak ona “*Ziyâd b. Ebu Süfyân’dan...*” diye hitapta bulunmuş, buna karşın Hz. Ayşe kendisine “*Müminlerin annesi Ayşe’den oğlu Ziyâd’a...*” şeklinde mukabele etmiştir.¹⁶⁸

Ziyâd’ın Ebu Süfyan’ın nesebine katılmasına en çok karşı çıkanlardan birisi de Yezid b. Muâviye olmuştur.¹⁶⁹ Yezid’in bu meseleye muhalefet edişi onun Ziyâd’ı politik bir rakibi olarak gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Gerçekten de Ziyâd b. Ebîh küçük yaştan itibaren devlet görevinde bulunmuş, idarecilik kabiliyeti, etkileyici belagati gibi üstün vasıflarıyla öne çıkan etkili bir politik figürdü.

Ziyâd’ın bu denli kabiliyetli birisi olduğunu Amr b. As’ın şu sözlerinden anlamak mümkündür. Amr b. As, Ziyâd için “*Vallahi bu çocuğun babası Kureyş’ten olsaydı bütün Araplar ona boyun eğer, Arapları önüne katar ve onları yönetirdi.*” demiştir. O sırada bu sözleri işiten Ebu Süfyân’ın “*Ben bu çocuğun babasını çok iyi biliyorum.*” demesi üzerine yine orada bulunanlardan Hz. Ali onu azarlayarak bu sözü bir daha tekrarlamamasını zira Hz. Ömer’in bunu duyması halinde kendisine zina haddi uygulayacağını söylemiştir.¹⁷⁰

Ziyâd’ın nesebiyle alakalı bir başka konu da şu şekildedir: Ziyâd, Kûfe’ye gittiğinde Hz. Ali’nin taraftarlarından adı Said olan bir adam korkarak Hz. Hasan’a sığınmıştı. Ziyâd bu adamın erkek kardeşini ve karısını hapsedti. Hz. Hasan bu durum karşısında Ziyâd’dan tutukluların serbest bırakılmasını istedi. Ziyâd bu isteğini reddedince Hz. Hasan, Hz. Muâviye’ye bir mektup yazdı. Hz. Muâviye de Ziyâd’a bir mektup yazarak tutukladığı kişileri serbest bırakması hususunda telkinde bulunduktan sonra mektubunun sonunda “*Eğer kendini Ubeyd’e nisbet ediyorsan.*” ibaresini kullanarak Ziyâd’ı psikolojik olarak baskı altına almaya çalışmıştır.¹⁷¹ Aslında mektuptaki bu ifadeyle bir bakıma Hz. Muâviye, Ziyâd’ın Ebu Süfyân’ın oğlu olmadığını ve onun babasının Ubeyd olduğunu da itiraf etmiş olmaktadır.

Hakkındaki tüm bu spekülasyonlara rağmen Araplar’ın dört dâhisinden birisi sayılan Ziyâd b. Ebîh,¹⁷² devlet kademesinde görev almaya Hz. Ömer zamanında çok erken yaşta

¹⁶⁸ İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.452; Kaysî, **age**, s.92.

¹⁶⁹ Taberi, **age**, c.4, s.83.

¹⁷⁰ İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.451.

¹⁷¹ Kaysî, **age**, s.91.

¹⁷² Taberi, **age**, c.4, s.76.

başlamıştır. Basra'da Ebu Musa el-Eş'arı'nın kâtibi olarak görev yapan Ziyâd¹⁷³ Hz. Osman'ın hilafeti döneminde de aynı göreve devam etmiştir. Hz. Ali'nin hilafetinde Basra'da Abdullah b. Abbas'ın valiliğinde bu şehirdeki beytülmal ve divan gibi işlerden sorumlu olan Ziyâd onun yokluğunda valiliğe vekâlet etmiştir.¹⁷⁴ Bu görevinin ardından Hz. Ali onu Fars illerine vali olarak görevlendirmiştir. Hz. Muâviye, Hz. Ali'nin şehadetinden sonra kendisine biate yanaşmayan Ziyâd'ın üzerine Bişr bin Ertat'ı göndermiş ve Bişr, Ziyâd ve üç oğlunu esir etmiştir.¹⁷⁵ Ziyâd öldürülme tehlikesini ana bir kardeşi ve Taif Muhasarası'nın ardından İslam'a girerek Hz. Peygamber'in azatlılarından olan Ebu Bekre Nüfey b. Mesrûh es-Sekafî'nin¹⁷⁶ araya girmesiyle atlatmıştır.¹⁷⁷ Mugîre b. Şu'be'nin arabuluculuğuyla Hz. Muâviye'ye biat eden ve onun saflarına katılan Ziyâd bir müddet halifenin yanında kaldıktan sonra Kûfe'ye Mugîre b. Şu'be'nin yanına gitmiştir.¹⁷⁸

Hz. Muâviye'nin halifelîğe gelmesiyle beraber kendisine muhalif iki farklı grup ortaya çıkmıştır. Bu gruplar Hz. Ali taraftarları ve Hariciler'dir. Her iki grubun da merkez üssünün Irak bölgesi oluşu Hz. Muâviye'yi bu bölgede kudretli valiler bulundurmaya sevk etmiştir. Özellikle Irak'ın en önemli iki merkezi olan Basra ve Kûfe muhaliflerin yoğun faaliyet gösterdiği şehirlerdi.

Hicretin 45. senesinde Hz. Muâviye tarafından Basra'ya vali olarak atanan Ziyâd'ın ilk işi şehre vardığında "Betra" adı verilen meşhur hutbesini vermek olmuştur. Ziyâd'ın bu hutbesine Betra adının verilmesi, onun hutbeye Besmelesiz başlayıp herkesi tehdit etmesidir.¹⁷⁹ Hz. Muâviye Basra valiliğinin yanı sıra Ziyâd'a Umman, Bahreyn ve Sistan vilayetlerinin de valiliğini vermiştir.¹⁸⁰

Basra şehrinde asayişî sağlamak adına çeşitli önlemler alan Ziyâd'ın gözdağı vermek suretiyle Basra halkını itaat altına aldığı görülmektedir. Şöyle ki Ziyâd akşam namazını kıldıktan sonra biraz oturur, abdest alır, yine mescide gelirdi. Yatsı namazına kadar orada oturur, imamet eder ve yatsının iki rekât farzında, Bakara suresini okurdu. Ve farzdan sona sünnet namazını kılar, sonra evine giderdi. Ziyâd asayişten sorumlu emniyet kuvvetlerinin başına Abdullah b. Hısn'ı tayin etmiş ve ona: "*Var git, pazaryerinde, mahallelerde, şehir*

¹⁷³ İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.450-451.

¹⁷⁴ Taberi, **age**, c.4, s.64.

¹⁷⁵ Taberi, **age**, c.4, s.78-79.

¹⁷⁶ Çubukçu, "Ebu Bekre", **DİA**, İstanbul 1994, c.10, s.114.

¹⁷⁷ Taberi, **age**, c.4, s.79.

¹⁷⁸ Taberi, **age**, c.4, s.81.

¹⁷⁹ Kaysî, **age**, s.126.

¹⁸⁰ Taberi, **age**, c.4, s.85.

içinde, bu vakitten sonra kimi bulursan ona aman verme. Onu öldür ki kimin haceti varsa bu vakte kadar tamam olmuştur.” şeklinde emir vererek yatsı vaktinden sonra sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir. Nitekim bu yasaktan haberi olmadığı için asayiş sorumlusuna yakalanan bir bedeviyi “*Prensiplerimden taviz veremem.*” diyerek öldürmüştür. Bu ibretlik olaydan sonra şehirdeki hırsızlık ve yankesicilik olaylarının sona ermesi kayda değer bir gelişmedir. Asayiş o dereceye vardı ki Basra’da geceleri hiç kimse evinin kapısını kilitlemez oldu. Ziyâd aynı zamanda Hariciler üzerine giderek onları sindirdi. Ziyâd’ın Basra valiliği sırasında sahabeden Enes bin Malik, İmran bin Husayn, Semure bin Hübban, Hakem b. Amr el-Gıfârî Basra’da bulunmaktaydı. Ziyâd onlara vazife vererek Enes bin Malik’i fetva işlerinin başına koydu. İmran bin Husayn’ı kadı yaparken Semure’nin yaşlı oluşuna binaen fiili görev vermeyerek tecrübelerinden istifade etti. Ayrıca oğlu Abdurrahman’a da beytûlmalde görev verdi.¹⁸¹

İslam tarihinde ilk olarak düzenli muhafız birliği kuranın Ziyâd olduğu rivayet edilmiştir. Ziyâd, yine sahabeden Hakem bin Amr el-Gıfârî’yi Sistan vilayetine gönderirken Horasan eyaletini dörde ayırmak suretiyle idari bir reform da yapmıştı.¹⁸²

Ziyâd b. Ebih, h.50 yılında Mugîre b. Şu‘be’nin vefat etmesi üzerine Hz. Muâviye tarafından Kûfe’ye vali olarak tayin edilmiştir. Ziyâd uhdesinde olan Basra valiliğine ek olarak Irak bölgesinin diğer önemli şehri Kûfe valiliğini de eş zamanlı yaparak bu alanda bir ilk olmuştur.¹⁸³ Ziyâd’la beraber artık Irak havzasında sıkıyönetim kurallarına göre iş yapacak olan valiler dönemi başlamıştır. Dikkat çekici olan taraf ise bu valilerin büyük çoğunluğunun Sakîf Kabilesi’nden oluşudur. Ziyâd b. Ebih, Ubeydullah b. Ziyâd (ö.67/686), Haccac b. Yusuf ve Yusuf b. Ömer (ö.127/744) gibi valiler Irak bölgesini adeta demir yumrukla yöneterek Emevî hilafetinin devamında hayati bir rol oynamışlardır.¹⁸⁴

Ziyâd b. Ebih Kûfe’ye tayin olunca yerine sahabeden Semure bin Cündeb’i Basra’ya vekil bırakarak Kûfe’ye geldi. Bundan sonra altı ay Kûfe’de, altı ay da Basra’da ikamet ederek yönetimini kuvvetlendirmeyi amaçlayan Ziyâd, Kûfe’de karışıklıklar çıkınca iki bin asker ile Kûfe’ye döndü. Ziyâd burada minbere çıkarak meşhur hutbelerinden birini okudu. Ziyâd’ı dinleyenlerin kendisini taşıdığı ve onun buna aldırış etmeden hutbesine devam ettiği rivayet edilir. Hutbesini bitirdikten sonra beraberindeki askerlere emir veren Ziyâd

¹⁸¹ Taberi, **age**, c.4, s.86-87; İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.457-458.

¹⁸² Taberi, **age**, c.4, s.87; İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.458-459.

¹⁸³ İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.468,

¹⁸⁴ Aycan, “Emevî İktidarının Devamında”, s.121.

kendisine taş atanların ellerini kestirmiştir.¹⁸⁵ Ziyâd'ın Kûfe'deki başka bir uygulaması da iç karışıklara mahal vermemek için daha önce muhalif faaliyetlere katılan yaklaşık yirmi beş bin kişiyi Horasan'a sürmüştür.¹⁸⁶

Ziyâd b. Ebîh'i Kufe'de en çok meşgul eden hadise Hucr b. Adî ve arkadaşlarının ayaklanması olmuştur. Hucr b. Adî, Hz. Ali'nin en ateşli taraftarlarındanı. Mugîre b. Şu'be'nin valiliği döneminde de muhalefetini devam ettiren Hucr için Mugîre'nin yaptığı şu tespit ilginçtir:

“Ben onu çoktan öldürdüm. Bekleyin ve görün benden sonra buraya gelecek emire karşı da aynı tavrı takınmaya çalışacak ve yeni vali onu hemen öldürülecek. Ben ömrümün sonlarına doğru, ecelim yaklaştığı bir sırada, şehrin ileri gelenlerinden ve iyi insanlarından birini öldürmek istemem. Böyle davranıp onu ve arkadaşlarını öldürürsem onlar mutluluğa erer, ben ise şekavette kalırım. Onlar öldürülürse Muâviye dünyasını imar etmiş, Mugîre ise ahiretini kaybetmiş olur.”¹⁸⁷

Ziyâd b. Ebîh Kûfe'ye atandığında meşhur hutbelerinden birisiyle insanları tehdit etmişti. Bu bağlamda Ziyâd, Hucr'u yanına çağırılmış, Hz. Ali'nin hilafetindeki konumlarından bahsederek Hucr'a bir takım tavsiyelerde bulunmuş ve onun iktidar karşıtlarıyla birlikte hareket etmemesini istemiştir.¹⁸⁸

Gelişen süreçte Ziyâd'ın kendisine yaptığı tavsiyelere pek kulak asmadığı anlaşılan Hucr b. Adî önce tutuklanmış ardından halife Hz. Muâviye'ye gönderilmek üzere yola çıkarılmıştır.¹⁸⁹ Hz. Muâviye'nin bu esnada Ziyâd'la mektuplaştığı ve Hucr'un öldürölüp öldürölmemesi hakkında görüş alışverişi yaptığı bilinmektedir. Nihayetinde Hucr b. Adî ve beraberindeki altı kişi öldürölümüştür.¹⁹⁰

Hz. Ayşe, Hucr b. Adî'nin öldürölmesi üzerine şöyle demiştir: “Eğer başımıza gelen felaketler arkasından daha büyük felâketleri getirmeyecek olsaydı mutlaka Hucr'un öldürölmesini de değiştirir ve durdururdum. Vallahi ben Hucr'u ancak iyi bir Müslüman, sürekli hac ve umre ibadeti yapan bir kişi olarak biliyorum.”¹⁹¹

Hucr'un öldürölmesiyle alakalı dikkat çekici bir yorum da Tâbiîn'in en önemli isimlerinden Hasan el-Basrî'den gelmiştir. Olayın asıl sorumlusu olarak Hz. Muâviye'yi

¹⁸⁵ Taberi, **age**, c.4, s.88-89; İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.468-469; Kaysî, **age**, s.131.

¹⁸⁶ Kaysî, **age**, s.132.

¹⁸⁷ İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.479.

¹⁸⁸ Dadan, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, **İSTEM**, 5 (2005), s.209.

¹⁸⁹ Dadan, **agm**, s.213-214.

¹⁹⁰ İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.488-489; Dadan, **agm**, s.216; Apak, **age**, c.3, s.55.

¹⁹¹ İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.490.

gösteren Hasan şu ifadeleri kullanmıştır; “Muâviye’nin dört özelliği vardı. Bu dördü değil de sadece birisi bile olmuş olsa onu helak etmeye yeterdi. Bu özellikler; iktidarı kılıç zoruyla ele geçirmesi, Ziyâd’ı nesebine katması, Hucr’u öldürmesi ve oğlu Yezid’i veliaht tayin etmesi.”¹⁹²

Basra valiliğiyle başladığı kariyerine önce Kûfe’yi sonra da tüm doğu illerinin idareciliğini üstlenerek devam eden Ziyâd b. Ebih, h.53 yılında Hz. Muâviye’ye yazdığı mektupta “Ben sol elimle Irak’ı zapt ettim; sağ elim ise şu anda boş duruyor; izin ver de bu elimle Hicaz’la uğraşayım.” diyerek Hicaz’ın yönetimini istemişti. Rivayete göre Hz. Muâviye bu teklifi kabul ederek onu Hicaz’a vali olarak tayin etmiştir. Bu tayini öğrenen Hicaz ahalisi durumu Abdullah b. Ömer’e iletince o Ziyâd’a şu şekilde dua etmiştir: “Allah’ım bizi Ziyâd’ın şerrinden koru!” Bu duanın etkisinden mi bilinmez, Ziyâd b. Ebih’in Hicaz’a vali olarak atanmasının üzerinden altı ay geçmiştir ki sağ elinde bir çıban çıkmış ve onun etkisiyle h.53 yılında Ramazan ayında Kufe’de vefat etmiştir.¹⁹³

Arapların dört dâhisinden biri olan Ziyâd b. Ebih’i diğerlerinden ayıran temel bir husus vardır. Muâviye b. Ebu Süfyân, Amr b. el As ve Mugîre b. Şu‘be aristokrat ailelere mensup toplumun önde gelen kişileri iken Ziyâd’ın nesebinin bile meçhul olduğu halde hızla yükselip genç yaşında idarecilik yapmaya başlaması şüphesiz kişisel becerilerinin ve üstün kabiliyetlerinin alamet-i farikasıdır. Nitekim o, durumunun tüm dezavantajlarına rağmen dipten en tepeye kadar ulaşmasını başarmış birisidir. Emevî iktidarının başlangıcında muhalifleri sindirip düzeni sağlayarak otoritenin tesisi için her yolu mubah gören Ziyâd, Hz. Muâviye’nin hilafetini sağlamlaştırmakla kalmamış, adeta bir ekol kurarak Irak gibi kargaşanın ve ihtilafların zirvesindeki bir bölgenin nasıl yönetileceği noktasında kendisinden sonra gelenlere de rol model olmuştur.

Bayındırlık ve imar faaliyetlerine önem veren Ziyâd’ın Basra sarayını yapan ilk kişi olduğu söylenmiştir. Ayrıca Basra mescidini de taş ve tuğla kullanarak genişletmiş, bunun dışında yedi mescit daha yaptırmıştır. Ziyâd kişilik olarak Hz. Ömer’e çok benzetilirdi. Fakat o bunda ifrata düşerek sertliğini dizginleyememiştir.¹⁹⁴

Sert tedbirlerle muhaliflerinin korkulu rüyası olan Ziyâd’ın bir idarecide olmazsa olmaz olarak nitelediği dört temel husus vardır. 1- Mala karşı afif olmalı 2- İyilik sahiplerine

¹⁹² İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.490.

¹⁹³ Taberi, **age**, c.4, s.90; İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.494.

¹⁹⁴ Kaysî, **age**, s.127.

yakın olmalı 3- Kötülük sahiplerine şiddetli olmalı 4- Doğru sözlü olmalı. Ayrıca Ziyad işçilerine 1.000 dirhem maaş bağlamak suretiyle ilk defa bu uygulamayı başlatan kişi olmuştur. Kendisine de 25.000 dirhem maaş bağlamıştır. Ziyâd b. Ebîh ibadetler noktasında oldukça titizlenen bir kişidir. Kûfe mescidinde zemin toprakla kaplıyken insanların namaz sonrasında elbiselerini çırpmayı adet edinmeleri üzerine Kûfe mescidinin zeminine çakıl taşları döşetmiştir. Bunun hikmeti sonraki dönem Müslümanlarının bu elbise çırpma âdetini bir ibadet zannederek bidat işlemelerinden duyulan endişedir.¹⁹⁵

Ziyâd b. Ebîh, dinar ve dirhemlerdeki yabancı lafız ve işaretleri sildirip yerine Lafzatullah'ı dirhemlere ve dinarlara yazdıran ilk kişidir. Ayrıca Ziyâd konuşmalarda devlet erkânının yüksekçe bir yere oturup insanlara hitap etmesini başlatarak önemli usul ve protokol kuralı geliştirmiştir. Emevî halifelerinden Ömer b. Abdülazîz, Ziyâd hakkında *“O, Irak halkı için iyilik sahibi bir anne gibi çalıştı.”* diyerek onu övmüştür. Ziyâd'ın üstün başarılarını Abbasi Halifesi Mansur da şöyle takdir etmiştir: *“Muâviye'ye Ziyâd kâfi gelmiştir, Abdülmelik'e Haccac kâfi gelmiştir, benim ise onlar gibi bir adamım olmamıştır.”*¹⁹⁶

Ziyâd b. Ebîh, Basra idaresi esnasında hiçbir kabilenin etkinlik alanını ve nüfuzunu arttırmasına izin vermeyerek orta yollu bir idare benimsemiş ve hiçbir kabileye meyletmemiştir. Ziyâd'ın başka bir yönü de tarımsal faaliyetlere çok önem vermesidir. Bu nedenle tarlasını iki sene üst üste ekmeyenden tarlasını elinden alacağını söylemiş ve sulamayla ilgili yoğun bir çaba sarf etmiştir.¹⁹⁷ Bu durum Ziyâd'ın idare tarzı ve kudretini gösteren bir örnektir.

Hasan el-Basrî'nin Hucr b. Adî'nin ölümü üzerine tespit ettiği dört madde aslında Hz. Muâviye'nin hilafetinin tartışılabilir olduğunu ortaya koyan hususlardır. Özellikle son üç madde, zikredilen tenkitler irdelendiğinde hayli farklı bir boyut kazanacaktır. Zira Hz. Muâviye'ye yöneltilen tüm itirazların çıkış kaynağı Sakîf Kabilesi'ne mensup kişilerin fikir ve icraatlarıdır. Bu çalışmayı yapmaya bizi sevk eden husus da tıpkı burada olduğu gibi Emevîler'e yöneltilen tüm eleştirilerin odağında hep bir Sakîflinin oluşudur. İktidarı muhafaza etme adına hemen tüm taşları Sakîflilerin döşediği yolda emin adımlarla ilerleyen Emevî halifeleri eleştirilerin hedefi olurken müesses nizamı devam ettirme adına

¹⁹⁵ Yakubi, **age**, c.2, s.279; Kaysî, **age**, s.131-132.

¹⁹⁶ Kaysî, **age**, s.132-133.

¹⁹⁷ Kaysî, **age**, s.129-130.

sıkıyönetim tedbirleriyle ülkeyi yöneten ve artık valilikten ziyade vezir gibi davranan Sakîfli yöneticiler de aynı eleştirilerden nasibini almış mıdır? Soruların cevabı muhakkak tarihin satır aralarında gizlidir. Şurası bir hakikattir ki eleştiri alan hususlarda Emevî yöneticileri ne kadar mesulse, vazife verdikleri Sakîfli idareciler de bir o kadar mesuldür.

2.1.3. Ziyâd b. Ebîh'in Oğulları

Ziyâd b. Ebîh'in ölümünden sonra da oğulları çeşitli görevlerde bulunmuşlardır. Bunlardan Selm b. Ziyâd, Yezid tarafından h.61 yılında Horasan valiliğine atanmış ve bu görevinde 2 yıldan fazla kalmıştır.¹⁹⁸ Selm b. Ziyâd, Yezid'in ölümünden sonra da vazifesine devam etmiş, onun yerine halife olan oğlu Muâviye'nin ölümüyle çıkan karışıklıklardan dolayı Abdullah b. Zübeyr'e biat etmek için Hicaz'a doğru yola çıkmıştır. Bu süreçte valiliğe geçebilmek için, ileri gelenlerden birçok kimsenin rekabete girdiği ve cahiliye dönemindeki kabilecilik anlayışının bu bölgede yeniden ortaya çıktığı ifade edilir.¹⁹⁹

Ziyad'ın, idarecilik yapan bir başka oğlu ise Abbâd b. Ziyâd'dır. Babası Ziyâd b. Ebîh 53/673 yılında ölünce Hz. Muâviye tarafından Sicistan valiliğine getirilen Abbâd, Yezîd tarafından bu görevinden azledilmiştir. Yezid'in ölümünden sonra çıkan karışıklıklarda kardeşi Ubeydullah ile birlikte Dimaşk'a gelen Abbâd, Mervân b. Hakem'in halife olmasını desteklemiş ve Mercirâhit Savaşı'na katılmıştır. Sonraki süreçte aktif bir rol almayan Abbâd b. Ziyâd, halife Ömer b. Abdülaziz devrine kadar yaşamıştır.²⁰⁰

Ziyâd'ın bir başka idareci oğlu ise, Abdurrahman b. Ziyâd'dır. Hakkında çok fazla bilgi olmayan Abdurrahman, Hz. Muâviye tarafından Horasan'a tayin edilmiş kardeşi Selm b. Ziyâd yerine atanana kadar da bu görevde kalmıştır.²⁰¹

Ziyâd b. Ebîh'in en meşhur oğlu ise şüphesiz İslam tarihinin en tartışmalı isimlerinden birisi olan Ubeydullah b. Ziyâd'dır (ö. 67/686). Bu bölümde Ubeydullah b. Ziyâd'ın, Emevîler'in Süfyânîler kolunun iktidarında icra ettiği faaliyetler ele alınacaktır.

Babasının ölümüne kadar onun yanında çeşitli görevlerde bulunan Ubeydullah²⁰² bu tarihten sonra Hz. Muâviye'nin yanına varmıştır. Burada Hz. Muâviye'yle aralarında şöyle

¹⁹⁸ Yunus Akyürek, "Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir'in Fethi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1 (2013), c.22, s.90

¹⁹⁹ Hasan Kurt, "Süfyânî Emevîleri Sonrasında Horasan ve Mâverâünnehir de İç Mücadeleler (64-85/683-704)", **AÜİFD**, 2001, s.275.

²⁰⁰ Yıldız, "Abbâd b. Ziyâd b. Ebû Süfyân", **DİA**, İstanbul 1988, c.1, s.13.

²⁰¹ Gömbeyaz, **agt**, s.209.

²⁰² Ahmet Turan Yüksel, "Ubeydullah b. Ziyâd", **DİA**, İstanbul 2012, c.42, s.29.

bir konuşma geçmiştir. Hz. Muâviye ona: “*Baban Basra ve Kûfe’ye kimleri tayin etti?*” diye sorunca olan biteni anlatan Ubeydullah’a Hz. Muâviye’nin karşılığı şöyle olmuştur: “*Eğer baban seni tayin etseydi ben de seni tayin ederdim.*” Bu konuşmanın ardından Hz. Muâviye’den Basra ve Kûfe’nin idaresini isteyen Ubeydullah’a Hz. Muâviye Horasan valiliğini vermiştir.²⁰³

Hicretin 55. yılına gelindiğinde Hz. Muâviye, Basra valisi Abdullah b. Amr’ı azlederek yerine Ubeydullah b. Ziyâd’ı görevlendirmiştir.²⁰⁴ Öyle anlaşıyor ki Hz. Muâviye ince bir siyaset uygulayarak, Ubeydullah’a önce istediği valiliklerin hilafına farklı bir bölgede görevlendirmiş aradan iki yıl geçtikten sonra nihayet arzuladığı görevi vermiştir. Bu taktikle Hz. Muâviye son kararları her zaman kendisinin verdiğini göstererek otoritesinin gücünü belli etmiştir.

Ubeydullah b. Ziyâd’ın Basra valiliğindeki ilk görevi Harici isyanlarını bastırmak olmuştur. Nafi b. Ezrak yönetimindeki Haricilere karşı sert bir siyaset benimseyen Ubeydullah b. Ziyâd onlardan bazılarını öldürmüştür. Bununla yetinmeyen Ubeydullah, Eslem b. Rebia ve beraberindeki birliği Haricilerin üzerine gönderdi. Ahvaz yakınlarında çok şiddetli bir savaş meydana geldi. Savaşta elli kadar adamı öldürülen Ubeydullah bu gelişmeden sonra Haricilik fikrine bulaşan, hatta Haricilikle itham edilen kişileri bile öldürtmüştür.²⁰⁵

Ubeydullah’ın, Emevîler için çok önemli konuma gelmesinin önünü açan gelişme Kufe valiliğine tayin edilmesi olmuştur. Ubeydullah b. Ziyâd’ın esas isteği olan Kûfe valiliğine tayinini yapan Yezid b. Muâviye olmuştur. Yezid, Hz. Hüseyin’in (ö.61/680) amcasının oğlu Müslim b. Akil’in Kûfe’de halktan Hz. Hüseyin adına biat almaya başladığını öğrenince buraya dirayetli bir vali atamak istemişti. Nitekim bunun için şöyle dediği rivayet edilir: “*Kûfe’deki bu işi başarmak Ubeydullah bin Ziyâd’dan başka kimsenin işi değildir.*”²⁰⁶

Ubeydullah b. Ziyâd, Kûfe’ye atanınca derhal Müslim b. Akil’in faaliyetlerini takibe başladı. Önce Müslim’i ardından onu himaye eden Hani b. Urve’yi öldürerek her ikisinin başını da Yezid’e gönderdi. Bu olay, h.60 yılının Zilhicce ayının onuncu günü olmuştu.

²⁰³ Taberi, **age**, c.4, s.90; İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.498.

²⁰⁴ Taberi, **age**, c.4, s.90; İbnü’l Esîr, **age**, c.3, s.501.

²⁰⁵ Kaysî, **age**, s.156.

²⁰⁶ Taberi, **age**, c.4, s.98.

Kûfe’de olaylar bu şekilde gelişirken, Hz. Hüseyin bütün yakınları ve ev halkı ile Mekke’den çıkıp çoktan Kûfe yolunu tutmuştu. Kûfe’ye gönderdiği Müslim’in öldürüldüğünden habersizdi.²⁰⁷

Ubeydullah bin Ziyâd, Müslim ve Hani’yi öldürdükten sonra, Hz. Hüseyin’in geldiğini bilsinler diye her yöne adamlar saldı. Sonra, Ömer b. Sa’d b. Ebi Vakkas’ı yanına çağırdı. Rey şehrinin valiliğini teklif ederek ondan Hz. Hüseyin’i durdurmasını istedi. H.61 yılının Muharrem ayının başlarında Ubeydullah’ın adamları, Hür bin Yezid’in komutasında Hz. Hüseyin’i karşılamak üzere yola çıktı. Hz. Hüseyin ve beraberindeki kabile insanların uğramadığı ve susuz bir bölge olan Kербela’ya gitmek zorunda bırakıldı.²⁰⁸

Bu olaylar yaşanırken Ömer b. Sa’d’la uzun müzakereler yapan Hz. Hüseyin ondan ya Yezid’le görüştürülmesini yahut tekrar Mekke’ye gitmeyi teklif etmiştir. Ubeydullah’la bir dizi mektuplaşmadan sonra Hz. Hüseyin’in tekliflerine olumsuz cevap veren Ömer b. Sa’d uzlaşma mümkün olmayınca savaş hazırlığı yapmaya başladı. Hz. Hüseyin, Ömer b. Sa’d’ın ordusundaki Kûfeli askerleri görünce şu hazin konuşmayı yapmıştır:

“Ey Kûfeliler! Size bir sözüm vardır. Gerçi bu sözlerin bana bir faydası yoktur. Lakin şundan ötürü söylüyorum ki, Hak Teâlâ’nın huzurunda sizinle birlikte olduğum vakit hiçbir itirazınız, bahaneniz ve hüccetiniz kalmayın. Ey Kûfeliler! Hepiniz bilirsiniz ki ben iki cihan güneşi Hz. Muhammed (s.a.v.)’in kızı Fatıma’nın oğluyum. Ve Peygamber ona ‘Etin etimdir, kanın kanımdır’ demedi mi? ‘Ben, ilmin şehri ve Ali ise kapısıdır!’ diye söylemedi mi? Ve benim amcam, babamın kardeşi Cafer Tayyar’dır. Atamın amcası şehitler efendisi Hamza’dır. Cennet gençlerinin ulu kişisidir demiştir. Eğer siz Müslümansanız ve atamın ümmetinden iseniz, kıyamet gününde Hak Teâlâ ve Rasülü katında ne özür dileyeceksiniz? Bundan muradım şudur ki Hristiyanlar Hz. İsa’nın toprağına bile saygı duyarlar. Ve Yahudiler, Hz. Musa’dan bir nişane görseler, ona izzet, ululuk duyarlar. Hz. Peygamber’in katında benim bu kadar izzetim varken, sizin hakkınızda ben ne günah işledim ki benim kanımı helal görüyorsunuz? Ben atamın kabri başında, hiç bir işe karışmadan oturur iken, aramızda kan döken ben değilim. Malınızı ben almadım. Size hiç bir kötülükte bulunmadım. Neden benim kanımı helal görüyorsunuz? Ben, kendi halimde atamın türbesinde otururken beni orada oturmaya bırakmadınız. Oradan Mekke’ye geldim. Ey Kûfeliler! Bana mektup üzerine mektup gönderdiniz. Benimle biatlaştınız. Beni buraya getirip şimdi böyle bana kötülükte bulunuyorsunuz. Şu an da ben size şunu diyorum: Eğer Hak Teâlâ’nın rahmetinden ve atam Muhammed (s.a.v.)’in şefaatinde mahrum olmamak için bana yol verin. Yine Mekke’ye varayım. Dünya saltanatından vazgeçtim.”²⁰⁹

Hz. Hüseyin’in nesebini ön plana çıkararak yaptığı bu konuşma oldukça dikkat çekicidir. Muhtemelen Hz. Hüseyin, beraberindekilerin canını kurtarmak gayesiyle bu şekilde konuşmuş fakat istediği sonuca ulaşamamıştır. Zira söz verip yerine getirmemekte en ileri

²⁰⁷ Yakubi, **age**, c.2, s.288; Taberi, **age**, c.4, s.99.

²⁰⁸ Taberi, **age**, c.4, s.101.

²⁰⁹ İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.64; Taberi, **age**, c.4, s.104-105.

bir topluluk olan ve sözlerine sadık olamayan Kûfeliler hiçbir şey olmamış gibi davranmaya devam etmiştir.

Nihayetinde Hz. Hüseyin ve yanında bulunan yetmiş iki kişi Kerbela'da 10 Muharrem 61 tarihinde şehid edildi. Şehitlerin kesik başları ve sağ kalanlar Kûfe'ye götürüldü.²¹⁰

İslam tarihinin en elim olaylarından birisi olan ve etkileri günümüze kadar ulaşan Kerbela faciası Müslümanlar için kapanmayan bir yara olmuştur.

Bu facianın yaşanmasında mesuliyet sahibi kişilerden birisi olarak ön planda olan kişi hiç şüphesiz Sakîflî Ubeydullah b. Ziyâd'dır. Ubeydullah'ın, Hz. Hüseyin'in isteğini yerine getirmeyerek onun şehit edilmesine seyirci kaldığı için Kerbela Vak'ası'nda en büyük sorumluluğu taşıdığı kabul edilmekte ve kendisine lânet okunmaktadır.²¹¹

Hicretin 63. yılında Yezid'in Medine valisi Osman b. Muhammed b. Ebu Süfyân, Medine eşrafından bir topluluğu, Yezid'e gönderdi. Bunlar Yezid'i görecekler, bağış alacaklar, ona biat edecekler ve gördüklerini Medine halkına anlatacaklardı. Muhacir ve Ensar'ın ileri gelenlerinin çocuklarından olan ve on kişiden oluşan bu toplulukta Abdullah bin Zübeyr'in (ö.73/692) kardeşi Münzir bin Zübeyr ve Abdullah bin Hanzala gibi kişiler yer almaktaydı. Yezid bunlara çok lütuf ve izzette bulundu. Münzir bin Zübeyr'e 100.000 dirhem sundu. Abdullah b. Hanzala'ya da 20.000 veya 10.000 dirhem vererek Medine'ye gönderdi. Yezid'in durumunu Tâbiîn'in hareketlerine uygun bulmayan bu heyet Medine'ye dönünce; *"Yezid gibi fasık, asi ve dinsiz kişi yoktur. Çünkü o gece ve gündüz fiske ve fücurla uğraşmaktadır. Devamlı namaz kılmaz. Onun imamlıkta hakkı yoktur, biz ona biat etmekten bıktık, usandık."* diyerek halka karşı Yezid aleyhine propaganda yapmaya başladılar.²¹²

Abdullah bin Hanzala'ya biat eden Medine halkı vali Osman b. Muhammed ve Mervan b. Hakem (ö.65/685) başta olmak üzere bütün Ümeyyegoğullarından Medine'de kim varsa ya hapse atıldılar ya da şehirden çıkardılar. Duruma çok öfkelenen Yezid, Ubeydullah b. Ziyâd'a mektup yazarak Medine'deki duruma el koymasını ve Mekke'de bulunan Abdullah b. Zübeyr'den biat almasını istedi. Ubeydullah'ın cevabı işlediği günahın ne denli korkunç olduğunu ortaya koyması bakımından bir itiraf niteliğindedir. Ubeydullah b.

²¹⁰ Taberi, **age**, c.4, s.110-111; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.80; Robert Mantran, **İslam'ın Yayılış Tarihi**, Çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s.105-106; Apak, **age**, c.3, s.96;

²¹¹ Yüksel, "Ubeydullah b. Ziyâd", **DİA**, c.42, s.30.

²¹² Taberi, **age**, c.4, s.117-118; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.101-102.

Ziyâd, Yezid'e cevaben; *"İki günah benim üzerimde olmamalı. Bir, Hüseyin, Allah'ın Resulünün oğludur, onu öldürdüm ama minnetim bilinmedi. İkincisi, şimdi askerle birlikte Allah'ın evine varayım ve Allah Teâlâ'nın evinde cenk edeyim ha? İşte bu olmaz."* diyerek bu işin kendisine verilmemesini istedi.²¹³

Tarihe Harre Vak'ası²¹⁴ olarak geçen bu elim olayda rol almaktan kaçınan Ubeydullah b. Ziyâd, h.54 yılında Yezid'in ölüm haberini Şam sarayındaki muhbiri olan Humran adındaki azatlı kölesinden aldı. Yezid'in ölümünden sonra büyük oğlu Muâviye b. Yezid halife oldu. Halk da ona biat etti. Muâviye b. Yezid'in sağlığının iyi olmadığı rivayet edilir. Halifeliğinin üçüncü günü minbere çıkarak kendisini halifelikten azleden Muâviye b. Yezid²¹⁵: *"Ben Rasulullah'ın Ehli Beytine ve evlatlarına cefa edemem."* dedikten kırk gün sonra vefat etmiştir. Bu karışıklık esnasında Basra'da bulunan Ubeydullah b. Ziyâd önce kendisi için biat almak istedi. Basra'da halktan biat alan Ubeydullah, Kûfeliler'den de biat almak için bu şehre iki adamını gönderdi. Kûfe'de İbn Rûveyym adıyla bilinen Yezid b. Haris eş-Şeybanî önderliğindeki muhalefet bloğu Ubeydullah'a biate yanaşmadığı gibi iki adamını da şehirden gönderdiler. Durumu öğrenen Ubeydullah için asıl şok Basra'dan geldi. Kûfe halkının biat etmediğini öğrenen Basralılar *"Kûfe halkı onu görevden alırken biz mi göreve getiriyoruz?"* diyerek verdikleri biatten dönmeye başladılar. İçlerinden Selime b. Züeyb el-Hanzali: *"Ey insanlar, yanıma geliniz. Ben sizleri hiç kimsenin çağırmadığı bir şeye davet ediyorum. Ben sizleri Mescid-i Haram'a sığınmış kimseye davet ediyorum."* diyerek Abdullah b. Zübeyr adına biat almaya başladı.²¹⁶ İşlerin aleyhine döndüğünü anlayan Ubeydullah b. Ziyâd son bir konuşma yaparak durumu tersine çevirmeye çalışsa da başarılı olamayarak Şam'a kaçmak zorunda kaldı.²¹⁷

Ubeydullah'ın bu yolculuk sırasında başına gelen bir olay içine düştüğü durumu göstermesi açısından oldukça manidardır. Rivayete göre Müsafir b. Şareyh adındaki bir adam Ubeydullah b. Ziyâd'ı Şam'a doğru giderken yolda uyurken gördü. Müsafir ona *"Uyuyor musun?"* diye sorunca Ubeydullah *"Hayır, kendi kendime konuşuyordum."* diye

²¹³ Taberi, **age**, c.4, s.118-119; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.109.

²¹⁴ Harre Vak'ası için bkz. Varol, "Harre Vakası (Sebepler-Sonuç Değerlendirmesi)", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 7 (1997), s.513-534; ayrıca bkz. Ünal Kılıç, "Harre Vakasının Sebepleri Hakkında Bazı Mülâhazalar", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4 (2000), s.317-324.

²¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Demircan, "Muaviye b. Yezîd ve Halifeliği", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2 (1996), s. (109-128); ayrıca bkz. İsmail Hakkı Atçeken, "Muaviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma", **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 7 (1997), s. 411-430.

²¹⁶ İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.126-127.

²¹⁷ İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.131; Wellhausen, **age**, s.80-81.

cevap verdi. Müsafir ona “*Ne konuştuğunu sana söyleyeyim mi?*” diye sorunca Ubeydullah cevaplamasını istedi. Müsafir “*Keşke Hüseyin’i öldürmeseydim, diyordun.*” şeklinde cevap verince Ubeydullah “*Hayır!*” diyerek mukabele etti. Müsafir; “*O zaman keşke el-Beyda denilen sarayımı yaptırmasaydım diyordun.*” diye sorunca Ubeydullah şu cevabı vermiştir:

“Benim Hüseyin’i öldürmemden söz ettin. Onu öldürmeyi bana Yezid söyledi. Öldürmeyecek olsaydım Yezid beni öldürecekti. O nedenle ben Hüseyin’i öldürmeyi seçtim. Saraya gelince ben onu Sakîfli Abdullah b. Osman’dan satın aldım. Yezid bana bir milyon dirhem göndermişti. Ben de bunu ona harcadım. Hayatta kalacak olursam burası benim ve ailemin olur, ölecek olursam hiç üzülmem.”²¹⁸

Bir zamanların kudretli valisinin işler kötüye gidince kendini firari bir sığınmacı olarak çölde bulması ibretlik bir durumdur. Irak bölgesini sıkıyönetim koşullarıyla yöneten Ubeydullah artık kaçak bir şahıs olarak hükümet merkezine doğru kaçmaktadır. Ubeydullah b. Ziyâd’ın iktidarla olan imtihanı firari olarak son bulmayacaktır. Ubeydullah b. Ziyâd’ın Emevî iktidarına verdiği hayati destek ve nizamın sürdürülebilirliği adına yaptığı faaliyetler çalışmanın Mervaniler bölümünde ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

2.2. Mervânîler Döneminde Sakîf Kabilesi

Emevî halifelerinin Süfyânîler ve Mervânîler olarak aynı ailenin iki farklı kolundan olduğu daha önce belirtilmişti. Süfyânîler kolunun son halifesi Muâviye b. Yezid’den sonra Emevîler açısından çok önemli bir değişiklik gerçekleşmiştir. Bu değişiklik halifeliğin, devletin kurucusu Muâviye b. Ebî Süfyân’ın mensubu bulunduğu Süfyânîler’den, Mervân b. Hakem’in adıyla anılan Mervânîler’e intikal etmiş olmasıdır. Bu durum devletin yıkılışına kadar da böyle devam etmiştir.²¹⁹

Çalışmanın bu bölümünde Mervânîler döneminde devlete etkisi daha da artan Sakîfli idareciler ve faaliyetleri ele alınacaktır.

2.2.1. Ubeydullah b. Ziyâd’ın Mervânîler Dönemindeki Faaliyetleri

Muâviye b. Yezid veliaht bırakmadan vefat ettiğinde İslam dünyası tam bir kargaşa içerisindeydi. Bir yanda Şam’da başsız kalan Ümeyyeoğulları, diğer tarafta Mekke’de kendi adına biat alan Abdullah b. Zübeyr, Kerbela Vak’ası’nın izlerini hala üzerinde taşıyan Hz. Ali taraftarları ve hemen her otoriteye başkaldırıyı şiar edinmiş Hariciler. Böylesine kaotik bir ortamda tüm dengeleri değiştirerek tarihin farklı bir mecrada

²¹⁸ İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.133-134.

²¹⁹ Saim Yılmaz, “Muaviye b. Yezid’in Halifelikten Ayrılması ve Halifeliğin Mervanilere İntikali”, **İSTEM**, 8 (2006), s.203.

akmasına sebep olacak hamle yine bir Sakîfli'den gelecekti. Bu kişi Ubeydullah b. Ziyâd'dan başkası değildir.

Muâviye b. Yezid'in vefatıyla birlikte hız kazanan halifelik tartışmalarında halife adaylarından Velid b. Utbe b. Ebu Süfyân, Muâviye b. Yezid'in cenaze namazını kıldırırken, namazı tamamlayamadan vebadan ötürü vefat etmiştir. Bunun üzerine halk, Osman b. Utbe b. Ebu Süfyân'a biat etmek istemiş, Osman'ın bazı şartlar ileri sürmesi üzerine vazgeçilmiştir. İlginç olan durum ise halife adaylarından Osman b. Utbe Şam'dan ayrılarak Abdullah b. Zübeyr'e katılmıştır.²²⁰

Mevcut şartlarda hilafet için en avantajlı şahıs Abdullah b. Zübeyr gibi görünüyordu. Şam'da bulunan Kays Kabilesi'nin reisi Dahhak b. Kays (ö.64/684) namaz kıldırma vazifesini yapmanın yanı sıra Hz. Muâviye döneminden beri halifelere vekâlet etmiş birisiydi. Onun kalbinde Abdullah b. Zübeyr'e biat etme meyli vardı. Dahhak'ın tam karşısında ise Kelb Kabilesi reisi ve aynı zamanda Yezid b. Muâviye'nin dayısı Hassan b. Malik el-Bahdelî yer alıyordu. Kendisi sıkı bir Emevî taraftarıydı.²²¹ Başta Mervan b. Hakem olmak üzere Ümeyyeoğullarının genel görüşü ise Abdullah b. Zübeyr'e biat etmektir.²²² Dengelerin sürekli değiştiği bir ortamda Basra'dan kaçarak Şam'a gelen Ubeydullah b. Ziyâd, Mervan b. Hakem'in İbn Zübeyr'e biat edeceğini duyunca “*Böyle bir şey yapmaktan senin yerine ben utanırım. Sen Kureyşin büyüğü ve efendisi olarak Ebu Hubeyb'in yanına gidecek ve ona biat edeceksin öyle mi?*” diyerek Mervan'ı halife olmaya ikna etti.²²³ Ubeydullah'ın sözlerinden ümitlenen ve hoşlanan Mervan ise, ona henüz vaktin geç olmadığını söyleyerek, biat kararından vazgeçmiştir.²²⁴

Ubeydullah b. Ziyâd'ın bu hamlesinden sonra başından beri Emevî taraftarı olan fakat kendi kız kardeşinin torunu olan Halid b. Yezid'in halife olmasını isteyen Hassan b. Malik, Dahhak b. Kays'ın ikili oynadığını fark ederek onu açığa düşürecek bir mektup komplosu kurmuştur.²²⁵ Bu olayın ardından Cabiye adlı mevkide birbiri ardına toplantılar düzenleyen Şam ehli nihayet aralarında anlaşarak Mervan b. Hakem'e biat etmiştir.²²⁶ Ubeydullah'ın bu konu hakkındaki tutumuna farklı eleştiriler gelmiştir. Hilafete göz dikmekle suçlanan

²²⁰ Yılmaz, **agm**, s.198.

²²¹ Taberi, **age**, c.4, s.123; Wellhausen, **age**, s.81; Yılmaz, **agm**, s.198-199.

²²² Taberi, **age**, c.4, s.123; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.138.

²²³ Taberi, **age**, c.4, s.125; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.138-139.

²²⁴ Yılmaz, **agm**, s.200; Kaysî, **age**, s.163; Apak, **age**, c.3, s.124.

²²⁵ İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.139-140; Wellhausen, **age**, s.81.

²²⁶ Taberi, **age**, c.4, s.126-127; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.141.

fakat başarısız olarak Basra'dan Şam'a kaçan Ubeydullah, suçunun örtbas edilmesi ve makamını koruması için Mervan'ı hilafete ikna etmiştir. Ayrıca Ubeydullah'ın, Mervan'ı kışkırtması bir nifak hareketi olarak nitelendirilmiştir.²²⁷

Zikredilen değerlendirmeye katılmak pek mümkün değildir. Özellikle Ubeydullah b. Ziyâd'ın hilafete göz dikmesi durumu izaha muhtaç haldedir. Zira İbnü'l Esir'in ifade ettiğine göre Yezid öldüğünde Basra halkına bir konuşma yapan Ubeydullah'a halk biat etmek istemiş o ise reddetmiştir. Üç defa tekrar eden bu olaydan sonra Ubeydullah b. Ziyâd Basralıların biatini kabul etmek zorunda kalmıştır.²²⁸ Ubeydullah b. Ziyâd'ın suçunu örtbas için Mervan'ın tarafını tuttuğu iddiası da veriler ışığında gerçekte pek uyuşmamaktadır. Yezid b. Muâviye zamanında Ubeydullah'ın Medine üzerine gidecek ordunun başına geçmek istemeyişi malumdur. Bu nedenle Yezid'le aralarına bir soğukluk girmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Hal böyleyken devletin en karmaşık bölgesi Irak'ta yıllarca valilik yapan ve hayli tecrübe sahibi bir devlet adamı olan Ubeydullah için en iyi tercihin henüz yirmi yaşına bile girmemiş Halid b. Yezid değil Kureyş Kabilesi'nin ekâbirinden olduğu bilinen ve Ümeyyeoğullarının en yaşlısı olan Mervan b. Hakem olduğunu konuşmak izahtan varestedir. Nifak söylemi ise bu iddialar arasında gerçekte en uzak olanıdır. Yezid b. Muâviye ölmeden zaten kaynayan bir kazan gibi olan ülke onun ölümünden sonra iyice karışmış ve kargaşa hali devam etmiştir. Böylesine kaotik bir ortamda hem ülkenin birliğini hem de kendi ikbalini Ümeyyeli Mervan b. Hakem'in hilafetinde gören Ubeydullah nasıl bir nifak hareketinin içerisine yer almıştır? Doğrusu bu sorunun cevabı yok gibidir. Nifak aralarında birlik ve beraberlik bulunan aynı paydada buluşmuş insanlar arasında çıkacak bir ihtilaftır. Mezkûr şahısların aynı paydada buluştuğu tezinin ise muhayyel bir iddiadan öteye geçemeyeceği aşîkârdır.

Cabiye toplantısının ardından biat alan Mervan b. Hakem, Dahhak b. Kays'la Mercirâhit denilen yerde karşılaşan ordusunun sol kanat komutanlığını Ubeydullah'a vermişti.²²⁹ Bu savaşın ardından Suriye'de birliği sağlayan Mervan b. Hakem, Ubeydullah b. Ziyâd'ı düzeni sağlamak üzere Irak bölgesine gönderdi.²³⁰ Ubeydullah b. Ziyâd, Kûfe'de sahabeden Süleyman b. Surad liderliğinde ortaya çıkan ve Hz. Hüseyin'e Kerbela'da

²²⁷ Ali Delice, "Ubeydullah b. Ziyâd'ın Siyasi Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1999), s.336.

²²⁸ İbnü'l Esîr, *age*, c.4, s.126.

²²⁹ İbnü'l Esîr, *age*, c.4, s.142.

²³⁰ İbnü'l Esîr, *age*, c.4, s.154; Wellhausen, *age*, s.87.

yardım etmediklerinden ötürü kendilerini sorumlu tutan Tevvâbîn Hareketi'ni bastırmakla görevlendirildi. Ubeydullah emrindeki birliklerle Aynülverde Savaşı'nda Tevvâbîn ordusuna karşı önemli bir zafer kazandı. Süleyman ve çok sayıda taraftarı öldürüldü.²³¹

Hicretin 65. yılında Ubeydullah b. Ziyâd Cezire'de bulunduğu sırada Mervan b. Hakem'in öldüğünü ve yerine oğlu Abdülmelik b. Mervan'ın (ö.86/705) geçtiğini haber aldı. Bu sırada Kûfe'ye gelerek Ehl-i Beyt adına faaliyet yaptığını iddia eden bir başka Sakîf mensubu Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sekafî muhalefet bloğunun öncü bir ismi olmuştu. Yeni Halife Abdülmelik, Ubeydullah b. Ziyad'dan derhal Irak'ta sükûneti sağlamasını istemişti.²³² Ubeydullah bunun üzerine Irak topraklarının giriş kapısı sayılan Musul üzerine yürüdü. Muhtar es-Sekafî de Yezid b. Enes komutasında bir orduyu Ubeydullah'ın üzerine gönderdi. Yezid'in hastalanıp ölmesinden sonra ise Hz. Ali'nin meşhur komutanlarından Malik b. Haris el-Eşter'in oğlu olan İbrahim el-Eşter'i (ö.72/691) takviye kuvvetlerle tekrar Ubeydullah b. Ziyâd'a karşı gönderdi.²³³ İki ordunun karşılaşmasıyla meydana gelen savaşta Ubeydullah b. Ziyâd ağır bir yenilgi yaşadı. 9 Muharrem 67 yılında bu savaşta öldürülen Ubeydullah'ın ve yetmişten fazla kişinin başı kesilerek Muhtar es-Sekafî'ye gönderildi. Hz. Hüseyin'in başını nasıl Ubeydullah'ın önüne koydularsa onun başının da aynı şekilde Muhtar'ın önüne koyulduğu rivayet edilir. Kûfe'de teşhir edildikten sonra Hz. Ali'nin oğullarından ve Ehli Beyt'in lideri konumunda bulunan Muhammed b. Hanefiyye'ye (ö.81/700) gönderilen kesik başların Mescid-i Harâm'ın kapısında bir defa daha teşhir edilmesinin ardından gömüldüğü belirtilmiştir.²³⁴

İslam tarihinin en üzücü olaylarından Kerbela Vak'ası'nın baş sorumlusu olarak gösterilen Ubeydullah b. Ziyâd, Emevî iktidarının devamında hayati bir rol oynamıştır. Tıpkı babası Ziyâd gibi Irakeyn adı verilen Basra ve Kûfe'nin yönetimini birlikte yürütmüştür. Buhara seferinden ötürü deve üzerinde Ceyhun nehrini geçip Buhara'ya ulaşan ilk Arap şeklinde takdim edilen Ubeydullah b. Ziyâd²³⁵ en kritik zamanda ortaya çıkarak Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye niyetlenen Mervan b. Hakem'i bu kararından vazgeçirmiş ve halife olmasını sağlamıştır.

²³¹ Taberi, **age**, c.4, s.138-139; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.171; Ayrıca bkz. Wellhausen, **age**, s.87-88; Yüksel, **age**, c.42, s.30.

²³² Taberi, **age**, c.4, s.155; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.176-177.

²³³ Taberi, **age**, c.4, s.156-157; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.212; Apak, **age**, c.3, s.114.

²³⁴ Taberi, **age**, c.4, s.172-173; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.240-241.

²³⁵ Yüksel, **age**, c.42, s.30.

Ubeydullah b. Ziyâd Kûfe'de kimsenin girmesine engel olunmayan beyaz bir saray yaptırmıştır. Beydâ adıyla anılan bu sarayın giriş kapısı beyaz olduğu için bu isimle anılmıştır. Buna mukabil Basra'da Hamrâ ismini verdiği sarayı yaptıran Ubeydullah, yazları Beydâ'da kışları da Hamrâ'da geçirmek suretiyle bu iki şehri idare ediyordu. Ubeydullah b. Ziyâd aynı zamanda şiir konusunda da çok bilgili birisiydi. Ayrıca kendi ismini Pehlevîce harflerle dirhemlere bastırmıştır.²³⁶

İslam tarihine baktığımızda Emevîler'in her kriz anında bir Sakîflinin akışı değiştirdiğini görüyoruz. Bunlardan birisi olarak Emevîler'in belki de tarihe karışacak saltanatlarının devam etmesini sağlayan Ubeydullah, iktidarın sağlamlaşması için babası Ziyâd'ı aratmayacak sertlikte yönetim sergilemiştir. Bu sertliğin bir sonucu olarak Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbela Vak'ası'nda Hz. Hüseyin'e saldırılması için emir veren Ubeydullah b. Ziyad, etkileri günümüze kadar devam eden itikadi problemlerin bir anlamda müsebbibidir. Tüm kariyerini borçlu olduğu Emevî hanedanını yıkılmak üzereyken kurtaran Ubeydullah b. Ziyâd aynı zamanda canı pahasına da olsa iktidarın devamlılığını sağlamaya çalışmıştır.

2.2.2. Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem (ö. 66/685-86)

H.53 yılında Bizans'a karşı yapılan kış seferine çıkığı bilinen Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem es-Sekafî'nin adına bu tarihten önce pek rastlanmamıştır.²³⁷ H.58 yılında Hz. Muâviye kız kardeşinin oğlu olan Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem'i, Dahhak b. Kays'ın yerine Kûfe valiliğine atadı. Fakat Kûfe halkı yeni valilerini kötü yaşantısı sebebiyle şehirden kovmuştu. Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem bu durumdayken dayısı Hz. Muâviye'nin yanına geldi. Hz. Muâviye ona bu kez de Mısır valiliğini vermişti. Mısır valisi ise o sırada Muâviye b. Hudeyc idi. Muâviye, Abdurrahman es-Sekafî'ye Mısır'a iki günlük bir mesafede karşılayarak ona şöyle dedi: *"Dayına doğru geri dön ve git. Yoksa yemin ederim ki Kûfe'deki kardeşlerimiz arasında yaşadığın hayatı burada yaşamaya gücün yetmez."* Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem, Muâviye'den bu muameleyi görünce soluğu dayısı olan halife Hz. Muâviye'nin yanında aldı.²³⁸

Mısır'daki bu muvaffakiyetsizliğinin ardından yine Hz. Muâviye tarafından el-Cezire'ye vali atanan Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem es-Sekafî, Hz. Muâviye'nin vefatına kadar bu

²³⁶ Kaysî, **age**, s.136.

²³⁷ İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.494.

²³⁸ İbnü'l Esîr, **age**, c.3, s.516.

görevde kaldı. Dahhak b. Kays, Mervan'la savaşmak üzere Şam'dan çıkınca Abdurrahman es-Sekafî derhal buraya hâkim oldu ve halkı Mervan b. Hakem'e biat etmeye çağırdı. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Abdurrahman b. Ümmü'l-Hakem'in sahabeden mi tabiundan mı olduğu da ihtilaflıdır.²³⁹

Hz. Muâviye'nin Abdurrahman'a yaptığı şu konuşma aslında bir idarecide olması gerekenleri bünyesinde barındıran bir manifesto niteliğindedir. Hz. Muâviye'nin yeğenine şöyle dediği rivayet edilir:

“Kardeşimin oğlu! Sen şiir söylemeye alışkın birisin. Sakın ha diline kadınları dolamayasın. O zaman şerefli bir kadını ayıplamış olursun. Sakın kimseyi hicvetme. O zaman kerim olan birisini ayıplar, kerim olmayanları da kışkırtırsın. Övgü ise yüzüzlüğe prim vermektir. Fakat kavminin övünülecek durumlarından övgü ile söz et. Öyle değerli vecizeler söyle ki bunlarla kendini süsle, başkalarını da edeblendir.”²⁴⁰

2.2.3. Muhalif Bir İsim: Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sekafî (ö. 67/687)

Emevî iktidarı boyunca Sakîf Kabilesi, Emevîler'in yanında olmuş bunun karşılığında da devlet kademesinde önemli görevler almışlardır. Sakîf Kabilesi'nden bu rutinin dışına çıkan ilk kişi gerek siyasal gerekse itikadi bölünmelerin göbeğindeki isim Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sekafî'dir.

Muhtar ilk olarak babasıyla köprü savaşında yer almıştır. Yaşının küçük olması nedeniyle ordu komutanı olan babası Ebu Ubeyd b. Mesud tarafından sıcak çatışmaya girmesine izin verilmemiştir. Hz. Hüseyin'in elçisi ve amcasının oğlu Müslim b. Akil, Kûfe'de propaganda yaptığı esnada Muhtar da Kûfe'de bulunuyordu. Muhtar da Müslim b. Akil'i karşılayıp ona yardımcı olan ekibin içerisinde yer alıyordu. Müslim'in faaliyetlerini haber alan Ubeydullah b. Ziyâd, Muhtar ve yanındakileri tutukladı. Ubeydullah, Muhtar'ı Müslim b. Akil'e yardım etmekle suçlayarak yüzüne tokatla vurdu. Muhtar'ın bu olayda göz kapağının yırtıldığı rivayet edilir. Muhtar es-Sekafî tutukluluktan kız kardeşi Safiye'nin kocası Abdullah b. Ömer'in halife Yezid'e mektup yazması ile kurtuldu.²⁴¹

Burada Yezid'in meşruiyetini sağlamlaştırmak adına sahabenin önde gelen isimlerinden Abdullah b. Ömer'in mektubuna olumlu yanıt veriş dikkat çekicidir. Yezid'in burada taktiksel davranıp kendisine karşı olası bir isyanda adı geçen Muhtar'ı Abdullah b. Ömer'in gönlünü hoş etmek adına talebini anında yerine getirmesi onun sahabenin desteğine duyduğu ihtiyacı göstermektedir.

²³⁹ Selman Başaran, “Abdurrahman b. Ümmü'l Hakem”, **DİA**, İstanbul 1988, c.1, s.176.

²⁴⁰ İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.17.

²⁴¹ Taberi, **age**, c.4, s.133-134.

H. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbela Vak'ası'nda hapiste olan Muhtar es-Sekafî hapisten kurtulduktan sonra Abdullah b. Zübeyr'le görüşmek için Hicaz'a gitti. Abdullah b. Zübeyr ona arzu ettiği ilgiyi göstermeyince Muhtar memleketi olan Taif'e giderek bir yıl ortalıkta görülmedi. Muhtar'ın *"Ben öfkeli ve zorba kimseleri yürüten kişiyim."* dediği bunu duyan İbn Zübeyr'in ise *"Allah onun cezasını versin. O bir yalancı ve kâhin olarak ortaya çıkmıştır. Allah zorbaları helak edecek olursa Muhtar onların ilki olacaktır."* dediği kaydedilir.²⁴²

Muhtar, Husayn b. Numeyr tarafından gerçekleştirilen birinci Mekke kuşatmasında Abdullah b. Zübeyr'in yanında bulunmuştur. Başından beri Muhtar'a güvenmeyen ve ona mesafeli davranan Abdullah b. Zübeyr'den beklediği görevleri alamayan Muhtar Kûfe'ye gitmek üzere yola çıktı. Yolda karşılaştığı Seleme b. Mersed'e Kûfe'nin durumunu soran Muhtar, işlerin karışık olduğu haberini alınca *"Şüphesiz onların çobanı benim."* diyerek niyetini ortaya koymuştur.²⁴³

H.64 yılının Ramazan ayında Kûfe'ye varan Muhtar burada insanların Ehli Beyt'in kanının hesabını sormak isteyen ve kendilerine Tevvâbîn hareketi diyen grubun etrafında toplandığını gördü. Hareketin lideri sahabeden Süleyman b. Surad idi. Muhtar Süleyman'ı savaş konusunda tecrübesiz olmakla ayrıca yaşlı ve pasif olmakla itham ederek hareketin liderliğini devralmak istedi. Süleyman bu girişme engel olunca Muhtar kendisini Muhammed b. Hanefiyye'nin, Ehli Beyt'in kanını sormakla görevlendirdiği propagandasını yapmaya başladı.²⁴⁴

Kaynayan bir kazan ola Kûfe'de insanları bir araya getirmek için izlenecek en iyi yöntemin, Hz. Hüseyin'in kanını talep etmek olduğu açıktır. Muhtar da etrafına adam toplayabilmek için Muhammed b. Hanefiyye'nin kendisini görevlendirdiği yalanına ustaca başvurmuştur. Muhtar'ın bu hareketinden, onun ilk başlarda popüler bir lider olmadığı yorumu yapılabilir.

Süleyman b. Surad ve beraberindeki Tevvâbîn ordusunun Ubeydullah b. Ziyâd karşısında mağlup olarak öldürülmesi Muhtar için bir fırsat doğurmuştur. Kûfe'de Şia'yı konsolide etmesi artık çok kolay hale gelen Muhtar'ın sosyal dengeyi değiştirecek bir hamlesi daha

²⁴² İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.158-159; Kaysî, **age**, s.189-190.

²⁴³ Kaysî, **age**, s.190.

²⁴⁴ Taberi, **age**, c.4, s.134; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.161; Kaysî, **age**, s.191.

olmuştur. Muhtar zaten kozmopolit bir kent haline gelen Kûfe’de mevalinin desteğini de almasını bilmiş ve ciddi anlamda bir güç haline gelmiştir.

Ubeydullah b. Ziyâd, Süleyman b. Surad ve ordusunu yendiğinde hapiste bulunan Muhtar, Abdullah b. Ömer’in aracı olmasıyla tekrar haptisten kurtulmuştur.²⁴⁵ Muhtar’ın çelişkili hallerinden şüphelenen Kûfeliler İbnü’l Hanefiyye’nin yanına giderek Muhtar’ın onun tarafından görevlendirip görevlendirmedini sordular. İbnü’l Hanefiyye’nin net bir cevap vermeden Muhtar’ı görevlendirmedini ima etmesine rağmen yanına gelen heyet onun net olarak ‘hayır’ demediğini bu durumda da Muhtar’a görev verdiği sonucuna varmıştır.²⁴⁶

Muhammed b. Hanefiyye’nin Muhtar hakkındaki sorulara muğlak cevaplar vermesi şüphesiz bir taktik icabıdır. En başından beri Muhtar’ın güvenilir biri olduğunu bilen İbnü’l Hanefiyye, Hz. Hüseyin’in intikamının bir şekilde alınmasını arzuluyordu. Bu arzusunu kimin gerçekleştireceği aslında onun için çok da önemli değildi. Ayrıca hem İbn Zübeyr hem de Emevîler’e karşı bir denge oluşturmak adına Muhtar’ın net bir şekilde onun tarafından görevlendirilmediğini söylememiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Muhtar Kûfe’de ciddi bir güç haline gelmesine rağmen halkın tam desteğini sağlayamamıştı. Bu desteği almak için Hz. Ali’nin meşhur komutanı Malik Eşter en-Nehani’nin oğlu olan ve Kûfe eşrafının önde gelen simalarından İbrahim el-Eşter’i kendi safına katmak istedi. Aracılar vasıtasıyla bir görüşme gerçekleştiren ikiliden Muhtar, İbrahim el-Eşter’e İbnü’l Hanefiyye’den olduğunu iddia ettiği mektubu verdi. Mektubun içeriğinde İbn’ul Hanefiyye’nin Kûfe’deki hareketin lideri olarak Muhtar’ı tayin ettiği ve ona biat edilmesi gerektiğine dair emirler mevcuttu. İbrahim el-Eşter’in mektup hakkında temkinli davrandığı ve Muhtar’ın şahitler göstererek onu ikna ettiği rivayet edilir.²⁴⁷

Bu olaydan sonra İbrahim’in biatini alan Muhtar artık harekete geçmeye hazır hale geldi. H.65 yılının Rebiülevvel ayında huruç harekâtı düzenleyen Muhtar’ın bu durumunu haber alan İbn Zübeyr’in Kufe valisi Abdullah b. Muti, Muhtar’ı muhasara altına aldı. İbrahim el-Eşter’in devreye girmesiyle kurtulan Muhtar, Kûfe’de ateşli bir konuşma yapmıştır. Muhtar her ne kadar Muhammed bin Hanefiyye adına hareket ettiğini söylese de ona Beytülmal’dan de hiç bir şey göndermemiştir.²⁴⁸ Muhtar’ın böyle davranması aslında yola

²⁴⁵ Taberi, **age**, c.4, s.146; İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.195.

²⁴⁶ Taberi, **age**, c.4, s.148-149; İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.197-198.

²⁴⁷ Taberi, **age**, c.4, s.149-150; İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.199-200; Kaysî, **age**, s.192.

²⁴⁸ Taberi, **age**, c.4, s.153-154; İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.207-208.

Ehli Beyt'in kanının hesabını sormak için çıkmadığının bir delilidir. Zira adına biat aldığı İbn Hanefiyye'den ne yaptığı isyan hareketi için izin almış ne de ona kazandığı ganimetlerden pay göndermiştir. Öyle görünüyor ki Muhtar, Hz. Hüseyin'in kanını paravan ederek hüküm sürmeye başlamıştır. Nitekim bu olaydan sonra Muhtar Hz. Hüseyin'in katline sebep oldukları gerekçesiyle birçok Kûfeli'yi ya öldürmüş ya da evlerini yıktırıştır.²⁴⁹

Mervan b. Hakem'in halife olmasında başrolü oynayan başka bir Sakîfli Ubeydullah b. Ziyâd, Tevvâbîn hareketini mağlup ettiği sırada Mervan b. Hakem ölmüştü. Yerine geçen oğlu Abdülmelik, Ubeydullah'a yeni hedefinin Kûfe olduğunu bildirmiş ve onu Muhtar es-Sekafî üzerine göndermişti.²⁵⁰

Bu esnada Muhtar gizlice Abdullah b. Zübeyr'e mektup yazarak kendisine biat etmek istediğini karşılığında da Kûfe valiliğini istediğini belirtti. Abdullah b. Zübeyr bu teklife de olumsuz cevap verince Muhtar, Abdülmelik b. Mervan'ın askerlerinin Medine'ye doğru geldiğini ve isterse Medine'yi koruyacağına dair bir mektup daha yazdı.²⁵¹

Muhtar es-Sekafî bu yaklaşımıyla hala İbn Zübeyr'in kendisine görev vereceğini ümit ediyor ve ondan gelecek olumlu bir adım bekliyordu. Muhtar'ın Abdullah b. Zübeyr'i doğrudan karşısına almaktan kaçındığı da anlaşılıyor. Muhtemelen Abdülmelik b. Mervan'ın gücünden çekinen Muhtar es-Sekafî, İbn Zübeyr'i bir denge unsuru olarak kullanmayı amaçlamıştır.

Muhtar, İbn Zübeyr'e Medine'ye yürüyen Emevî ordusuna karşı ittifak teklifinde bulununca İbn Zübeyr bunu kabul etti. Muhtar da hemen bir ordu gönderdi. Başlarında Abbas b. Sehl olduğu halde yola çıkan İbn Zübeyr'in ordusu Şurahbil b. Vers komutasındaki Kûfelilerle Medine yakınlarında buluştu. Abbas b. Sehl onlardan Abdullah b. Zübeyr'e biat etmelerini istedi. Başından beri bu işin bir hile olduğundan şüphelenen İbn Zübeyr, ordusunu göndermeden evvel Abbas'a uyanık olması gerektiğini söylemişti. Kûfe ordusunun biat etmediğini gören Abbas ani bir baskınla hepsini kılıçtan geçirdi. Bu haber Muhtar'a ulaşınca şimdiye kadar karşısına almaktan çekindiği ve sürekli bir umut ışığı kovaladığı İbn Zübeyr'e düşmanlığını ilan etti.²⁵²

²⁴⁹ Taberi, **age**, c.4, s.160-161.

²⁵⁰ Taberi, **age**, c.4, s.155.

²⁵¹ Taberi, **age**, c.4, s.166; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.225-226.

²⁵² Taberi, **age**, c.4, s.168; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.226-227.

Muhtar için aslında bu olay bir kırılma noktası olmuştur. Önceleri Muhtar'ı ciddi bir tehlike olarak gören Abdullah b. Zübeyr onun yenilemeyecek birisi olduğunu böylelikle anlamıştır. Ayrıca Muhtar'ın kendisinden sürekli görev talebinde bulunması onun aslında İbnü'l-Hanefiyye adına faaliyet göstermediğinin alametiydi. Bu davranışıyla arkasında Muhammed b. Hanefiyye'nin olmadığını açıkça ortaya koyan Muhtar için sonun başlangıcı olan süreç şimdi başlamaktaydı.

Hicretin 60. yılında Muhammed b. Hanefiyye, maiyetiyle beraber Mekke'ye hac yapmak için geldi. Abdullah b. Zübeyr ona biat teklif etti. Teklifi kabul edilmeyince de İbnü'l-Hanefiyye ve beraberindeki 17 kişiyi zemzem kuyusunun yanında hapsedti. Muhammed b. Hanefiyye ve beraberindekileri yakıp öldürmekle tehdit eden İbn Zübeyr onlara biat için belirli bir süre tanıdı. Bu sırada arkadaşlarıyla istişare eden İbnü'l-Hanefiyye Muhtar'dan yardım almayı uygun görerek ona mektup yazdı.²⁵³

Muhtar için, peşinden koştuğu davasının en önemli meşruiyet beratı bu mektuptur. Zira daha önce Muhtar'dan doğrudan doğruya bir yardım ve destek talebinde bulunmayan İbnü'l-Hanefiyye, bu mektupla bir bakıma Muhtar'a Ehli Beyt davasının önemli bir savunucusu rolü de vermiş bulunmaktadır. Muhtar mektubu aldıktan sonra Mekke'ye 150 kişilik bir süvari birliği gönderdi. İbnü'l-Hanefiyye ve arkadaşlarını kurtaran bu birlik yanlarında getirdikleri 30.000 dirhemi İbnü'l-Hanefiyye'ye verdiler. O da bu parayı dağıtıp Kûfeliler'i memleketlerine yolladı. Kendisi de ailesiyle beraber Medine'ye gitti. Muhtar'ın gönderdiği adamlar Mescid-i Haram'a kılıçlarla girmek istemişlerdi. Muhammed b. Hanefiyye'nin böyle bir şeyi yapmanın caiz olmadığını söylemesi üzerine kısa sopaları ellerine alarak Mescid-i Haram'a girdiler. Bunlara “ellerinde odun olanlar” anlamında Haşebiyye denilmiştir. Bunlar daha sonra Şia fırkalarından bir kolu oluşturmuşlardır.²⁵⁴

İbnü'l-Hanefiyye'yi kurtararak bir kez daha yıldızını parlatan ve artık onun emriyle hareket ettiği izlenimini herkese göstermeye çalışan Muhtar, aynı sene içerisinde İbrahim el-Eşter'i 7.000 kişi ile Ubeydullah bin Ziyad'ın üzerine gönderdi. Ubeydullah da 70.000 kişiyle, Musul sınırındaki Hazir nehrinin kıyısında karargâh kurdu. İki ordu savaş hazırlıkları yaptığı esnada Şam ordusunun sol kanat komutanı Umeyr b. Hubab es-Selmi, gizlice İbrahim'in yanına gelerek Muhtar'a biat edeceğini, savaş başlayınca geri çekilerek arkadan saldıracağını söyledi. Umeyr, Kays kabilesinin liderlerden biriydi. Mercirâhit

²⁵³ Taberi, **age**, c.4, s.169-170; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.228.

²⁵⁴ Taberi, **age**, c.4, s.171; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.228-229.

Savaşı'nda Emevîler'in Kays kabilesine yaptıklarını bir türlü sindirememişti. Şimdi intikam almak için kendi ordusuna ihaneti göze almıştı.²⁵⁵

H.67 yılı Muharrem ayının 9. günü kanlı bir savaş sonrası Kerbela olayının sorumluları arasında yer alan başta Ubeydullah b. Ziyâd ve Husayn b. Numeyr olmak üzere Şam ordusunun önde gelenleri öldürüldü. Ubeydullah b. Ziyâd'ın kesik başı Muhtar'a gönderildi. Kûfe'de Muhtar tarafından teşhir edilmesinin ardından Mekke'deki Muhammed b. Hanefiyye'ye gönderilen kesik başlar Kâbe'nin kapısında da teşhir edildikten sonra Mekke'de gömüldü.²⁵⁶

Hazir Nehri Savaşı esasen mevali-Arap savaşının ikinci raundudur. İlk karşılaşmada Süleyman b. Surad liderliğindeki Tevvâbîn hareketini mağlup eden Ubeydullah b. Ziyâd başarılı olamamış ve mağlubiyeti canıyla ödemiştir. Bu savaşta mevali ilk kez kendisinden sayıca kat kat üstün Araplar'a üstünlük kurmuştur. Bu durum, sonrasında gelişen birçok olayı da sosyal cihetten etkilemeyi başarmıştır.

Kerbela hadisesinin baş sorumlusu Ubeydullah b. Ziyâd'ın öldürülmesi, Muhtar'ın mevcut popülaritesini daha da arttırmıştı. Muhtar es-Sekafî artık hem Emevîler hem de Abdullah b. Zübeyr için ciddi tehlike arz etmekteydi. Muhtar'ın daha fazla başına bela olmasını istemeyen Abdullah b. Zübeyr, kardeşi Mus'ab b. Zübeyr'i Irak valiliği görevine getirerek Muhtar'ın üzerine yürümesini istedi. Kûfe'de Muhtar'ın mevaliye eşit haklar tanınmasından ötürü ona diş bileyen Araplar mevcuttu. Muhtar'ın daha önce Hz. Hüseyin'i bahane ederek öldürttüğü yahut öldürülmekten korkarak kaçan birçok Kûfeli Basra'ya giderek Mus'ab b. Zübeyr'i Kûfe'de Muhtar'la savaşması için teşvik etti. Bunun üzerine Kûfe'ye gelen Mus'ab'ın ordusuyla Muhtar'ın gönderdiği birlikler arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Mus'ab b. Zübeyr'in önemli adamlarından Muhammed b. Eşas'ın öldürülmesine rağmen Muhtar'ın ordusu yenildi ve Muhtar es-Sekafî sarayına kaçmak zorunda kaldı. Bu gelişme üzerine Mus'ab b. Zübeyr Kûfe şehrini kuşatma altına aldı. Yaklaşık dört aylık muhasaranın ardından yanında 19 kişi kalan Muhtar son bir huruç harekâtıyla mücadele etse de Mus'ab b. Zübeyr'in askerleri tarafından öldürüldü. Elleri kesilerek Cuma mescidinin kapısına çivilendi.²⁵⁷

²⁵⁵ Taberi, **age**, c.4, s.171; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.238.

²⁵⁶ Taberi, **age**, c.4, s.172; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.240-241.

²⁵⁷ Taberi, **age**, c.4, s.175; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.249-250.

Abdullah b. Zübeyr kardeşi Mus'ab aracılığıyla Muhtar es-Sekafî sorununu ortadan kaldırmış gözükse de esasında yaptığı kendi aleyhine olan bir iştir. Zira Muhtar, kendisiyle olduğu kadar Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'la da düşmandır ve yukarıda ifade ettiğimiz şekilde onun Irak valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ı mağlup ederek öldürmüştür. Muhtar ve Abdullah b. Zübeyr arasındaki savaştan Abdülmelik b. Mervan'ın kazançlı çıktığını söylemek çok da zorlama bir yorum olmayacaktır. Böylece Abdülmelik kendisini uğraştıran iki gruptan birinden kurtulmuştur. Geriye kalan şey, tek düşmanın yorgun ordusunu yenmek ve saldırıya geçmektir ki Abdülmelik de tam olarak aynı şeyleri yapmıştır. Öte yandan Arap-mevali kapışmasının başka bir boyutu olan bu savaşta mevali bir kez daha yenilmiştir.

Burada dikkat çeken bir başka olay ise Muhtar'ın çok güvendiği isimlerin başında gelen İbrahim el-Eşter'in olaylara seyirci kalması ve Muhtar için herhangi bir girişimde bulunmamasıdır. Muhtemelen İbrahim artık dengelerin Muhtar es-Sekafî aleyhine döndüğünü görmüş olacak ki yaklaşık dört ay süren kuşatmaya karşı bir mukavemet göstermemiş ve olan biteni sadece izlemekle yetinmiştir. Nitekim savaştan kısa bir süre sonra Mus'ab tarafından kendi saflarına katılmasını isteyen bir mektup²⁵⁸ alan İbrahim el-Eşter o sırada Musul'da bulunuyordu. Mus'ab'ın kendisine yaptığı teklifi kabul eden İbrahim böylece sırtını dayayacak siyasi otoriteyi de bulmuş oluyordu. Babası Malik el-Eşter'in Emevîler'e kök söktürdüğü ve kendisi de Emevîler'in Irak valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ı öldürdüğü göz önüne alındığında İbrahim el-Eşter için en iyi ihtimalin Mus'ab dolayısıyla Abdullah b. Zübeyr olduğu da akla daha yatkın gelmektedir.

İslam tarihinin en tartışmalı kişilerinden olan Muhtar es-Sekafî'nin düşünce ve faaliyetlerinin kendisinden sonraki dönemleri şekillendirdiği muhakkaktır. Muhtar, İslam tarihinde Beda²⁵⁹ kavramını ilk diline dolayan kişi olduğu gibi Mehdilik konusu hakkında da ortaya fikir atanlardan birisi olmuştur. Muhtar'ın kişilik olarak güven telkin etmeyen ve anında fikir değiştirebilen bir yapıda olduğu söylenebilir. Ayrıca o, davasını güttüğünü iddia ettiği Ehl-i Beyt hakkında da samimi olmaktan uzaktır. Nitekim öldürülmeden önce Saib b. Malik el-Eşari'yle aralarında geçen şu konuşma bu kanaati destekler mahiyettedir:

²⁵⁸ Taberi, *age*, c.4, s.177.

²⁵⁹ "Gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi" manalarına gelen beda, terim olarak "Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi" şeklinde tarif edilir. Beda telakkisi ilk olarak Şii çevrelerde ortaya çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Avni İlhan, "Beda", *DİA*, İstanbul 1992, c.5, s.290.

*“Ahmak herif sana neler oluyor? Ben, Araplar’ın ileri gelen adamlarından biriyim. İbn Zübeyr’i Hicaz’da, Mervan’ı Şam’da, İbn Necde’yi de Yemâme’de ayaklanırken gördüm. Bu ayaklanmada ben de onlar gibi birisiyim.”*²⁶⁰

Muhtar es-Sekafî’nin ölümüne sahabenin verdiği tepki de hayli dikkat çekicidir. Mus’ab b. Zübeyr, Abdullah b. Abbas’la karşılaştığında ona *“Sen yalancının öldürüldüğünü haber almadın mı?”* diye sormuş İbn Abbas yalancının kim olduğunu bilmediğini söyleyince Mus’ab yalancıdan kastının Muhtar es-Sekafî olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Abbas, *“Muhtar’ın öldürüldüğü haberini aldım.”* diyerek Mus’ab’ın görüşüne ortak olmadığını dile getirmiştir. İbn Abbas’ın bu tavrından rahatsız olan Mus’ab ona tekrar; *“Anlaşılan sen onun yalancı diye adlandırılmasını kabul etmiyorsun ve öldürülmesinden de rahatsız olmuş gibisin.”* deyince Abdullah b. Abbas’ın cevabı şöyle olmuştur: *“O öyle bir adamdır ki bizi öldürenleri öldürdü, intikamımızı istedi ve kalplerimize şifa verdi. Onun bizden görmesi gereken karşılık hakaret ve ölümüne sevinç olamaz.”* Yine Mus’ab b. Zübeyr Abdullah b. Ömer’le karşılaşmış ve ona selam vermişti. İbn Ömer’in selamını almaması üzerine Mus’ab *“Ben senin kardeşinin oğlu Mus’ab’ım.”* demiş İbn Ömer ise ona *“Sen bir gün içerisinde kible ehlinde on yedi bin kişiyi öldürmüş bir kişisin.”* diye cevap vermiştir. Onların facir ve kâfir olduğunu dile getiren Mus’ab’a, İbn Ömer *“Allah’a yemin ederim ki sen babanın sana miras bıraktığı koyunlardan aynı sayıda öldürmüş olsaydın bile bu yine de israf olurdu.”* diyerek terslemiştir.²⁶¹ Anlaşılan o ki önde gelen sahabilerden Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas, Muhtar es-Sekafî’nin ölümüne gerçekten üzülmüşler ve kabullenememişlerdi. Burada her iki sahâbî içinde farklı etkenlerin olduğunu söylemek mümkündür. Zira Abdullah b. Ömer’in karısı Muhtar’ın kız kardeşi olduğundan arada bir akrabalık bağı olduğu ve İbn Ömer’in de bu minvalde tepki gösterdiği açıktır.

Muhtar’ı farklı kılan hususlardan birisi de sistem dışına itilmiş ve ikinci planda kalan mevaliye eşit haklar vermek suretiyle onlardan bir ordu kurmuş olmasıdır. Mus’ab b. Zübeyr’i Basra’dan Kûfe’ye gitmeye ikna eden Kûfelilerin kahir ekseriyetinin Güneyli Araplar’dan oluşması dikkat çekicidir. Onların Muhtar’a bu denli düşmanlaşmasının en önemli sebebi Muhtar es-Sekafî’nin Arap-mevali eşitsizliğini ortadan kaldırmaya çalışmasıdır. Daha önce ikinci sınıf olan mevaliyle eşit konuma gelmeyi hazmedemeyen,

²⁶⁰ İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.248.

²⁶¹ İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.253.

ganimetlerden kendilerine eskisine oranla daha az hisse düşen ve artık Kûfe’de fazla söz sahibi olamayan Arap kabileleri Muhtar’a düşman olmuşlardır. Nitekim Mus’ab b. Zübeyr’in ordusunda sağ kanadı yöneten Ezd kabilesinin lideri Mühelleb b. Ebû Sufre kazanılan zafere sevinmemiş ve sebebi sorulduğunda ölenlerin çoğunun kölelerle kendi kabilesinden olduğunu söylemiştir. Bu ruh hali aslında tarafların farklı motivasyonla birbirine saldırdığını ortaya koymaktadır. Muhtar es-Sekafî ve yanındakiler Ehl-i Beyt merkezli bir oluşum içinde yer alırken, Mühelleb ve diğer Araplar, mevaliye olan öfkelerinden Mus’ab b. Zübeyr’in ordusuna katılarak Mekke’de halifeliğini ilan eden Abdullah b. Zübeyr adına savaşmışlardır.

Mevalinin Şia saflarında yer alması bir hayli ilgi çekicidir. Kanaatimizce mevalinin Şia muhibbi olması bir sebep değil sonuçtur. Mevcut düzene muhalefet eden hiziplerden birisinin Şia oluşu mevaliyi Şia’nın yanında olmaya itmiştir. Nitekim Abbasiler döneminde yapılan Ehl-i Beyt mensubu kişilerin isyanlarına karşı mevalinin aldığı pozisyon incelendiğinde mevalinin pek de Ehl-i Beyt’in yanında yer alan bir tutum gösterdiği söylenemez. Muhtar’ın da bu anlamda zaten samimi olmayan Ehl-i Beyt sevgisi bir bakıma açıklık kazanmış olacaktır.

Çıkarları uğruna Şia taraftarı olan Muhtar es-Sekafî’nin İslam âlemine hediye ettiği bir diğer mesele de Muhammed b. Hanefiyye’nin imam ve mehdî olduğunu iddia eden ilk aşırı Şîî grubu olan Keysaniyye²⁶² fırkasıdır. Özellikle Muhtar’ın ölümünden sonra farklı kollara ayrılan bu fırka mensupları özellikle tenasüh, hulul, ricat gibi kavramları ilk kez kullanmışlar ve kendilerinden sonraki birçok akımı etkilemişlerdir.

Sonuç olarak Muhtar es-Sekafî’nin İslam tarihini şekillendiren sosyal, siyasal ve itikadi meselelerde payı olduğu su götürmez bir gerçektir. Hem ihtilal önderi, hem de aykırı fikirlere sahip dinî bir lider olarak Muhtar kendisinden sonraki süreci ciddi anlamda etkileyen çok renkli bir figürdür. Muhtar hakkında dikkat çeken bir yorum da Wellhausen’dan gelmiştir.

Müsteşrik Wellhausen’e göre Muhtar’ın başarısız ihtilaliyle Ebu Müslim’in başarılı isyanı arasında yakın bir bağlantı mevcuttur. Muhtar’ın yaktığı ateş h.67 yılında kanla söndürülmüş gibi görünmesine rağmen külün altında yanmaya devam ederek Kûfe’den Horasan’a sıçramıştı. Horasan’da başlayan ihtilal hareketinin Kûfe’ye göre başarılı olma

²⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, “Keysâniyye”, *DİA*, İstanbul 2002, c.25, s.362-364.

ihtimali daha yüksekti. Zira mevali Horasan'da daha düzenli ve disiplinli halde bulunuyordu. Araplar da Kûfe'de olduğundan daha zayıf halde oldukları için Horasan ihtilali çok daha müsait şartlar içermekteydi. Muhtar es-Sekafî bu bağlamda İslam tarihinin en önemli şahıslarından birisi olarak gerçekleştirecek birçok olaya tesiri etmiştir.²⁶³

2.2.4. Ubeydullah b. Ebû Bekre (ö. 79/698)

Sahabeden Ebû Bekre Nüfey b. Mesrûh es-Sekafî'nin oğlu olan Ubeydullah, babasının anne bir kardeşi Ziyâd b. Ebih Irak valisi olunca onun tarafından Fars'a gönderildi. Buradaki vazifesini başarıyla ifa eden Ubeydullah daha sonra h.50 yılında Hz. Muâviye tarafından Basra kadılığına tayin edildi ve onun yakın adamları arasında yer aldı.²⁶⁴

H.79 yılında Haccac tarafından Sistan bölgesinin sorumluluğu kendisine verilen İbn Ebû Bekre Türk hükümdarı olan Rutbil üzerine yürüdü. Daha önce Müslümanlarla anlaşma yapmış olan Rutbil her yıl vermek üzere haraca bağlanmıştı. Rutbil o haracı kimi zaman verir, kimi zaman da vermezdi. Haccac, Ubeydullah b. Ebû Bekre'ye adam göndererek Rutbil'le savaşmasını istedi. Ubeydullah, Rutbil'in elinden birçok yeri aldığı gibi koyun ve keçilerine de el koydu. Buna mukabil Rutbil çeşitli taktiklerle Ubeydullah b. Ebû Bekre'nin ordusuna büyük zayıat verdi. Ordusunun büyük çoğunluğu perişan olan Ubeydullah, çok ağır şartlar ihtiva eden bir anlaşma yaparak canını kurtardı.²⁶⁵

Halife Abdülmelik b. Mervan, savaş meydanlarındaki kahramanlık ve cesaretiyle tanınan İbn Ebû Bekre'den Habeş asıllı olması sebebiyle “*Şarklıların Siyah Efendisi*” diye söz ettiği rivayet edilmiştir. Ebû Hatim künyesiyle anıldığı belirtilen Ubeydullah b. Ebû Bekre h.79 yılında Türkler'in karşısında uğradığı ağır mağlubiyetin üzüntüsünden veya kulağındaki bir rahatsızlıktan dolayı Büst şehrinde vefat etmiştir.²⁶⁶

2.2.5. Haccac b. Yusuf (ö. 95/714)

Hicri 41 yılında Taif'te doğan Haccac anne ve baba tarafından Sakîf Kabilesi'nin Ahlâf koluna mensuptur. Emevîler'e sadakatle bağlı olduğundan “Küleyb” (köpek yavrusu) lakabıyla da tanınan Haccac'ın en meşhur lakabı hiç şüphesiz “zalim”dir. Haccac b. Yusuf,

²⁶³ Wellhausen, *age*, s.240.

²⁶⁴ Nadir Özkuyumcu, “İbn Ebû Bekre”, *DİA*, İstanbul 1999, c.19, s.426.

²⁶⁵ Taberi, *age*, c.4, s.208.

²⁶⁶ Özkuyumcu, *age*, c.19, s.426.

Taif'ten ayrılincaya kadar babasının yanında çocuklara Kur'an talimi yaptıran bir öğretmen olarak görev yapmıştır.²⁶⁷

Bütün Hicaz bölgesinin biatine rağmen Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeyen Haccac ve ailesi Şam'a gelerek Mervan b. Hakem'in halifeliğine destek oldular. Şam'da halife olduktan sonra ilk iş olarak Mısır'a giden Mervan'ın yanında Yusuf b. el-Hakem ve oğlu Haccac vardı.²⁶⁸ Haccac ve ailesi Rebeze Savaş'ında Musab b. Zübeyr'in kılıçtan geçirdiği Şam ordusu saflarında yer alırken canlarını zor kurtarmışlardı.²⁶⁹

Haccac b. Yusuf'un Emevî iktidarında aldığı ilk mühim görev Abdullah b. Zübeyr'e karşı Mekke üzerine gidecek ordunun başına getirilmesidir. Haccac'ın göreve getirilmesi hadisesi ilginçtir. Haccac'ın Abdullah b. Zübeyr ile çarpışmaya gönderilme nedeni halife Abdülmelik b. Mervan'a söylediği *“Rüyamda Abdullah b. Zübeyr'i yakaladığımı ve derisini yüzdüğümü gördüm. Onun için beni onun üzerine gönder ve onunla savaşma işini bana ver.”* sözleri olmuştur.²⁷⁰

Hicretin 72. yılında 2.000 kişilik bir kuvvetle Mekke'ye doğru yola çıkan Haccac kendi memleketi Taif'te karargâhını kurmuştu. Mekke'ye yönelik taciz saldırılarında bulunan Haccac en sonunda Harem-i Şerif'e girmek için halife Abdülmelik b. Mervan'dan izin istedi. Abdülmelik de o sırada Medine'de bulunan Hz. Osman'ın azatlı kölesi Tarık b. Amr'dan Haccac'a yardıma gitmesini istedi. Bu yıl hac emiri olarak görevlendirilen Haccac Abdullah b. Zübeyr tarafından şehre sokulmamış ve tavaf edememiştir. Aynı şekilde Mekke'de bulunan İbn Zübeyr ve beraberindekiler ise Arafat'ta vakfe yapamamışlardı.²⁷¹

Ebu Kubeys dağına mancınık kurdurarak Mekke'yi mancınık yağmuruna tutan Haccac muhasarayı aylarca devam ettirirken Mekke'de kuşatmanın uzaması nedeniyle şehirde hayat durma noktasına gelmiş ve birçok olumsuzluk baş göstermişti. Açlık ve fiyatların aşırı artması sonucu Abdullah b. Zübeyr'in taraftarları Şam ordusuyla barış yapmak istediklerini söylediler de İbn Zübeyr, onların bu görüşlerini reddetti. Bunun üzerine kardeşleri ve oğulları olmak üzere birçok kişi kendisini terk etti. Yanında yalnızca iki oğlu

²⁶⁷ Aycan, “Haccac”, *DİA*, İstanbul 1996, c.14, s.427; Hitti, *age*, c.2, s.326; Kaysî, *age*, s.141.

²⁶⁸ Aycan, “Emevî İktidarının Devamında...”, s.131-132.

²⁶⁹ Aycan, “Haccac”, *DİA*, c.14, s.427; Delice, “Haccac b. Yusuf (Hayatı ve Faaliyetleri)”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1998), s.446.

²⁷⁰ İbnü'l Esîr, *age*, c.4, s.316; Ahmet Lütfi Kazancı, “Haccac B. Yusuf es-Sakafi (95/714)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (1992), s.120.

²⁷¹ Taberî, *age*, c.4, s.189-190; İbnü'l Esîr, *age*, c.4, s.316-317.

ve birkaç yakın adamı kalan Abdullah b. Zübeyr bir huruç harekâtı sırasında Haccac'ın askerleri tarafından öldürüldü.²⁷²

Abdullah b. Zübeyr, Emevîler'i en çok uğraştıran kişilerden birisi olmuştur. Aslında o Hz. Ali'ye de biat etmeyip muhalefet saflarında yer almaktaydı. Emevî hilafeti boyunca yaklaşık dokuz yıl kendi hilafetini tesis eden Abdullah b. Zübeyr'i tarih sahnesinden silen Haccac b. Yusuf olmuştur. Bu icraatı Haccac'ın Emevî iktidarındaki ilk büyük atılımıydı. İslam tarihinin en tartışılan isimlerinden biri olan Haccac'ın kariyeri böylelikle Kâbe'yi mancınıkla dövdürmek ve hicretten sonra doğan ilk muhacir olarak bütün Müslümanların doğumuna sevindiği İbn Zübeyr'i öldürmek gibi pek de hayırlı olmayan icraatlarla başlamış oldu. İbn Zübeyr'in ölümünden sonra Mekke halkı Haccac vasıtasıyla Abdülmelik b. Mervan'a biat etti. Biat aldıktan sonra Abdülmelik tarafından Hicaz valisi olarak atanan Haccac Medine'ye gelerek burada da biat aldı.²⁷³ Abdullah b. Zübeyr'in ortadan kaldırılmasıyla beraber Abdülmelik b. Mervan bütün İslam coğrafyasında hilafetini kabul ettirerek idaresini tesis etmiş oldu. Hiç şüphesiz bunda en büyük pay, genç ve acımasız Hicaz valisi Haccac b. Yusuf'a aitti. Haccac iki yıl içerisinde Hicaz'a ek olarak Yemen ve Yemame valiliğini de uhdesine aldı.²⁷⁴

H.75 yılında Abdülmelik b. Mervan Haccac'a Irak genel valiliği görevini vermişti. Haccac Irak valiliğini almakla beraber artık kişisel kariyerinde yeni bir sayfa açıyordu. Üstelik o bu göreve seleflerinden Ziyâd b. Ebîh'in isteyip ulaşamadığı biçimde geliyordu. Hatırlanacağı üzere Ziyâd, Irak valisiyken Hicaz valiliğini de istemiş, halife Hz. Muâviye bunu uygun görmüşse de altı ay içerisinde Ziyâd ölmüş ve emeline ulaşamamıştır. Ziyâd'ın aksine Haccac önce Hicaz valisi olmuş ardından ise kargaşanın ve memnuniyetsiz halk kitlelerinin anavatanı Irak bölgesine tayin edilmiştir.²⁷⁵

Haccac'ın Irak valiliğinde karşılaştığı ilk olay Abdullah b. Carud ve arkadaşlarıyla aralarında çıkan çatışma olmuştur. İbn Carud ve kendisini destekleyenlerden bazıları Haccac tarafından öldürülmüştür. Böylece Haccac Basra'da ilk icraatını gerçekleştirmiş oldu.²⁷⁶

²⁷² Taberi, **age**, c.4, s.192-193; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.318; Wellhausen, **age**, s.94; Delice, **agm**, s.447.

²⁷³ Taberi, **age**, c.4, s.193; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.324-325.

²⁷⁴ İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.329; Hitti, **age**, c.2, s.327; Apak, **age**, c.3, s.138-139.

²⁷⁵ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.355; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.338; Hitti, **age**, c.2, s.327; Apak, **age**, c.3, s.141.

²⁷⁶ Kaysî, **age**, s.144.

Haccac Irak’a geldiğinde müzmin muhalif gruplar olan Hariciler ve Hz. Ali taraftarlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Haccac b. Yusuf Kûfe’ye tebdil-i kıyafet girmiş ve derhal Kûfe camisine giderek meşhur hutbelerinden birini vermiştir.²⁷⁷ Bu hutbede Haccac Kûfeliler’e, İbn Zübeyr’i önce övmüş daha sonra ise onun sapkınlardan olduğunu ifade etmiştir. Haccac, Kûfeliler’in de eğer itaat etmezlerse, akıbetlerinin Abdullah b. Zübeyr’den farksız olacağını söyleyerek onları tehdit etmiştir.²⁷⁸

Başka bir rivayete göre ise Haccac b. Yusuf, Kûfe’ye yanında sadece on iki deve süvarisi olduğu halde gelerek tebdili kıyafet bir şekilde Kûfe mescidinde sert ve haşın tavırlarla minbere çıkmıştır. Yüzünü örten sarığını çıkarışı ve burada ateşli bir hutbe irad edişi kitaplara girecek kadar efsaneleşmiş bir menkıbe olarak nakledilir. Haccac b. Yusuf takip edeceği siyaseti açık kelimelerle sarih olarak tebliğ edip bildirerek, daha işin başında Kûfelilere gözdağı vermiş oluyordu. Haccac Kûfe mescidindeki sözlerine eski Arap şiirinden gelen şu beyitle başlamıştı: *“Ben karanlık getirip yayan ve azametli dağların tepelerine tırmanan kimseyim, Sarığımı suratımdan sıyırdığım an sen beni tanırsın. Ey Kûfe ahalisi! Boynundan vurulmaya hazır kelleler görüyorum; gerçekten de ben bunu yapabilecek bir kimseyim! Sarıklar ile sakallar arasında galiba kan görüyorum.”*²⁷⁹

İslam tarihine bakıldığında Haccac b. Yusuf’un bu söylediklerini harfiyen yerine getirdiğini görmek mümkündür. Kararlı ve kudretli olduğu kadar zalimliğiyle de meşhur bu valinin önünde hiç kimse duramamış, onu durduracak direnç kimi zaman gösterilse de nihayetinde kazanan Haccac b. Yusuf olmuştur.

Kûfe’ye Ramazan ayında gelen Haccac b. Yusuf, yine kendisi gibi Sakîfli olan Hakem b. Eyyub’u, Basra’ya gönderirken oldukça dikkat çekici bir uygulamaya da imza atmıştır. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde askerlik vazifesini yapmayan bir kişinin sarığı başından alınır, halkın arasında ayakta bırakılarak teşhir edilirdi. Haccac b. Yusuf ise bu uygulamadan farklı olarak askerlik görevinden kaçan kişilere ağır cezalar vermiştir. İslam tarihinde ordudan geri kalan kimseleri ölümle cezalandıran ilk kişi Haccac b. Yusuf’tur.²⁸⁰

Haccac’ı Irak’ta uğraştıran meselelerin başında Harici fırkalarından Sufriyye kolu gelmektedir. Şebib b. Yezid liderliğinde örgütlenen Hariciler, Haccac’ı oldukça zor

²⁷⁷ İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.338; Hitti, **age**, c.2, s.327.

²⁷⁸ Muhammet Selim İpek, “Hatip Olarak El-Haccac b. Yusuf”, **EKEV Akademi Dergisi**, 57 (2013), s.25.

²⁷⁹ Hitti, **age**, c.2, s.327.

²⁸⁰ İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.341-342.

durumda bırakmıştır.²⁸¹ Aslen Şeyban kabilesine mensup olan Şebib b. Yezid, etrafına topladığı adamlardan biat alarak civardaki beldelere baskın düzenlemeye başladı. Haccac'ın üzerine gönderdiği Cezl b. Said'i komutasındaki askerleri mağlup eden Şebib, gözünü Kûfe'ye dikti. Kûfe'ye girerek şehri talan eden Hariciler burada birçok kişiyi öldürmüşlerdir. Haccac bu gelişmeler karşısında akrabasından Zaide b. Kudame es-Sekafî komutasında bir ordu daha hazırlayarak Şebib'e karşı gönderdi.²⁸² Zaide'yi de öldüren Şebib artık ciddi bir sorun haline gelmişti. Uzun mücadeleler sonunda Haccac'ın önemli komutanlarını öldüren Şebib, nihayet Haccac tarafından gönderilen Süfyân b. Ebred komutasındaki ordu tarafından mağlup edilerek öldürülmüştür.²⁸³

Haccac b. Yusuf'u en çok meşgul eden meselelerden birisi olan Şebib b. Yezid ve beraberindeki Hariciler böylece ortadan kaldırılarak başta Haccac olmak üzere Emevî iktidarı derin bir nefes almıştır. Haccac böylelikle Abdullah b. Zübeyr'den sonra ikinci büyük toplumsal isyan hareketini de bastırmış oluyordu. Emevî iktidarının devamında Haccac'ın bu yadsınamaz rolü sık tekrar eden bir hal almıştır.

Haccac, Mugîre b. Şu'be'nin oğullarının tıpkı babaları gibi toplumun saygı duyduğu kişiler olduğunu görmüştü. Bu konumlarından dolayı Mugîre b. Şu'be'nin oğullarından Urve'yi Kûfe, Mutarrif'i Medain, Hamza'yı da Hemedan'a vali olarak atamıştır.²⁸⁴ Mutarrif daha sonra Şebib b. Yezid'e destek vererek bir bakıma Haccac'a ihanet etmiştir. Bu ihanetin bedelini canıyla ödeyen Mutarrif ilginç bir şekilde ailesinin hilafına Harici görüşlere daha yakın birisiydi. Haccac'ı Şebib b. Yezid isyanı dışında uğraştıran bir başka Harici isyanı ise Katari b. Fucae liderliğindeki ayaklanmadır. Mugîre b. Şu'be'nin bir diğer oğlu Urve b. Mugîre'yi kendi yerine vekil bırakarak Basra'ya giden Haccac, burada Mühelleb b. Ebû Sufre komutasındaki birlikleri, doğu eyaletlerinde kontrolü ele geçirmiş bulunan Katari b. Fucae ve beraberindeki Hariciler'in üzerine göndererek Ezarika kolunun tamamına yakınına bertaraf etmeyi başarmıştır.²⁸⁵

Abdûlmelik, Irak ve Hicaz bölgesindeki problemleri yavaş yavaş çözdükten sonra çeşitli nedenlerle itaatsizlik gösteren Irak'a bağlı bölgeleri egemenliği altına almak istemişti. Bu

²⁸¹ İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.364; Apak, **age**, c.3, s.142; Sebahattin Çelik, "Emevî Devlet Otoritesinin Tesisinde Haccac b. Yusuf es-Sakafi'nin Fonksiyoner Rolü", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 (2003), s.26.

²⁸² İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.366-369.

²⁸³ Taberi, **age**, c.4, s.201; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.388; Apak, **age**, c.3, s.145.

²⁸⁴ İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.390.

²⁸⁵ Taberi, **age**, c.4, s.206-207; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.398-399; Hitti, **age**, c.2, s.328; Kaysî, **age**, s.160.

nedenle başarılarının taltifi olarak Haccac'ı bütün doğu vilayetlerinin valisi yapmıştı. Haccac h.79 yılında kendisi gibi Sakîf Kabilesi'ne mensup Ubeydullah b. Ebu Bekre komutasında bir orduyu sefere yollamış; fakat bu ordu Büst çöllerinde Türk hükümdar Rutbil tarafından ağır bir yenilgiye uğramıştı.²⁸⁶

Haccac bu yenilgi karşısında Rutbil üzerine Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as komutasında Tavus ordusu adıyla bilinen 20.000 kişilik bir ordu gönderdi. Rutbil'i mağlup ederek pek çok yeri de fetheden Abdurrahman geçici başarılar yerine kalıcı sonuçlar elde etmek istiyor ve bu nedenle ihtiyatlı davranıyordu. Haccac ise ondan daha hızlı hareket etmesini istiyor ve Abdurrahman'ın öne sürdüğü hiçbir mazereti dinlemiyordu. Bu şekilde bir müddet karşılıklı mektuplaşan ikili en sonunda anlaşmazlığa düştü.²⁸⁷

Abdurrahman'a ilerlemesini ve şayet emirlerine riayet etmeyecekse komutanlığı kardeşine devretmesini salık veren Haccac onun savaştan kaçtığını düşünmekteydi. Abdurrahman askerleriyle yaptığı istişareler sonucu Haccac'ın üzerine yürümeyi kararlaştırdı.²⁸⁸ Haccac, Basra'nın dışına çıkıp, şehrin etrafına hendekler kazarak savunma tedbirleri aldı. Abdurrahman, Haccac'ın terk ettiği Basra'ya girdi. Haccac'ın baskısından bıkan halk onu kurtarıcı gibi karşılayarak başlattığı isyana destek verdiler.²⁸⁹ Haccac'la uzun mücadelelere giren ve zaman zaman ona üstünlük sağlayan Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as en sonunda ona yenilerek Türk hükümdarı Rutbil'e sığındı.²⁹⁰ Haccac, Rutbil'den yedi yıl vergi almayacağını taahhüt ederek Abdurrahman'ın iadesi konusunda anlaştı. Bu esnada hasta olduğu rivayet edilen İbnü'l Eş'as ölünce başı kesilerek Haccac'a gönderildi.²⁹¹ Başka bir rivayette ise Abdurrahman'ın Haccac'ın eline geçmemek için intihar ettiği söylenmektedir.²⁹² Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın isyanına ulemadan da ciddi anlamda destek gelmesi dikkat çekici bir olaydır. İsyana destek verenler arasında Amr bin Buceyl eş-Şabi, Said bin Cübeyr, Ebu'l Bahteri et-Tai, Abdurrahman bin Ebu Leyla ve Muhammed bin Sa'd b. Ebu Vakkas gibi âlimler vardı.²⁹³

²⁸⁶ İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.405; Apak, **age**, c.3, s.147-148; Wellhausen, **age**, s.109; Aycan, "Emevîler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, s.165.

²⁸⁷ Taberi, **age**, c.4, s.212; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.408-409; Hitti, **age**, c.2, s.329; Apak, **age**, c.3, s.148-149.

²⁸⁸ Taberi, **age**, c.4, s.214; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.415; Apak, **age**, c.3, s.149; Çelik, **agm**, s.28.

²⁸⁹ Apak, **age**, c.3, s.150; İpek, **agm**, s.28.

²⁹⁰ Taberi, **age**, c.4, s.228-229; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.434.

²⁹¹ Taberi, **age**, c.4, s.229; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.450; Wellhausen, **age**, s.113.

²⁹² İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.450; Apak, **age**, c.3, s.152.

²⁹³ Taberi, **age**, c.4, s.219.

Emevî devletini yaklaşık dört yıl boyunca uğraştıran ve ilk etapta Haccac'ın yönetim biçiminden duyulan memnuniyetsizliğe karşı bir tepki olarak fitili ateşlenen Abdurrahman b. Muhammed'in isyanı bertaraf edildi. Emevî devletinin temellerini sarsacak boyuta ulaşan bu hareketin arka planı Haccac'ın Irak ve Horasan bölgesinde uyguladığı politikalarla yakından ilgilidir. Haccac Irak'ı yönettiği süre boyunca sert tedbirlerini peyderpey arttırmış ve olağanüstü hal şartları insanları bezdirmişti. Aynı şekilde mevaliden vergi alınması ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılması kitleleri daha da galeyana getirmişti. Memnuniyetsiz yığınların sığınacak liman olarak gördüğü ve bir kahraman edasıyla karşıladığı İbnü'l Eş'as başta halife Abdülmelik b. Mervan olmak üzere Emevî hilafetinin önemli isimlerini oldukça telaşlandırmıştır. Abdülmelik bu isyanı bastırmak için Haccac'ı görevden almayı bile düşünmüştür. Bu durumu haber alınca çok üzülen Haccac'ın şu ifadeleri kullanarak Abdülmelik'e mektup yazdığı zikredilmiştir:

“Allah'a yemin ederim, eğer sen Irak halkına beni azletme imkânı verirsen kısa süre içinde sana da muhalefet edecekler ve üzerine yürüyeceklerdir. Ayrıca bu onların sana karşı cesaretlerini arttırmaktan başka hiçbir fayda sağlamayacaktır. Sen Iraklılar'ın Eşter ile birlikte Osman b. Affan üzerine giderek Said b. As'ın görevden alınmasını istediklerini görmedin veya duymadın mı? Osman Said'i görevden alınca üzerinden sene geçmeden Osman'ın üzerine yürüdüler ve onu öldürdüler. Gerçek şu ki çivi çivi söker.”²⁹⁴

Haccac b. Yusuf hicretin 83. yılında Vasıt şehrini kurdu. Vasıt şehrinin kurulma nedenlerinden birisi Şam'dan gelen askerlerin Kufe'de halka tacizde bulunmasıdır. Askerleri şehirden uzak tutmak isteyen Haccac b. Yusuf bir garnizon şehri olarak Vasıt'ın kurulma emrini vermiştir.²⁹⁵

Haccac'ı yeni bir şehir kurma fikrine iten sebeplerden birisi de kanaatimizce İbnü'l-Eş'as isyanıdır. Abdurrahman b. Muhammed'in Basra'yı işgali ve devletin varlığını tehdit eder boyuta gelen ihtilali öyle görünüyor ki Haccac'ın önemli şehirleri kontrol edecek stratejik noktada bir merkez kurmasını gerekli kılmıştır. Basra ve Kûfe'nin ortasında kurulan Vasıt şehri aynı zamanda Horasan'a da yakınlığı sebebiyle oldukça mühim bir işlev görmüştür. Nitekim Haccac Irak'ı Vasıt'tan idare etmeye başladıktan sonra elde ettiği başarılar şehrin kurulmasının ne kadar önemli bir karar olduğunu gözler önüne sermektedir.

²⁹⁴ İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.422.

²⁹⁵ Taberi, **age**, c.4, s.229; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.444.

Haccac b. Yusuf, İbnü'l-Eş'as belasını savuşturduktan sonra Irak'ta ona karşı gelme cüretini gösterecek kimse kalmamıştı. Haccac'ın yeni hedefi ise Horasan valiliği yapmakta olan Yezid b. Muhalleb olmuştu.²⁹⁶

Haccac'ın idaresi boyunca istikrarını koruyan özelliklerinden birisi 'düşman değiştirme stratejisi' olmuştur. Irak'ın kudretli genel valisi hâkimiyet kuramayacağını düşündüğü kişileri bertaraf etme hususunda oldukça maharetliydi. Bu nedenle Haccac, halife Abdülmelik b. Mervan'a Yezid b. Muhalleb'in ihanet içinde olduğunu yazan bir mektup göndermişti. Bu mektupta Yezid'in azlini isteyen Haccac'a Abdülmelik başlangıçta olumlu cevap vermemiştir. Haccac'ın Yezid'in azlini isteme hususundaki ısrarı manidardır. Hakikaten Yezid b. Muhalleb ve ailesi en başından beri Emevî iktidarının sadık birer icracısı olmuşlar ve biatlerinden geri durmayarak halifeler nezdinde itibar sahibi kişiler olmuşlardır. Abdülmelik b. Mervan'ın da Haccac tarafından gönderilen mektuba olumsuz cevap vermesi bunun somut örneğidir. Fakat Haccac gelecek planlarını çoktan yapmış, Yezid'in yerine getireceği adamı çoktan bulmuştu bile. Haccac b. Yusuf'a olan sadakatiyle ön plana çıkan bu kişi, gençliğinde onun yanında yetişen ve Araplar'ın küçük kabilelerinden olan Bâhile kabilesine mensup Kuteybe b. Müslim'dir.²⁹⁷

Haccac'ın Horasan valisi olarak görevlendirdiği Kuteybe başta Buhara ve Semerkant olmak üzere Toharistan, Harizm ve Soğd ülkesini fethederek sınırlarını Çin'e kadar uzatmayı başarmış ve özellikle Türkler'in İslamlaşma sürecini başlatmıştır.²⁹⁸

Kuteybe b. Müslim'in Semerkant'ta yaptıkları Türkler'in İslam'a girmesi noktasında oldukça önemli işlerdir. O bu şehre girdiğinde birçok putla karşılaşmıştı. Putlara tapan yerli halkın inancına göre taptıkları putları kızdıran kim olursa olsun onun mahvolacağına inanıyorlardı. Kuteybe b. Müslim bu hurafelere aldırış etmeden putları ateşe vermiştir. Batıl inançlarını gören halktan da ciddi sayıda Müslüman olanlar çıkmıştır. Orta Asya'nın iki merkezi olan Buhara ve Semerkant şehirlerinde hâkimiyeti ele alarak dini yaymak isteyen Kuteybe yeni Müslüman olanlar hariç şehirde yerli halkın silah kullanmasını

²⁹⁶ Taberi, **age**, c.4, s.231; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.452; Wellhausen, **age**, s.118.

²⁹⁷ Taberi, **age**, c.4, s.231-232; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.451.

²⁹⁸ Mantran, **age**, s.110; Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Dalkılıç, "Buhara'nın İslamlaşmasında Kuteybe bin Müslim'in Rolü", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 23 (2012), s.149-156.

yasaklamıştı. Bununla beraber İslam'ın yayılması için çeşitli teşvikler yapan Kuteybe b. Müslim Cuma namazı kılanlara hediye vermek suretiyle sayıyı arttırmayı planlamıştır.²⁹⁹

Emevî iktidarında istediği valinin atamasını yaptıracak kadar kudrete ulaşan Haccac'ı bu durum kesmemiş olacak ki artık halifenin belirlenmesi meselesinde bile fikirlerini açıkça beyan ediyordu. Haccac kendisinden yaklaşık 35 sene önce dönemin halifesi Hz. Muâviye'ye oğlu Yezid'i veliaht bırakmasını telkin eden annesinin eski kocası Muğîre b. Şu'be 'ye nazire edercesine halife Abdülmelik b. Mervan'a oğlu Velid (ö.96/715) adına biat almasını önermişti.³⁰⁰

Abdülmelik b. Mervan öldüğünde gücünün zirvesinde olan Haccac b. Yusuf, Velid b. Abdülmelik halife olduğunda bu gücünden bile daha fazla kudrete malikti. Öyle ki Velid onu hareketlerinde tamamıyla serbest bırakarak Irak, Maveraünnehr ve Horasan bölgesinde bütün inisiyatifi Haccac'a vermiştir.³⁰¹ Bu durumda hiç şüphesiz Haccac b. Yusuf'un, Abdülmelik b. Mervan'ın iktidarını sağlamlaştıracak üstün performansının yanı sıra Abdülmelik'in ölmeden önce çocuklarına bıraktığı vasiyetin de payı vardır. Nitekim Abdülmelik b. Mervan çocuklarına şöyle demiştir: *“Haccac'a gereken ikramda bulununuz, çünkü minberleri size hazırlayan, ülkeleri size kazandıran, düşmanlarınızı zelil eden odur.”*³⁰²

Velid b. Abdülmelik'in Hicaz valisi olarak görev yapan amcasının oğlu ve eniştesi Ömer b. Abdülaziz'le (ö.101/720) Haccac arasındaki sürtüşme Haccac'ın devletteki gücünü göstermesi açısından oldukça manidardır. Anne tarafından Hz. Ömer, baba tarafından da Emevî halifesi Mervan b. Hakem'in torunu olan Ömer b. Abdülaziz, Emevî muhaliflerinin bile hayırla andığı, ilim, adalet ve salih ameliyle meşhur olmuş önemli bir şahsiyettir.³⁰³ Haccac'ın Irak'ta uyguladığı sıkıyönetim ve baskı rejiminden kaçan Iraklılar Medine valisi Ömer b. Abdülaziz'e sığınmışlardı. Ömer, halife Velid'e mektup yazarak Haccac'ın Irak mülkünü zulümle harap ederek halkı perişan edip dağıttığını söyledi. Bunun üzerine Haccac da halifeden Ömer'in azlini isteyen bir mektup kaleme aldı. Nihayetinde yaşanan bu bilek güreşini kazanan Haccac oldu ve Ömer b. Abdülaziz valilikten azledildi.³⁰⁴

²⁹⁹ Thomas Walker Arnold, **İslam'ın Tebliğ Tarihi**, Çev. Bekir Yıldırım, Cenker İlhan Polat, İnkılap Yayınları, İstanbul 2016, s.283.

³⁰⁰ İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.461; Wellhausen, **age**, s.118.

³⁰¹ Wellhausen, **age**, s.118; Apak, **age**, c.3, s168.

³⁰² İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.465.

³⁰³ Aycan, “Emevîler Dönemi İç...”, s.167.

³⁰⁴ Taberi, **age**, c.4, s.263; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.518-519.

Velid b. Abdülmelik dönemi fetihlerin ivme kazandığı ve kültürel, ekonomik ve bayındırlık faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı Emevîler'in en parlak dönemidir.³⁰⁵ Velid döneminde İslam tarihinin en kapsamlı fetih hareketleri yaşanmıştır. Bunda en temel sebep iç siyasette birliğin sağlanarak tüm enerjinin dış politika ve fetihlere sarf edilmesidir. Abdülmelik b. Mervan'ın iç siyasette birliği sağlayarak oğlu Velid'e her anlamda sorunsuz bir ülke bırakmasının yolunu da kudretli vali Haccac b. Yusuf es-Sekafî açmıştır. Haccac b. Ebu Yusuf yaklaşık yirmi yılı aşkın sıkıyönetim idaresinden sonra h.95 yılının Şevval ayında 54 yahut 53 yaşında öldü.³⁰⁶

Haccac b. Yusuf yirmi senelik görev süresi boyunca halifeden sonraki ikinci adam olarak çok büyük bir alanda hâkimiyet sahibi olmuş, buna rağmen yetkilerini mal, mülk ve kişisel servet edinme gibi hususlarda kullanmamıştır. Haccac b. Yusuf bununla beraber ekonomik gelişmelere büyük önem vermiş, ölçü ve tartılarda tek tip ölçü kullanılmasını emretmiştir. Ayrıca ziraatla da ilgilenmiş olup daha önce göç ettirilen çiftçilerin geri gelmelerini sağlamıştır. Bu anlamda tarımın gelişmesi için beytûlmalden çiftçilere borç para veren Haccac, inek sayısını çoğaltarak tarımda kullanılmasını sağlamıştır. Bu amacın gerçekleşmesi için de belli aralıklarla inek kesilmesini yasaklamıştır.³⁰⁷

Haccac b. Yusuf çeşitli alanlarda reformlar yaparak başarılı bir siyasetçi olduğunu ortaya koymuştur. Bu reformların başında posta teşkilatında yaptığı yenilikler gelmektedir. Haccac b. Yusuf posta teşkilatında gerekli düzenlemeler yaparak kadro, vasıta, araç ve gereç sayılarını arttırmak suretiyle geliştirmiştir. Posta teşkilatını özellikle bir hafiye teşkilatı haline getirdi. Böylelikle herhangi bir şekilde isyan edebilme potansiyeli olan bölgelerde haberleri çabucak alarak ona göre planlama yaptı ve isyanların çoğu daha büyümeden kontrol altına alındı.³⁰⁸

Haccac b. Yusuf'un özellikle Iraklılara olan sıradanlaşmış nefreti hemen her olayda kendini göstermekteydi. Rivayete göre Haccac çok hastalanmıştı. Hastalıktan ötürü oldukça titreyen Haccac hutbeye çıkarak halka şöyle hitap etti: *"Ey Irak ehli! Ey şikâk ve nifak ve kötü ahlak ehli olan halk! Demişsiniz ki Haccac öldü. Bırakın! Vallahi ben ölmeyi*

³⁰⁵ Wellhausen, **age**, s.106; Hitti, **age**, c.2, s.326; Apak, **age**, c.3, s.166.

³⁰⁶ Taberi, **age**, c.4, s.274; İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.526.

³⁰⁷ Kaysî, **age**, s.147.

³⁰⁸ Çelik, **agm**, s.33.

istemiyorum da sevmiyorum da. Benim bu dünyadan hayırla ilgili tek beklentim ölümden sonrası içindir.”³⁰⁹

Haccac b. Yusuf’un devlet mekanizmasında gerçekleştirdiği bir başka yenilik de devletin resmi dilinin Arapça olmasına sağladığı katkıdır. Suriye bölgesinde maliye işlerinde Grekçe kullanılırken, İran ve Irak’ta Farsça kullanılmaktaydı. Bu durum şüphesiz başlı başına bir sorun teşkil ediyordu. Çünkü genişleyen sınırlara ek olarak artan maddi güç ve çeşitlilik tek tip bir sistemi zorunlu kılıyordu. Bir reform yapmanın zaruri olduğu bu dönemde, oldukça planlı ve sistemli bir şekilde düzenlemeler yapılarak devletin işlerinde Arapça resmi dil haline gelmiştir. Irak’ta başlayarak doğudaki eyaletlerde devam eden bu yeniliği devlete sunan isim Haccac b. Yusuf olmuştur.³¹⁰

İslam tarihinde dinar ve dirhem bastıran ilk kişi halife Abdülmelik b. Mervan olmuştur. Haccac b. Yusuf da kendi adına dirhem bastırması ve onların üzerine ‘Bismillah, Allahu Ehad, Allahu’s-Samed’ yazdırmıştır. Fakat halk bu gelişmeden memnun olmamıştır. Çünkü adet dönemindeki kadınlar bunlara el sürebiliyordu. Bu durum da özellikle âlimleri rahatsız etmişti. Haccac aynı zamanda kendisinden başkasının dirhem basmasını yasaklamıştır. Haccac’ın bastırdığı dirheme kendisinden sonra ‘mekruh dirhemler’ adı verilmiş ve Abbasiler dönemine kadar bu paralar kullanılmaya devam edilmiştir.³¹¹

Haccac zamanında yapılan bir strateji değişikliği de Irak’taki ovaların sulama kanallarını restore ettirerek tarımı geliştirmeyi hedeflemesidir. Nitekim Irak havzasının tarıma açılmasıyla ciddi bir gelir kazancı sağlanmıştır. Siyaseten neredeyse minimuma indirilen rolüne rağmen Irak ekonomik anlamda bu yönün tam tersi bir biçimde yükselmiştir. Tarihsel olarak Hicaz-Suriye eksenini mamur kılma eğilimi Haccac’ın su kanallarını tamir ettirerek Irak bölgesine kaydırılmıştır.³¹² Nitekim Emevîler’in yıkılışından sonra kurulan Abbasi Devleti’nin, mamur edilen bu bölgede Bağdat şehrini kurarak başkent olarak belirlemesinin tesadüfi olmadığını not etmek gerekir.

Haccac b. Yusuf’un bayındırlık ve imar faaliyetleri bununla da sınırlı kalmamıştır. Haccac ilk olarak taşıma aracı olarak küçük sandallar yaptırmıştır. Hac için yapılan ilk nehir taşımacılığı Haccac’ın yaptırdığı bu sandallarla olmuştur. Haccac b. Yusuf Emevîler’e ne

³⁰⁹ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.358.

³¹⁰ Hitti, **age**, c.2, s.343.

³¹¹ İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.375.

³¹² Marshall G. S. Hodgson, **İslam’ın Serüveni**, Yayına Hazırlayan: Metin Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, c.1, s.194.

kadar sadıksa, Emevî halifeleri de Haccac'a o derece önem atfetmekteydi. Bunun bir tezahürü olarak halife Abdülmelik b. Mervan, Haccac'a gösterdiği değeri ifade edercesine çocuklarından birinin adını Haccac koymuştur.³¹³

Haccac b. Yusuf'un, zulümlerin yanı sıra meşhur olduğu bir diğer konu da Kuran-ı Kerim'e yaptığı hizmetlerdir. Devlet işlerine girmeden önceki hayatında çocuklara Kuran öğreten bir kimse olduğu bilinen Haccac b. Yusuf, daha önce Ziyâd b. Ebîh tarafından Ebu'l Esved ed-Düeli'ye yaptırılan hareke ve noktalama işine ek olarak benzer harflerin birbirinden ayırt edilmesi için Mushaf'a nokta koyma faaliyetini ilk başlatan kişi olmuştur. Haccac, bu işi Hasan el-Basrî, Yahya b. Ya'mer, Ebu'l-Esved ve Nasr b. Asım'dan oluşan bir komisyona yaptırmıştır. Haccac b. Yusuf ayrıca Hz. Osman zamanında çoğaltılarak farklı merkezlere gönderilen Kuran-ı Kerim'lerden yeniden çoğaltma uygulaması başlatmıştır. Haccac, bunu Hz. Osman ile kendi dönemi arasında yaklaşık 50 yıllık bir sürede çoğalan Müslüman nüfusun talebini karşılamak için yapmıştır. Onun kaç adet Mushaf çoğalttığı, Medine ve Mısır dışında nerelere Mushaf gönderdiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Haccac b. Yusuf'un Müslümanlar arasında zamanla ortaya çıkan Mushaf ihtiyacına cevap vermek amacıyla bu tarz bir faaliyete giriştiği kuvvetle muhtemeldir. Yine Haccac b. Yusuf'un Kuran-ı Kerim'le alakalı yaptığı hizmetlerden birisi de Kuran harflerini saydırmasıdır. Haccac böylece Kuran'ın yarısı, üçte biri, yedide biri gibi bölümlerin hangileri olduğunu tespit ettirerek önemli bir hizmete daha imzasını atmıştır.³¹⁴

Haccac b. Yusuf'un insanlarla olan ilişkisine yakından görmek için şu örneği vermeyi uygun buluyoruz. Rivayete göre Haccac, hacca gitmek istediğinde hutbeye çıkarak şöyle söyledi: *"Size yerime oğlumu bırakıyorum. Ona Rasulullah'ın Ensar'a ettiği tavsiyenin tam tersine bir nasihatte bulundum. Muhakkak ki Rasulullah onlara insanların güzelliklerini kabul etmeyi ve kötülüklerini de mazur görmeyi tavsiye etmişti. Fakat ben ise oğluma sizin iyiliklerinizi kabul etmemeyi ve kötülüklerinizi affetmemeyi vasiyet ettim."*³¹⁵

Haccac'ın bu tavrı hem insanlara bakış açısını hem de yokluğundaki idare tarzının nasıl olacağına dair bizlere mühim bilgiler vermektedir. Haccac hakikaten insanlara karşı merhamet duygusu neredeyse yok denilebilecek türden birisidir. Onun bu bakışı idari mekanizmasının nasıl işleyeceğini gözler önüne sermektedir.

³¹³ Kaysî, *age*, s.149.

³¹⁴ Ziya Şen, "Haccac B. Yusuf ve Mushaf Tarihindeki Yeri", *Turkish Studies*, 5 (2014), s.1884-1885.

³¹⁵ Belazuri, *Ensab*, c.13, s.355.

Haccac b. Yusuf hakkında önemli bir değerlendirmeyi de Hodgson yapmıştır. Fethedilen ülkelerin yönetimiyle Arap yönetici sınıfının idaresi artık ayrılmaz hale gelmişti. Fetih yapan Müslüman Araplarla fethedilen yerdeki yerel halka farklı muamelede bulunmak imkânsızdı. Ya Müslümanlar fethettikleri yerlerin özelliklerine uyacaklar yahut da fethedilen yerler yönetici sınıfın şahsi olarak ilgileneceği bir tarzda idare edilecekti. Haccac b. Yusuf burada merkezi otoriteyi tüm kabile dengelerinin üzerinde bir yerde tesis etmek istemiş ve bunun neticesinde yer yer acımasız politikalar üreterek Şam'daki halifenin otoritesini sağlamıştır. Bunun neticesi olarak yaklaşık altı yılda otoritenin karşısındaki en ciddi gruplardan birisi olan Hariciler ezilmiştir.³¹⁶

Hodgson, Haccac'ın bazı zamanlarda keyfi davranarak isyanlara neden olduğunu dile getirmiştir ki bunun en bilinen örneği eski Kinde krallarının soyundan gelen İbnü'l Eşas isyanıdır. Burada Hodgson'a hak vermek mümkündür. Çünkü yukarıda bahsedildiği üzere İbnü'l Eşas isyanı memnuniyetsiz kitlelerin ve Haccac'ın baskısından bunalan Iraklı ulemanın büyük çoğunluğunun destek verdiği geniş çaplı bir halk ayaklanmasıdır. Fakat büsbütün Haccac'ın keyfi idaresi demek de haksızlık olacaktır. Zira Haccac'ın daha önce değinilen 'düşman değiştirme stratejisi' gereği kendisine potansiyel rakip olarak gördüğü kişileri şu veya bu nedenle bertaraf etmesi herkesin malumudur.

Geriye, yaptığı zulümlerin yanında imar ve ilmi faaliyetler bırakan Haccac, selefleri Ziyâd b. Ebîh ve Ubeydullah b. Ziyâd gibi baskı rejimi uygulayarak yönetim sergilemiştir. Haccac İslam tarihinin en tartışmalı isimlerinden birisidir. Zalim ve köpek lakaplarıyla anılan bir idareci olarak yaşadığı dönemde en korkulan kişilerin başında geldiği kesindir. Haccac'a bu kötü şöhretini kazandıran faaliyetlerinin başında sadakatsiz Irak halkına karşı hiç de yumuşak olmayan bir tarzda muamele etmesi ve onlara göz açtırmaması gelir. İtaatsizliğe ve anarşiye ceza-i yaptırım uygulaması tarihin her döneminde olan bir durumdur. Haccac b. Yusuf, İslam tarihinde bu uygulamayı en sert biçimde uygulayan kişi olmuştur dersek herhalde yanıltıcı bir bilgi olmayacaktır.

Emevîler'in sadık bir taraftarı olarak, Emevî iktidarı için tehdit algısı oluşturacak her şeyi ortadan kaldırmayı zaruret addeden Haccac hakkında bazen itidal ölçüsünün tahrir edilerek aşırı yerildiği, bazen de tarafgirlik hissinin ağır basmasıyla fazlasıyla övülen yorumlar yapıldığı görülmüştür. Haccac'ın kendi dönemi içerisinde büyük bir reformist olduğu

³¹⁶ Hodgson, *age*, c.1, s.193.

hakikattir. Bu reformları gerçekleştirirken son derece sert ve katı prensiplere göre hareket etmesi onun bu yenilikçi tarafının göz ardı edilmesini sağlamıştır. Gerçek şu ki çıkan ayaklanmalara karşı savaşıarak halifenin otoritesini tesis etmek, fethedilen yerlerin imarını yapmak, yeni Müslüman olan kişilerin entegrasyonunu sağlamak, bir dizi reformlarla hem ekonomik gelişmeyi hem de buna bağlı olan fetih hareketlerinin devamlılığını sağlamak gibi hayati öneme sahip icraatların kolay kolay ifa edilemeyeceği açıktır. Haccac b. Yusuf es-Sekafî zikredilen tüm bu hususları toplumun ve sistemin dönüşüm yaşadığı bir anda gerçekleştirmiştir. Onun bu başarısına gölge düşüren daha doğrusu başarısından çok ismiyle müsemma anılmasına sebep olan şey ise tüm bu değerli hizmetleri zalimane ve acımasız bir şekilde yapmasıdır. Usûl esasa mukaddemdir kaidesince, alamet-i farıkası haline gelen zalimliği ve kan dökücülüğü, insanlık tarihinin en eski coğrafyasında, kargaşanın en yoğun olduğu topraklardaki hizmetlerini hasıraltı etmeye yetmiştir.

2.2.6. Muhammed b. Kasım (ö. 96/715)

H.83 yılında Haccac b. Yusuf tarafından Fars bölgesine vali olarak atanan Muhammed b. Kasım (ö.96/715) aynı zamanda Haccac'ın damadıdır. Şiraz şehrinde imar faaliyetlerinde bulunan Muhammed'in dikkat çeken taraflarından birisi bu göreve geldiğinde henüz 17 yaşında oluşudur.³¹⁷

Sind bölgesine yapılan seferle ilgili şöyle bir rivayet söz konusudur: Haccac, Sind bölgesinin fethini kafasında tasarlarken gerekli hazırlıkları yaptığı esnada Yakut adasının hâkimi, babası ölmüş kadınları gemiyle Haccac'a yollamıştı. Bu gemi korsanların saldırısına uğramıştı. Gemide Yebu oğulları kabilesine mensup kadınlardan birisi “*Bizi kurtar ey Haccac!*” diyerek feryat ediyordu. Bu yardım çağrısına kayıtsız kalmayan Haccac, Müslüman kadınları kurtarmak için askeri bir harekât yapmayı düşündü.³¹⁸ Böylece hırsızların uğrak mekânı olan Deybül'ün kara ve deniz yolu güvenliğini sağlamış olacaktı. İlk askeri hamlesinin başına komutan olarak Ubeydullah b. Nebhan'ı gönderen Haccac, onun ölümü üzerine Büdeyl b. Tahfe el-Becelî'yi ikinci bir orduyla aynı bölgeye sevk etti. Büdeyl'in akıbeti de selefi gibi olmuştu.

Üst üste gelen başarısızlıkların ardından Muhammed'in emrine 60 milyon dirhem ve 6.000 kişilik bir ordu veren Haccac, Muhammed'e Şiraz'da karargâh kurup destek birliklerinin

³¹⁷ Belazuri, *Fütuhu'l Bıldân*, s.612; Kaysî, *age*, s.229; Recep Uslu, “Sind’de İslam Fetihleri”, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 1990, s.70.

³¹⁸ Belazuri, *Fütuh*, s.612.

katılımını beklemesini söyledi. Haccac bu ordunun ihtiyaçlarıyla bizzat yakından ilgileniyordu.³¹⁹ Muhammed b. Kasım, Kannezbûr ve Ermâil'i fethettikten sonra kendisine yardım getiren Cehm b. Zahr'ı Ermail'e bırakıp Deybül'e geçerek şehri kuşattı.³²⁰ Deybül, içerisinde Buda heykeli dikili bir liman şehriydi.³²¹ Aynı günlerde, Muhammed'in daha önceden gemilerle yolladığı mancınık ve askerler de limana ulaşarak kuşatmaya katıldılar. Üç ay süren kuşatmanın sonunda Müslümanlar tarafından Hindistan'da ilk defa kullanılan ve Arus olarak da bilinen mancınıklar kuruldu. Haccac'ın kendisine gönderdiği planla bu şehirdeki içerisi put dolu olan meşhur kuleyi yıkan Muhammed b. Kasım böylece Deybül şehrini fethetti.³²²

Bu başarının mimarı şüphesiz Muhammed b. Kasım olduğu kadar ona ne yapması gerektiğini söyleyen ve bu harekât için planlamalar yaparak stratejik zekâsını ortaya koyan Haccac b. Yusuf'tur.

Muhammed emniyeti sağladıktan sonra Deybül'de kendi çizdiği planla bir cami yaptırdı ve oraya 4.000 Müslümanı yerleştirdi.³²³ Muhammed b. Kasım bu bölgeyi İslamlaştırarak dışarıya karşı bir tampon bölge olmasını hedefliyordu. Bu bağlamda savaş yapmak yerine diplomasi kanalını kullanan Muhammed b. Kasım, Sivistan ve Bağrur'u bir başka Sakîfli olan Muhammed b. Mus'ab es-Sekafî aracılığıyla kan dökmeden fethetti. Muhammed bölgenin hâkimi olan Raca Dahir'le Mekran'ın doğu yakasında karşılaştı. Dahir'in ordusunda filler de bulunmaktaydı. Buna rağmen Muhammed bu savaşta galip geldi. Dahir ise savaşın sonunda hayatını kaybetti.³²⁴

Bu savaştan sonra Dahir'in ailesinin de bulunduğu başkent Rur şehrini fetheden Muhammed ilerleyişine devam ederek Mülta şehrine geldi. Burada şiddetli çarpışmalardan sonra şehri fethederek çok sayıda esir ve bol miktarda ganimet elde etti. Böylece bütün Sind ülkesinin yönetimini ele geçirmiş oldu. Atıf Abbas el-Kaysî, Mülta'da 6.000 put bakıcısı olduğunu ve bunların Muhammed b. Kasım tarafından

³¹⁹ İqtidar Husain Siddiqui, "Muhammed b. Kasım es-Sakafi", **DİA**, İstanbul 2005, c.30, s.548; Kaysî, **age**, s.229-230.

³²⁰ Belazuri, **Fütuh**, s.613; Uslu, **agt**, s.72.

³²¹ Hitti, **age**, c.2, s.334.

³²² Belazuri, **Fütuh**, s.613; Kaysî, **age**, s.230; Uslu, **agt**, s.75.

³²³ Belazuri, **Fütuh**, s.614; Siddiqui, **age**, c.30, s.548; Kaysî, **age**, s.231.

³²⁴ İbnü'l Esîr, **age**, c.4, s.481; Kaysî, **age**, s.231; Uslu, **agt**, s.79-80.

öldürüldüğünü rivayet eden Belazuri'yi verdiği sayının abartılı olduğu gerekçesiyle eleştirmiş ve bu sayıyı gerçekçi bulmamıştır.³²⁵

Haccac b. Yusuf bu başarının ardından “60 milyon dirhemimiz oldu, Dahir’in kafası uçuruldu böylece intikamımız ve kinimiz şifa buldu.” sözleriyle sevincini dile getirmiştir.³²⁶ Sind halkının İslam’a girmekte oldukça katı tutum göstererek birbiri ardına birçok ordu komutanını öldürmesi ve hayli külfetli bir savaş maliyetine sebep olması Haccac’ı bu şekilde düşünmeye sevk etmiş görünmektedir.

Muhammed b. Kasım, Kannevc Krallığına karşı sefer düzenlemek amacıyla hazırlık yaptığı sırada önce Haccac b. Yusuf’un ardından da Halife Velid b. Abdülmelik’in ölüm haberleri gelince bu planını gerçekleştiremedi. Velid b. Abdülmelik ölünce yerine geçen kardeşi Süleyman b. Abdülmelik ilk iş olarak kendisinin yerine oğullarını veliaht yapmak isteyen abisi Velid’e destek olan ve öteden beri husumet beslediği Haccac’ın yakın çevresine karşı bir harekât başlatarak onları görevlerinden uzaklaştırdı. Bunun sonucunda Horasan valisi Kuteybe b. Müslim isyan ederek ayaklandı. Fakat sonu kendi askerinin elinden oldu. Haccac ekolünün bir diğer önemli ismi olan Muhammed b. Kasım es-Sekafi de yerine tayin edilen Yezid b. Ebu Kebşe tarafından zincire vurulup Irak’a gönderildi. Vasıt şehrinde hapse atılan Muhammed b. Kasım hapsedildikten kısa bir süre sonra türlü işkencelere maruz bırakılarak öldürüldü.³²⁷

Öldürüldüğünde 23-24 yaşlarında olan bu genç komutan Sind fatihi unvanıyla anılır. Haccac b. Yusuf’un yetiştirdiği valiler arasında yer alan Muhammed b. Kasım enteresan bir şekilde fethettiği yerlerde Haccac’ın idare usulünü benimsememiştir. Henüz 17 yaşında büyük bir sorumluluk alarak fetih hareketlerinin başında komutan olarak görev yapan Muhammed öldürüldüğünde bu durumu işiten herkes üzülmüştür. En çok üzülenlerin başında ise Hintliler gelmektedir. Zira Muhammed b. Kasım genç yaşına rağmen insanları idare etmesini becerebilmiş, yaptığı stratejilerle binlerce Hintlinin Müslüman olmasını sağlamıştır. Tanımış olduğu din hürriyeti ve güzel ahlakının getirdiği uygulamalar onun düşmanlarınca bile sevilen mert birisi olduğuna işarettir.

³²⁵ İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.520; Siddiqui, **age**, c.30, s.549; Mantran, **age**, s.110; Kaysî, **age**, s.232-233; Uslu, **agt**, s.86; Arnold, **age**, s.353.

³²⁶ İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.482; Kaysî, **age**, s.233.

³²⁷ İbnü’l Esîr, **age**, c.4, s.530-531; Siddiqui, **age**, c.30, s.549; Kaysî, **age**, s.236; Uslu, **agt**, s.88.

2.2.7. Hür b. Abdurrahman (ö. 100/719)

Endülüs'te valilik yapan ilk Sakîfli olan Hür'ün tam adı Hür b. Abdurrahman b. Osman es-Sekafî'dir. Endülüs fatihi Musa b. Nusayr'ın yeğeni olan Hür b. Abdurrahman, Musa b. Nusayr'ın oğlu Abdülaziz'in bir suikast sonucu öldürülmesinin ardından Kuzey Afrika Valisi Muhammed b. Yezid tarafından h.97 yılında Endülüs valiliğine atanmıştır. Sonraki dönem Hristiyan kaynaklarında Hür b. Abdurrahman'ın Hristiyanlara karşı oldukça sert davrandığı rivayet edilmekteyse de ilk kaynaklarda bu hususu teyit eden bir bilgiye rastlanmamaktadır. Berberilerle Araplar arasındaki anlaşmazlığı gidermeye çalışan fakat bu hususta başarılı olamayan Hür b. Abdurrahman'ın Endülüs'ün idari merkezinin İşbiliye'den Kurtuba'ya taşınması gibi icraatları yaptığı belirtilmektedir.³²⁸

Süleyman b. Abdülmelik'in hilafeti süresince Endülüs valiliği yapan Hür b. Abdurrahman es-Sekafî seçme kişilerden oluşan 400 kişilik birliğiyle Endülüs'e geçerek idareyi devralmıştır. 2 sene 8 ay boyunca valilik yaptığı belirtilen Hür b. Abdurrahman Endülüs'te önemli işlere imza atmıştır. Halife Süleyman b. Abdülmelik'in ölümü üzerine yeni halife Ömer b. Abdülaziz tarafından görevden alınan Hür b. Abdurrahman'ın yerine Semh b. Malik el-Havlan Endülüs valisi olarak görev yapmıştır.³²⁹

2.2.8. Yusuf b. Ömer (ö. 127/744)

Emevîler döneminde görev yapan bir diğer önemli isim Yusuf b. Ömer es-Sekafî'dir. Yusuf, meşhur Haccac b. Yusuf'un amcası Muhammed'in torunudur.³³⁰ H.120 yılında halife Hişam b. Abdülmelik (ö.125/743) tarafından Yemen valisiyken Halid b. Abdullah el-Kasri'nin yerine Irak genel valisi olarak atandı.³³¹

Yusuf b. Ömer halife Hişam'dan, kendinden önceki vali Halid b. Abdullah'ı tutuklayıp ona işkence etmesini bildiren bir mektup aldı. Halid b. Abdullah'a devlete ait olan 36 milyon dirhem hesabını sordu. İkna edici bir cevap bulamayan yeni vali selefini tutuklatarak işe başladı. Halid b. Abdullah'ın dostları bu parayı ödeyerek onu serbest kalmasını sağlamışlardır. Yusuf b. Ömer Irak'a atandığında düzenin bozulduğunu ve işlerin iyi gitmediğini bu şekilde gördü. Öyle ki Irak'ta İslam zelil olmuştur bile denilmekteydi.³³²

³²⁸ Mehmet Özdemir, "Hür b. Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 1998, c.18, s.492.

³²⁹ Kaysî, *age*, s.152.

³³⁰ Atçeken, "Yusuf b. Ömer es-Sakafî", *DİA*, İstanbul 2013, c.44, s.22.

³³¹ Taberi, *age*, c.4, s.370-371; İbnü'l Esîr, *age*, c.5, s.182; Wellhausen, *age*, s.158; Kaysî, *age*, s.152.

³³² İbnü'l Esîr, *age*, c.5, s.184-185; Kaysî, *age*, s.152-153.

Yusuf b. Ömer'i valiliği boyunca uğraştıran birçok mesele olmuştur. Bunların başında Hz. Ali evladından olan Zeyd b. Zeynelabidin Ali b. Hüseyin (ö.122/740) isyanı gelmektedir.³³³ Zeyd'in zaman zaman halife Hişam b. Abdülmelik'in yanında kimi zaman da Yusuf'un meclisinde farklı konuşmalar yaparak idareyi ve yönetim tarzını eleştirdiği ayrıca ayaklanma için koşulların oluşmasını beklediği bilgisi mevcuttur.³³⁴

Nihayetinde kendisi açısından uygun zemini bulan Zeyd b. Ali, Kûfe'de gizlice biat almaya başlamıştı. Zeyd'in üzerine biat aldığı konular; Kur'an ve Sünnet'in esas alınması, adaletli olmayan iktidar sahiplerine karşı cihad edilmesi, haksızlığa uğrayanların haklarının verilmesi, Peygamber ailesine haksızlık eden herkese karşı korunması, Ehl-i Beyt'e yardım edilmesi, devlet gelirlerinin hak sahipleri arasında âdil biçimde dağıtılması, ganimetlerin hak sahiplerine bölüştürülmesi gibi meselelerdi. Kendisine yaklaşık 15.000 kişinin biat ettiği Zeyd b. Ali, bir müddet Basra'da propagandaya devam ettikten sonra tekrar Kûfe'ye döndü.³³⁵

Zeyd b. Ali faaliyetlerine devam ettiği esnada kendisine biat edenlerden bir grup Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki düşüncesini sordu. Bunun üzerine Zeyd onlar hakkında hayırdan başka bir şey söylemeyeceğini dile getirince cevaptan hoşlanmayan bu grup biatlarını bozup oradan ayrıldılar. Zeyd onlar için 'rafaztümûnî' (beni terkedip gittiniz) ifadesini kullandığından bu gruba Râfizîler denildi.³³⁶ Böylece, ortak ideallerle bir araya gelen bu hareket içindeki kimseler görüşlerindeki farklılıklarından dolayı yol ayırımına gitmişler ve sonunda iki farklı mezhep haline gelmişlerdir. Râfizîler daha sonra İsnâaşeriyye'nin ana gövdesini oluşturarak hem Zeydiye'den hem de Keysaniyye'den ayrılmıştır.³³⁷

Bu gelişmelerin de etkisiyle bir Kûfe klasiği olarak biat eden 15.000 kişiden yanında sadece 300 kadar kişi kalan Zeyd b. Ali, h.122 yılında Yusuf b. Ömer'in adamları tarafından öldürüldü.³³⁸ Tarih bir kez daha tekerrür etmiş ve yine bir Ehli Beyt mensubu, bir Sakîflinin başında olduğu ordu tarafından şehit edilmiştir. İtikadi ve siyasi mezheplerin

³³³ İbnü'l Esîr, **age**, c.5, s.190; Wellhausen, **age**, s.159.

³³⁴ Taberi, **age**, c.4, s.372; İbnü'l Esîr, **age**, c.5, s.192-193.

³³⁵ Taberi, **age**, c.4, s.375; Atçeken, **age**, c.44, s.22; Mustafa Öz, "Zeyd b. Zeynelabidin ve Zeydiyye," **M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 19 (2000), s.44-45.

³³⁶ İbnü'l Esîr, **age**, c.5, s.202; Atçeken, **age**, c.44, s.22; Öz, **agm**, s.46.

³³⁷ Ethem Ruhi Fırlı, "İsnâaşeriyye", **DİA**, İstanbul 2001, c.23, s.142.

³³⁸ Taberi, **age**, c.4, s.377; İbnü'l Esîr, **age**, c.5, s.205.

teşekkül sürecinde yaşananlarda rolü tartışılmaz olan Sakîf Kabilesi mensuplarının, yaşananlara menfî anlamda tesiri olduğu da açıktır.

Yusuf b. Ömer'in bir başka menfî icraatı ise halefi Halid b. Abdullah el-Kasri'yi işkenceye tabi tuttuktan sonra öldürmesidir.³³⁹ Bu durum yıllardır rekabet içerisinde olan Kuzey ve Güney Arapları'nın³⁴⁰ arasındaki husumeti daha da derinleştirmiş ve bir bakıma Emevî Devleti'nin sonunu getiren Abbasi ihtilalinin zeminini hazırlamıştır.

Halife Velid b. Yezid b. Abdülmelik'in (ö.126/744) öldürülmesi üzerine Yusuf b. Ömer, Kûfe'de bulunan Yemenli kabile liderlerini hapsedirdi. Bu esnada Velid'i bir ihtilal sonucu öldürerek halife olan Yezid b. Velid b. Abdülmelik (ö.126/744), Yusuf b. Ömer'in yerine Irak valiliğine Mansur b. Cumhur'u tayin etti.³⁴¹ Yusuf gizlice Şam'a doğru yol aldığı esnada Yezid b. Velid'in peşine taktığı süvari birliği onu yakalayarak Hadra'da hapsedti. Daha sonra buradan başka bir yere nakledilen Yusuf önceki halife Velid'in iki oğluyla beraber h.127 yılında öldürüldü.³⁴²

Yusuf b. Ömer'in birbiriyle çok zıt huyları karakterinde taşıyan enteresan bir kişilik olduğu rivayet edilmiştir. Namazını mescitte uzun uzun kılan, dostlarını ve yakınlarını gözeten, yumuşak dilli, mütevazı ve çok Kuran okuyan bir kimse olduğu belirtilen Yusuf b. Ömer'in, çabuk öfkelenerek insanlara çok ağır cezalar vererek işkence eden bir kimse olduğu söylenmiştir. Öyle anlaşıyor ki Yusuf b. Ömer psikolojik anlamda ciddi gelgitler yaşayan bir kimseydi. Onun bu patolojik durumunu en iyi özetleyen olay sefere çıkacağı esnada sorularına verdiği cevapları beğenmediği üç cariyesinin boynunu vurdurtmasıdır.³⁴³ Haccac b. Yusuf gibi acımasız bir yönetim anlayışı benimseyen Yusuf b. Ömer rivayete göre, basılan dirhemlerin eksik olduğundan şüphelenince para basımında görevli olan kişilere biner kırbaç vurdurmuştur.³⁴⁴

Yusuf b. Ömer es-Sekafî'nin öldürülmesiyle beraber Emevîler döneminde büyük bir makam işgal eden Sakîfli kimse kalmamıştır. Zaten Yusuf'un ölümünden altı yıl kadar sonra da Emevî Devleti tarihe karışmıştır. Yusuf b. Ömer'in Irak genel valiliği esnasında filizlenen Abbasi ihtilali yaklaşık otuz yıllık bir sürecin ardından başarıya ulaşarak Emevî

³³⁹ İbnü'l Esîr, **age**, c.5, s.234.

³⁴⁰ Wellhausen, **age**, s.169-170.

³⁴¹ İbnü'l Esîr, **age**, c.5, s.247.

³⁴² Atçeken, **agm**, c.44, s.22.

³⁴³ Belazuri, **Ensab**, c.13, s.429; İbnü'l Esîr, **age**, c.5, s.186.

³⁴⁴ Kaysî, **age**, s.153.

rejimini yıkmıştır. Bu durumda Yusuf b. Ömer'in de olumsuz anlamda katkısı vardır dersek herhalde yanıltıcı bir kanaat olmayacaktır. Kabileler arası dengelerin hızla değiştiği üstelik Ümeyyeoğulları'nın bile birbirine düştüğü bir dönemde Yemenî ve Kaysî kabileler arası gerilimin tırmanmasında en büyük etkenlerden birisi de Yusuf b. Ömer'in ardını kestiremeden yaptığı hamlelerdir. Zaten var olan Arap-mevali çekişmesine bir de Arapların kendi iç çekişmesi olan Kuzeyli ve Güneyli Araplar kavgası eklenince kaçınılmaz son gerçekleşmiş ve Emevî Devleti tarihe karışmıştır.

Emevîler'in 90 yılı aşkın sürdürebildikleri iktidarlarında en önemli hizmetler büyük oranda Sakîfliler'den gelmiştir. Sakîf Kabilesi deyim yerindeyse Emevî iktidarının itici gücü olmuş ve bu özellikleriyle adeta bir iktidar ortağı hüviyeti kazanmıştır. Emevîler döneminde görev yapan başka birçok Sakîfli idareci yer almıştır. Hakkında fazlaca malumat bulunmayan bu kişilerden bazıları; Abdullah b. Ömer b. Gaylân, Hakem b. Yakup, Muhammed b. Ömer es-Sekafî, Abdülmelik b. Muhammed b. Haccac b. Yusuf, Hakem b. es-Salt, Bera b. Kabisa, Yusuf b. Muhammed b. Yusuf, Abdülmelik b. Esid b. Ahnes b. Şerîk, Rebia b. Ümeyye b. Ebü's Salt gibi isimlerdir.³⁴⁵

³⁴⁵ Aycan, "Emevî İktidarının Devamında", s.138-141.

SONUÇ

Hicaz bölgesinin en önemli şehirlerinden birisi olan Taif şehrinde ikamet eden Sakîf Kabilesi, yaklaşık 90 yıllık bir süreci kapsayan Emevî Hilafeti döneminde siyasi, askeri ve itikadî olarak kalıcı izler bırakmıştır.

Hulefâ-yi Râşidîn'den sonra iktidarı devralan Emevîler'in, devleti yönetirken tercih ettiği kadro seçimi İslam tarihine damga vurmuştur. Bu dönemde yapılan icraatların etkisi, içinde bulunduğumuz zamana kadar da devam etmiştir. Emevîler dönemindeki büyük çaplı faaliyetlerin odak noktasında ise Sakîfliler yer almaktadır. Emevîler ve Sakîfliler arasındaki ortaklık aslında Cahiliye döneminde başlamış olup sonraki süreçte biraz daha seyrek hale gelmiştir. Fakat Hz. Muâviye'nin iktidarı devralmasından itibaren artık somut bir hal almış olan Emevî-Sakîfli ortaklığı, Emevî Devleti yıkılana kadar devam etmiştir.

Erken dönem İslam tarihinin tartışmalı konularının öznesi Sakîfliler olmuştur. Hilafetin saltanata dönüştürülmesi, Kerbela Vak'ası, Kâbe'nin mancınıkla dövdürülerek yıkılması, Hz. Ali evladının isyanlarının kanlı bir şekilde bastırılması, başta sahabe olmak üzere ulemaya türlü işkence ve zulümlerin yapılması gibi tenkit edilen uygulamaların yanı sıra, Kuran-ı Kerim'e noktalama ve harekeleme faaliyetleri gibi konuların merkezinde Sakîf Kabilesi'ne mensup kişiler vardır. Irak gibi yönetilmesi zor bir bölgeyi sert metotlarla idare eden Ziyâd, oğlu Ubeydullah ve Haccac b. Yusuf, Emevî-Sakîf işbirliğinin tarih sahnesine kazandırdığı nevi şahsına münhasır kimselerdir.

Emevîler'e yöneltilen eleştirilerin en başta geleni hilafetin saltanata dönüştürülmesi hadisesidir. Malumdur ki Hz. Muâviye'ye veliahtlık fikrini veren Sakîfli Mugîre b. Şu'be olmuştur. Şüphesiz bu durum, o gün tartışıldığı gibi bugün de tartışılmaya devam etmektedir. Hz. Muâviye'nin zaten aklında yer etmiş olan saltanat fikrinin, Mugîre'nin ağzından dile getirilmesi eleştiri oklarını Mugîre'ye yöneltmiştir. Fakat bu hadisede Mugîre b. Şu'be ne kadar pay sahibiyse Hz. Muâviye'nin de o derece sorumludur.

Müslümanların, o dönem askeri açıdan en güçlü devletlerden birine sahip olduğu açıktır. Bu gücün siyasal olarak da hissedilebilmesi için devletin sürekliliğinin sağlanması şarttır. Bu devamlılık ise bütün tenkitlere rağmen saltanat sistemiyle gerçekleşmiştir. Bir Sakîfli'nin teklifi üzerine gerçekleşen sistem dönüşümünün sürdürebilirliği de yine Sakîfliler eliyle olmuştur.

Sakîfli Ziyâd b. Ebîh artık 30 yıllık tecrübenin sonucunda zikredilen dönüşüm sonrasında İmparatorluk hüviyeti kazanan bu taze devletin yeni sisteminin ilk icracılarından birisi olmuştur. Valiliği boyunca her türden isyanı bastırabilen Ziyâd'dan sonra bayrağı devralan oğlu Ubeydullah, Emevîler'in tarihe karışacağı bir esnada inisiyatif alarak devletin devam etmesini sağlamıştır. Bununla beraber, Kerbela faciasındaki rolünden ötürü Ubeydullah b. Ziyâd haklı olarak tenkide maruz kalmıştır.

Müesses nizamın koruyucusu ve savunucusu olarak hiç şüphesiz en önemli isimlerin başında kudretli Irak valisi Haccac b. Yusuf gelmektedir. Haccac'ın fonksiyonu sadece isyan bastırmakla görevli bir kolluk gücü olmak değildir. Haccac b. Yusuf büyük bir devlette yapılması gereken yapısal reformları, sosyal dönüşümleri ve iktisadi disiplini sağlamış önemli bir devlet adamıdır.

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde yapılan ilk büyük fetihlerden sonra İslâm tarihinin ikinci büyük fetih harekâtı Velid b. Abdülmelik devrinde gerçekleşmiştir. Fetihlerin gerçekleşmesinde etkili olan amillerden; iç huzurun sağlanması, gerekli mali düzenlemelerin yapılması ve dirayetli idarecilerin fetih bölgelerine gönderilmesi gibi hususlar irdelendiğinde arka planda Haccac b. Yusuf'un olduğu görülecektir. Özellikle Haccac ekolünün temsilcileri, Mâverâünnehir fatihi Kuteybe b. Müslim, Sind ve civarının fâtihi Muhammed b. Kasım es-Sekafî gibi isimler parlak fetih harekâtlarının öncüleri olmuşlardır.

Haccac b. Yusuf'un öncülük ettiği dönüşümlerin parantez içine alınmasına neden olan olgu ismiyle müsemma zalimliği ve acımasızlığı olmuştur. Haccac'ın takip ettiği siyasi metot uzun vadede kendisini konumlandıracak bir zemin ve zaman bulamamıştır. Haccac'ın idarecilik anlayışı bu anlamda kurumsal bir kimlik de kazanamamıştır. Değişime ayak uydurmak ve kendisine alan açmak adına mali ve siyasi reformlar yapan Haccac, bunu zulmüyle pekiştirme cihetine gitmiştir. Nihayetinde Haccac tarzı siyaset anlayışı kendisinden sonra çok sürmemiş ve iflas etmiştir. Bunda, şüphesiz erken denilebilecek bir yaşta ölmesinin yanı sıra, beklemeyi sevmeyen ve olayların hemen gerçekleşmesini isteyen aceleci tavrının da payı vardır. Kaldı ki Haccac'ın ölümünden sonra yetiştirmiş olduğu idareciler de öldürülmüş ve Haccac ekolu çökmüştür. Haccac'ın halefleri ise onun reformcu yönünü değil, sertlik ve sıkıyönetim üslubunu almış ve bu durum hayatlarına mal olmuştur. Bunun en çarpıcı örneği halefleri olan iki Irak valisi Halid b. Abdullah el-Kasri ve Yusuf b. Ömer es-Sekafî'nin öldürülmesidir.

Tarih boyunca yaşanan her sistem değişikliği sancılı ve uzun mücadelelerin sonunda olmuştur. Söz konusu değişimi İslam tarihi özelinde incelediğimizde, Hz. Peygamber'in risaletiyle başlayan sürecin Hulefâ-yi Râşidîn dönemiyle beraber kabilecilik anlayışından kabileler üstü bir yapıya evrildiğini söylemek mümkündür. Hz. Muâviye de bu yapıyı ustalıklarla yönetmesini bilmiştir. Buna karşın devleti tartışmalı bir biçimde dönüştürerek, kendi gücünü en üst seviyeye çıkarmıştır. Hz. Muâviye'nin gerçekleştirdiği bu dönüşümün kanaatimizce en önemli sacayağı Sakîfli idarecilerdir.

Sakîfli yöneticilerin İslam tarihine bıraktığı miras sadece askeri ve siyasal alanlarda sınırlı değildir. Sakîf Kabilesi mensupları Emevîler döneminde itikadî düşüncelerin şekillenmesinde de pay sahibi olmuşlardır. Günümüzde Müslümanların ihtilafa düştükleri konuların başında şüphesiz Sünni-Şii ayrışması gelmektedir. Bu ayrışmanın keskinleştiği yer olan Kerbela Vak'ası'nda, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinin sorumlularından birisi de Sakîfli Ubeydullah b. Ziyâd'dır. Sıffin Savaşı'ndan sonra filizlenmeye başlayan ilk Şii fikirler, Kerbela Vak'ası'yla iyiden iyiye kendini göstermiş ve bir başka Sakîfli Muhtar b. Ebu Ubeyd'le beraber farklı bir ivme kazanmıştır.

Şia'nın meşhur isyan kültürünün ve 'protest' yapısının Kerbela'da Hz. Hüseyin'e yardım etmedikleri için pişman olan Tevvâbîn hareketinden geldiğini söylemek mümkündür. Bu hareketin bakiyesini madden ve manen sömüren ise Muhtar es-Sekafî olmuştur. Muhtar es-Sekafî etrafında şekillenen Keysaniyye fırkasının daha sonra İmameti dinin esaslarından biri olarak kabul eden ve bugün Şia'nın en yaygın kolu olan İsnâaşeriyye fırkasının çekirdeğini teşkil etmesi kayda değer bir gelişmedir. Şia fikirlerin teşekkül ve gelişim safhalarında Sakîfli Muhtar b. Ebu Ubeyd'in birinci dereceden rolü olduğu tartışmasız bir gerçektir.

Bir başka Şia fırkası olan Zeydiyye'nin ismini aldığı Zeyd b. Ali hareketini kanlı bir şekilde bastıran yine başka bir Sakîfli Yusuf b. Ömer olmuştur. Kerbela'dan sonra Ehli Beyt mensuplarına yönelik, iktidarın gerçekleştirdiği ikinci büyük şiddetin faili Yusuf b. Ömer'dir. Elbette Yusuf bunu Ehli Beyt düşmanlığı için değil bilakis velinimeti hükmündeki Emevî iktidarının devamını sağlamak amacıyla yapmıştır. Zeyd b. Ali öldürülmesine rağmen bu olayın etkileri sonraki tarihlerde de hissedilmiştir.

Sakîfliler, erken dönem İslam tarihindeki itikadî, askeri ve siyasi hadiselerle dâhil olmuş ve etkileri günümüze kadar gelen olaylarda rol oynamışlardır. Bu bağlamda Sakîf Kabilesi'nin, İslam tarihinde bıraktığı izleri yadsımak mümkün değildir.

Emevîler'in eleştiri aldığı konuların büyük çoğunluğunun ya fikirsel ya da fiili olarak taraflarından birisi Sakîfliler'dir. Emevî halifelerinin birinci sorumlu olduğu iyi ya da kötü hemen her olayda ikinci adamlar Sakîf Kabilesi'ne mensup eşhas olmuştur. Dolayısıyla ortada bir eleştiri yahut övgü söz konusu olduğunda herkesin hakkını teslim etmek gerekir. Emevî iktidarının yılmaz savunucusu Sakîf Kabilesi de hataları ve sevaplarıyla ilk dönem İşlam tarihine damga vurmuştur.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ Ömer, **Mugîre b. Şu‘be ’nin Hayatı ve Kişiliği**, Cumhuriyet Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas 2018.
- AKTAŞ Ömer, “Mugîre b. Şu‘be ’nin Hayatı ve Kişiliği”, **Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)**, Ağrı 2018, s. (29-56).
- AKYÜREK Yunus, “Emevîler Dönemi Fetih Politikası ve Mâverâünnehir’in Fethi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1 (2013), s. (85-115).
- APAK Âdem, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, Ensar Neşriyat, c.3, 16. Baskı, İstanbul 2017.
- ARNOLD Thomas Walker, **İslam’ın Tebliğ Tarihi**, Çev. Bekir Yıldırım, Cenker İlhan Polat, İnkılap Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2016.
- ASİLTÜRK Mustafa, **Tâif Şehri ve Sakîf Kabilesi (İslam Öncesi’nden Dört Halife Dönemi’nin sonuna kadar)**, Gazi Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.
- ATÇEKEN İsmail Hakkı, “Muâviye b. Yezîd Üzerine Bir Araştırma”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 7 (1997), s. (411-430).
- ATÇEKEN İsmail Hakkı, “Yusuf b. Ömer es-Sekâfî”, **DİA**, c.44, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2013, s. (22-23).
- AYCAN İrfan, “Sakîf Kabilesi ve Taif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1993, s. (208-235).
- AYCAN İrfan, “Emevî İktidarının Devamında Sakîf Kabilesinin Rolü”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1997, s. (119-141).
- AYCAN İrfan, “Emevîler Dönemi İç Siyasi Gelişmeleri (41-132/661-750)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1999, s. (147-174).
- AYCAN İrfan, “Haccac b. Yusuf”, **DİA**, c.14, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1996, s. (427-428).
- AYCAN İrfan, “Ziyâd b. Ebîh”, **DİA**, c.44, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2013, s. (480-482).

- BAŞARAN Selman, “Abdurrahman b. Ümmü’l Hakem”, **DİA**, c.1, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988, s. (176).
- BELAZÜRİ, Ebü’l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, **Ensabü’l-Eşraf**, thk. Süheyl Zekkâr ve Riyâd ez-Zerkelî, Dârü’l-Fikr, Beyrut 1996.
- BELAZÜRİ, Ebü’l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, **Fütuhu’l Buldan**, thk. Abdullah Enis Tabba, Darü’l-Kitabi’l-Lübnani, Beyrut 1957.
- BUHARİ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim, **Sahîhü’l-Buhârî**, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır, nşr. Dâru Turuku’n Necat, 2002.
- ÇAĞATAY Neşet, **İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1957.
- ÇELİK Sebahattin, “Emevî Devlet Otoritesinin Tesisinde Haccac b. Yusuf es-Sekafî’nin Fonksiyoner Rolü”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 (2003), s. (19-35).
- ÇUBUKÇU Asri, “Ebu Cendel”, **DİA**, c.10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, s. (118-119).
- ÇUBUKÇU Asri, “Ebu Ubeyd es Sekafî”, **DİA**, c.10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, s. (249).
- ÇUBUKÇU Asri, “Ebu Bekre”, **DİA**, c.10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, s. (114).
- ÇUBUKÇU Asri, “Osman b. Ebü’l-Âs”, **DİA**, c.33, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2007, s. (464).
- DADAN Ali, “İslam Toplumundaki İlk Sivil Direniş Hareketlerinden Hucr b. Adî Hareketi ve Toplumsal Etkileri”, **İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi**, 5 (2005), s. (203-222).
- DALKILIÇ Mehmet, “Buhara’nın İslamlaşmasında Kuteybe bin Müslim’in Rolü”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi = The Journal of International Social Research**, 23 (2012), s. (149-156).
- DELİCE Ali, “Ubeydullah b. Ziyâd’ın Siyasi Faaliyetleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3 (1999), s. (321-342).

- DELİCE Ali, “Haccac b. Yusuf (Hayatı ve Faaliyetleri)”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2 (1998), s. (445-459).
- DEMİRCAN Adnan, “Muâviye b. Yezîd ve Halifeliği”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2 (1996), s. (109-128).
- DÜİSENOV Nurgissa, **Sebeup Ve Sonuçlarıyla Huneyn Gazvesi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.
- FAYDA Mustafa, “Emîrü’l-Mü’minîn”, **DİA**, c.11, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995, s. (156-157).
- FAYDA Mustafa, “Kahtan”, **DİA**, c.24, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s. (201-202).
- FIĞLALI Ethem Ruhi, “İsnaaşeriyye”, **DİA**, c.23, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001, s. (142-147).
- HAMİDULLAH Muhammed, “Huneyn Gazvesi”, **DİA**, c.18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, s. (376-377).
- HİTTİ Philip K, **Siyasî Ve Kültürel İslam Tarihi**, Çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.
- HİZMETLİ Sabri, **İslam Tarihi (Başlangıcından İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1991.
- HODGSON Marshall G. S, **İslam’ın Serüveni**, Yayına Hazırlayan: Metin Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, İstanbul 1995.
- İBNÜ’L-ESÎR Ziyâüddin Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybanî el-Cezerî, **el-Kâmil fi’t-Târîh**, Çev. Ahmet Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.
- İBN HİŞAM Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyüp el-Humeyrî, **es-Sîretü’n-Nebeviyye**, Çev. Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 2006.
- İBNÜ’L-KELBÎ, Ebü’l-Münzir İbnü’s-Saib Hişam b. Muhammed b. Saib el-Kelbî, **Kitâbü’l-Esnâm**, Çev. Beyza Düşüngen, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.
- İLHAN Avni, “Beda”, **DİA**, c.5, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1992, s. (290-291).

- İPEK Muhammet Selim, “Hatip Olarak El-Haccac b. Yusuf”, **EKEV Akademi Dergisi Sosyal Bilimler & Eğitim Bilimleri = Ekev Academy Journal Social Sciences & Educational Sciences**, 57 (2013), s. (23-31).
- KANDEMİR M. Yaşar, “Ebu Basir”, **DİA**, c.10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, s. (101).
- KAYSÎ Âtîf Abbâs Hammûdî, **Sakîf ve Devruhâ fi’t-Târîhi’l-Arabî’l-İslâmî hattâ Evâhiri’l Asri’l-Emevî**, Dâru’l Kütûbi’l İlmiyye, Beyrut 2003.
- KAZANCI Ahmet Lütfi, “Ebu Rigal”, **DİA**, c.10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, s. (217).
- KAZANCI Ahmet Lütfi, “Haccac B. Yusuf es-Sekafî (95/714)”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4 (1992), s. (117-128).
- KILIÇ Ünal, “Harre Vakasının Sebepleri Hakkında Bazı Mülâhazalar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 4 (2000), s. (317-324).
- KÖŞE Abdullah, “Haris b. Kelede”, **DİA**, c.16, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1997, s. (198-199).
- KURT Hasan, “Süfyânî Emevîleri Sonrasında Horasan ve Mâverâünnehir de İç Mücadeleler (64-85/683-704)”, **AÜİFD**, (2001), s. (273-304).
- KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Sakîf”, **DİA**, c.36, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2009, s. (10-11).
- KÜÇÜKAŞÇI Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Taif”, **DİA**, c.39, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2010, s. (443-447).
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., **Tarih Araştırmalarında Usûl**, 6. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998.
- MANTRAN Robert, **İslam’ın Yayılış Tarihi**, Çev. İsmet Kayaoğlu, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.
- NAZLIGÜL Habil, “Urve Mes’ûd”, **DİA**, c.42, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2012, s. (183).
- ÖNKAL Ahmet, “Addas”, **DİA**, c.1, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1988, s. (355-356).

- ÖNKAL Ahmet, “Ahnes b. Ebi Şerik”, **DİA**, c.2, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1989, s. (174-175).
- ÖNKAL Ahmet, “Dühât-ı Arab”, **DİA**, c.10, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1994, s. (18-19).
- ÖZ Mustafa, “Zeyd b. Zeynelabidin ve Zeydiyye,” **M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 19 (2000), s. (43-58).
- ÖZ Mustafa, “Keysâniyye”, **DİA**, c.25, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2002, s. (362-364).
- ÖZDEMİR Mehmet, “Hür b. Abdurrahman”, **DİA**, c.18, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1998, s. (492-493)
- ÖZKUYUMCU Nadir, “İbn Ebû Bekre”, **DİA**, c.19, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1999, s. (425-426).
- SİDDİQUİ İqtidar Husain, “Muhammed b. Kasım es-Sekafî”, **DİA**, c.30, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2005, s. (548-549).
- SÖNMEZ Mehmet Ali, “Gaylân b. Seleme”, **DİA**, c.13, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1996, s. (415).
- ŞEN Ziya, “Haccac B. Yusuf ve Mushaf Tarihindeki Yeri”, **Turkish Studies = Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 5 (2014), s. (1867-1894).
- TABERİ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, **Târîhu’l-Umem ve’l-Mülûk**, Çev. M. Faruk Görtunca, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2005.
- TÜCCAR Zülfikar, “Ümeyye B. Ebü’s-Salt”, **DİA**, c.42, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2012, s. (303-305).
- USLU Recep, **Sind’de İslam Fetihleri**, Marmara Üniversitesi İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.
- VAROL M. Bahaüddin, “Emevîler’in Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, **İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi**, 8 (2006), s. (83-108).

- VAROL M. Bahaüddin, “Harre Vakası (Sebeup-Sonuç Değerlendirmesi)”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi**, 7 (1997), s.(513-534).
- WELLHAUSEN Julius, **Arap Devleti ve Sukutu**, Çev. Fikret İşıltan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Yayınları, Ankara 1963.
- YAKUBİ, İbn Vazıh Ahmed b. İshak b. Cafer b. Vehb, **Târîhu’l-Ya’kûbî**, Brill Matbaası, Leiden 1883.
- YAVUZ Şevket, “Uzza”, **DİA**, c.42, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2012, s. (268-269).
- YILDIZ Hakkı Dursun, “Arap”, **DİA**, c.3, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991, s. (272-276).
- YILDIZ Hakkı Dursun, “Abbâd b. Ziyâd b. Ebû Süfyân”, **DİA**, c.1, Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul 1988, c.1, s. (13).
- YILMAZ Melek, **Mugîre b. Şu’be (Hayatı-Şahsiyeti-Devlet Adamlığı)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2005.
- YILMAZ GÖMBEYAZ Melek, **Ziyâd b. Ebîh (Hayatı, Şahsiyeti, Devlet Adamlığı)**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2015.
- YILMAZ Saim, “Muâviye b. Yezid’in Halifelikten Ayrılması ve Halifeliğın Mervanilere İntikali”, **İSTEM: İslâm San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi**, 8 (2006) s.(187-208).
- YİĞİT İsmail, “Emevîler”, **DİA**, c.11, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1995, s. (87-104).
- YÜKSEL Ahmet Turan, “Ubeydullah b. Ziyâd”, **DİA**, c.42, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2012, s. (29-30).
- YÜKSEL Ahmet Turan, “Kerbela Vak’ası’nda Ubeydullah B. Ziyâd’ın Önemli Rolü”, **Çeşitli Yönleriyle Kerbela (Tarih Bilimleri)**, 2010, c.1, s.(317-324).
- Harita 1, (<https://images.app.goo.gl/nvxwajhhdQBQ3pUn6>)
- Harita 2, (<https://br.de/s/3BOrelC>)